

W. Własow

HISTORIA UKRAINY

(Wstęp do historii)

Podręcznik dla klasy 5.
szkół ogólnokształcących
z polskim językiem nauczania

Zalecany przez Ministerstwo Oświaty i Nauki, Młodzieży i Sportu Ukrainy

Львів
Видавництво „Світ”
2013

WYBIERASZ SIĘ NA WYCIECZKĘ W PRZESZŁOŚĆ...

JAK KORZYSTAĆ Z PODRĘCZNIKA

Od niepamiętnych czasów na naszej ziemi żyli ludzie: uprawiali zboża, pielęgnowały ogrody, wychowywali dzieci, ucząc je, jak być wytrwałym i stanowczym. Bo szczerze chcieli, aby rodzimy kraj rozkwitał i wzbogacał się. Tysiącletnie doświadczenie odziedziczone z poprzednich pokoleń świadczy, że długo oczekiwane pragnienie się spełni, jeśli każdy dzień życia odbije się w pamięci i stanie się zdobyczą potomków. Więc pozostawili swym dzieciom mądrość ludową: „Nie ma przyszłości bez przeszłości”.

Cel tego podręcznika – stać się pierwszym szczeblem w poznawaniu przeszłości kraju ojczystego. Podręcznik będzie zapoznawać z przeszłością Ukrainy, uczyć rozumienia wydarzeń z dawnych czasów, widzenia w ich wirze losów pojedynczych osób. Mamy nadzieję, że znajomość historii Ukrainy i jej działaczy historycznych – wybitnych mężów stanu, naukowców, generałów, poetów i artystów, sumiennych i uczciwych osób pracujących – nie pozostawi uczniów obojętnymi i pomoże stać się w przyszłości twórcami dobra na swojej ziemi.

Podręcznik został ułożony tak, aby można było nie tylko dowiedzieć się o dawnych czasach na terenach Ukrainy, ale również odczuć się badaczami tych czasów. Już na pierwszej lekcji dowiesz się, w jaki sposób historycy badają minione *wydarzenia*. Aby nie błądzić przy odtwarzaniu obrazów przeszłości, historycy sprawdzają swoje wnioski według *źródeł historycznych* – tak nazywają różne materiały, które są świadkami minionych wydarzeń. Nie ma historii bez źródeł historycznych. Dlatego podręcznik nauczy cię pracować ze źródłami historycznymi – fragmentami starych książek, wspomnieniami, relacjami świadków, zdjęciami.

Wszystkie wydarzenia, o których dowiesz się z podręcznika, odbywały się w pewnym czasie. Historycy nazywają jego *datą*. Daty i wydarzenia służą zadaniom chronologicznym: aby ich rozwiązać, musisz jak prawdziwy historyk obliczyć, ile lat minęło od pewnego wydarzenia do dziś, ile lat pomiędzy wydarzeniami i wiele innego.

Wszystkie wydarzenia przeszłości także odbywały się na pewnym terytorium. Dla historyków bardzo ważnym jest dokładnie ustalić *miejsce* wydarzeń. Tego można się nauczyć, pracując z mapami historycznymi.

Jakie zadania należy wykonać i w jaki sposób, także podpowie podręcznik: do tekstów historycznych, fragmentów źródeł, zdjęć i ilustracji dokumentalnych są proponowane zadania, które można wykonać samodzielnie lub w parach czy grupach. Na to wskazują znaki umowne:

– praca w parach;

– praca w grupach;

– dyskusja.

Znajdziesz w tekście podręcznika wskazówki, w jakiej kolejności opracowywać materiał na lekcji. Pomoże ci w tym rubryka „Nauczysz się na lekcji” , w której są podane wskazówki zgodnie z programem nauczania, według którego został opracowany podręcznik. Uważnie przeczytaj te wskazówki dwa razy – na początku i na końcu lekcji, sprawdzając według nich czego nauczyłeś się.

Każdą część tekstu do nauczania poprzedza tytuł-pytanie , odpowiedz na które należy uzupełnić własnymi rozważaniami i wrażeniami z przeczytanego.

Zwróć uwagę na rubrykę „Przeczytaj w czasie wolnym”. Pod nią są umieszczone opowiadania historyczne, które można znaleźć na końcu każdego rozdziału. Czytając te opowiadania, nie tylko dowiesz się o ciekawych faktach o przeszłości, potwierdzonych źródłami historycznymi, a i sam niby staniesz się uczestnikiem lub świadkiem przeszłych wydarzeń. Więc, czytać opowiadania można w osobach, inscenizując je. Po przeczytaniu opowiadania konieczne wymień swoje doświadczenia z innymi, dając ocenę postaciom historycznym i fikcyjnym. Za pomocą tych opowiadań, można nauczyć się odróżniać prawdziwe fakty historyczne od wymyślonych. W tym celu należy wykonać zadania do opowiadania.

Sprawdzić jak zapamiętałeś materiał lekcji pomogą zadania „Sprawdź i oceń siebie” . Korzystając z proponowanych w tej rubryce zadań można ocenić siebie, zaliczając za każde zadanie od 1 do 3 punktów.

Zwróć uwagę na to, z jakich rozdziałów składa się podręcznik. Uważnie przeczytaj spis treści. Pierwszy rozdział jest wprowadzającym i nazywa się „**SKĄD I JAK HISTORYCY DOWIADUJĄ SIĘ O PRZESZŁOŚCI.**” Następny rozdział poświęcony jest najbardziej znanym postaciom historycznym i najbardziej znaczącym wydarzeniom w historii Ukrainy. Nazywa się on „**NA LEKCJI NAUCZYSZ SIĘ.**” Ostatnim rozdziałem podręcznika jest „**DLACZEGO PAMIĄTKI KULTURY NALEŻĄ DO DZIEDZICTWA HISTORYCZNEGO.**” W nim zapoznasz się z najbardziej znanymi zabytkami Ukrainy.

Swoje wrażenia z przeczytanego i usłyszanego na lekcji, a także od własnej pracy możesz wyrazić pod koniec każdej lekcji, ku czemu zachęcają pytania oznaczone znakiem . Refleksje osobiste i kolegów z

klasy pomogą ci lepiej zrozumieć przeszłość, osiągnąć coś dla siebie.

Wierzmy, że takie zadania nie pozostawiają cię obojętnym i na pewno zechcesz otworzyć podręcznik w domu, aby podzielić się doświadczeniami ze swoimi bliskimi. Więc, nie omijaj stron oznaczonych znakami

– zrobić w domu;

– w swoim czasie wolnym.

Aby zorganizować pracę na lekcji w parach, w grupach i we wspólnym kole, warto wziąć pod uwagę następujące wskazówki.

Jak pracować w parach

Praca w parach pozwala nabyć umiejętności współpracy, zdobyć umiejętności wypowiedzenia się i aktywnego słuchania.

Organizować pracę w parach należy w sposób następujący:

- 1) przeczytać zadanie i wskazówki do jego wykonania;
- 2) zdecydować, kto będzie mówił pierwszy;
- 3) wypowiadać się po kolei;
- 4) dojść do wspólnego zdania;
- 5) ustalić, kto będzie zgłaszać wyniki.

Dla skutecznej komunikacji w parach należy pamiętać:

- jasno wyrażaj opinię grupy;
- zachęcaj rozmówcę przyjaznym uśmiechem, słowami: „tak, oczywiście”, „masz rację”, „rozsądny pomysł”, itp.;
- nie wahaj się zadawać pytania określające takie jak: „Czy naprawdę sądzisz, że ...?”, „Czy dobrze rozumiem, że ...?”;
- twoja wypowiedź powinna być informatywna, przekonująca, odpowiadać planowi, tj. mieć wprowadzenie, część podstawową i zakończenie.

Nie należy zapominać, że nie tylko mówca, ale również słuchacz musi przestrzegać pewnych zasad. Słuchacz, w szczególności nie powinien:

- doradzać, przerywając mówcy;
- zmieniać temat;
- dawać oceny osobie, która mówi;
- opowiadać o własnych doświadczeniach.

Jak pracować w małych grupach

Pamiętaj, że mała grupa – to cztery-pięć uczniów, którzy wspólnie wykonują pewne zadanie. Nauczyciel organizuje grupy uczniów. Grupa pracuje przez 3–5 minut. O wykonaniu zadań grupa raportuje przed klasą.

Aby praca w grupach miała pożądaną wynik, należy pamiętać o następujących zasadach.

1. Szybko podzielić role w grupie.

Kierownik grupy:

- przeczyta zadanie;
- ustala kolejność wykonania;
- proponuje członkom grupy mówić na przemian;
- zachęca grupę do pracy;
- robi podsumowanie pracy;
- za zgodą grupy wyznacza mówcę.

Sekretarz:

- krótko i wyraźnie rejestruje wyniki pracy grupy;
- ma być przygotowany do wyrażenia opinii grupy w czasie przedstawienia wyników, aby pomóc mówcy.

Mediator:

- pilnuje czasu;
- zachęca grupę do pracy.

Mówca:

- dokładnie wyraża opinię grupy;
- podaje sprawozdanie z pracy grupy.

2. Wszyscy uczestniczą w dyskusji, początkowo wypowiadając się z własnej woli, a potem jeden po drugim.

3. Nie przerywajcie jeden drugiego.

4. Omawiajcie pomysły, a nie poszczególnych uczniów.

Jak wziąć udział w ogólnej dyskusji na temat problemu

Dyskusja jest dobrą okazją do określenia stanowiska w pewnych kwestiach. Pozwala ona usłyszeć więcej opinii na temat przedmiotu.

Aby dyskusja była ciekawa i owocna, ważne, aby:

– mówić po kolei i nie przerywać uczestników (ustawiać kolejkę podnoszeniem ręki lub korzystając z wyobrażanego mikrofonu);

– słuchać uważnie i nie powtarzać myśli oraz idei, które już zostały wypowiedziane (jeśli chcesz przyłączyć się do już wyrażonej myśli, należy jasno o tym powiedzieć i argumentować, swoją pozycję nowym przykładem lub faktem);

– być zwięzłym i budować wyrażenie logicznie;

– stwarzać w klasie atmosferę szacunku i wzajemnego zaufania, zachęcając do udziału w dyskusji jak najwięcej uczniów;

– wstrzymać się od udziału w dyskusji do następnego razu, jeśli twoja pozycja już została wyrażona i argumentowana.

Szczerze życzymy powodzenia w poznawaniu przeszłości!

Skąd i jak historycy dowiadują się o przeszłości

§ 1. *PODRÓŻ ZACZYNA SIĘ,* albo HISTORIA JAKO NAUKA

Na lekcji nauczysz się

1. Wyznaczać właściwości historii jako nauki o przeszłości ludzkości. **2.** Objaśniać, kim są historycy, skąd i jak oni dowiadują się o minionych czasach. **3.** Podawać przykłady źródeł historycznych. **4.** Układać opowieść o Mychajle Gruszeckim.

Obejrzyj zdjęcie. Jak przypuszczasz, kiedy żyli przedstawieni na nim ludzie? Dlaczego tak myślisz? Czy znasz coś o tym, jakim było życie na Ukrainie 100 lat temu? Skąd o tym można dowiedzieć się? Czy ciekawie jest dowiadywać się o tym, jak żyli ludzie dawniej? O jakich czasach chciałbyś dowiedzieć się najwięcej?

Co to jest historia i dlaczego ważne jest studiować historię rodzimej ziemi?

Stronica z kroniki.

Kronika – faktograficzny opis wydarzeń w układzie chronologicznym.

Pełen szacunku stosunek do przeszłości – cecha naszego narodu. O przeszłości na Ukrainie zawsze mówiły – *święta, dobra*. I dotychczas są używane w języku ukraińskim przysłowia: *Nie za nas stanęło, nie za nas i przestanie, Nie na siłę rób, a rozsądkiem, nie sercem, a obyczajem*. Za dawnych czasów pamięć o przeszłości zachowywała się w mitach, legendach, przekazach, pieśniach. Z czasem, z pojawieniem się piśmienictwa, o wydarzeniach dnia wczorajszego opowiadały kroniki. Notując dla potomków minione wydarzenia, twórcy kronik pragnęli jednocześnie zrozumieć ich, wyjaśnić ich przyczyny i skutki. Tak stopniowo gromadziła się wiedza historyczna.

Historia – to nauka o przeszłości ludzkości. Ona studiuje życie i działalność człowieka, bada przeróżne duże i małe wydarzenia od bardzo dawnych czasów do dnia wczorajszego, usta-

la, jak i dlaczego ludzkie życie zmieniał się i doskonaliło, stawszy się takim, jakim jest teraz.

W jakich innych znaczeniach używają słowa „historia”? Rozegrajcie dialogi, w których słowo „historia” oznacza „wydarzenie”, „opowieść”, „przeszłość”.

Obejrzyj ilustracje. Pomyśl, dlaczego historię nazywają skarbcem doświadczenia – wiedzy, bytowych przyzwyczajajeń, wynalazków i udoskonaleń technicznych.

1. Jakie wynalazki i udoskonolenia techniczne ilustrują zdjęcia?
2. Czy możliwy byłby współczesny poziom techniki bez poprzednich osiągnięć? Dlaczego?
3. Jak, twoim zdaniem, w dawne czasy zachowywały doświadczenie i wiedzę?

*Wóz czumacki.
Koniec 18 – początek
19 w. Kijowszczyzna.*

*Samochód angielskiej
kompanii „Rolls-Royce”,
1907 r.*

Samolot transportowy An-225 „Mrija” (Marzenie). Jest największym samolotem ciężarowym na świecie. Zaprojektowany i zbudowany w Kijowie w latach 1984–1988.

Dla uwiecznienia pamięci o wybitnych postaciach i ważnych wydarzeniach są wznoszone pomniki – grupy rzeźbiarskie, biusty, rzeźby, kolumny, obeliski itp. Wybitne pomniki należą do dobra kulturowego ludzkości.

1. Monument dla uczczenia niezaleźności Ukrainy. Kijów.

2. Pomnik Wiecznej Sławy na Grobie Nieznanego żołnierza. Kijów.

3. Pomnik Mychajłowi Gruszevskiemu. Kijów.

Jak uczeni-historycy dowiadują się o minionych czasach?

Podane na pierwszych stronach podręcznika ilustracje – to zdjęcia. Historycy nazywają ich fotodokumentami, przecież oni są ważnymi źródłami wiedzy o czasach przeszłych. Oprócz zdjęć, o wydarzeniach przeszłości świadczą wszelkie wyroby ludzkich rąk, mówione czy napisane słowo. Takie źródła informacji nazywają **źródłami historycznymi**. Według nich uczeni wyjaśniają warunki życia w czasach przeszłych. Spośród źródeł historycznych wyróżniają **rzeczowe, pisemne i ustne**.

Do źródeł rzeczowych należą dawne monety, narzędzia gospodarcze, naczynie domowe, ozdoby itp. Choć są bardzo cenne dla historii, jednak odtworzenie przeszłości tylko przy ich pomocy nie byłoby pełnym. Przecież wiek pamiętek rzeczowych jest niedługi. Dlatego historycy posługują się jeszcze i źródłami słownymi – pisemnymi i ustnymi. Dzięki uczonej zaczynają „mówić” napisy na kamieniach, kościach, metalu, stają się zrozumiałymi kroniki, listy, dzienniki i są pisemnymi źródłami historii.

W historii każdego narodu była doba przedpisemna, kiedy cała wiedza była przekazywana z ust do ust. Więc, dawne mity i legendy, podania,

baśnie i pieśnie obrzędowe – to nie tylko wytwór ludowej fantazji, ale i skarbiec doświadczenia poprzednich pokoleń, i dlatego bezcenne źródło dla historyka.

Namaluj, co może być źródłem historycznym. Ułóż niewielką opowieść o tym, jak to źródło może przysłużyć się historykowi.

Wyznacz, do jakiego rodzaju źródeł historycznych należą przedstawione pamiątki. Pomyśl, o czym mogą świadczyć podane pamiątki, a o czym – nie. Swoimi rozumowaniami podziel się z klasą.

Komu zawdzięcza swoim rozwojem ukraińska nauka historyczna?

Czytając podręcznik, dowiesz się o ukraińskich uczonych-historykach. **Mychajła Gruszeckiego** sprawiedliwie uważają za ojca ukraińskiej historii. Jemu należą prawie 2000 prac z historii Ukrainy, wśród których i 10-tomowa „Historia Ukrainy-Rusi”.

Mychajło Gruszecki (1866–1934) był człowiekiem rozmaitych talentów. Jako naukowiec ujawnił siebie w historii, literaturoznawstwie, badał ustną twórczość ludową. A jeszcze pisał opowiadania, dramaty, wiersze. Nauczycielska rodzina, w której urodził się Mychajło, zaszczerpiła mu pragnienie do wiedzy i smak do słowa.

1. Mychajło Gruszeński.

2. Mychajło Gruszeński w kole rodzinnym. Obok jego żona, brat i siostra. Siedzą bratanek, córka Katarzyna i matka. 1907 r.

Główne, czego nauczyli przyszłego uczonego jego rodzice – miłości do rodzimej ziemi. Właśnie dlatego, wyrastając daleko od Ukrainy (Stawropolu, potem we Władykaukazie na terytorium Rosji), interesował się on wszystkim ukraińskim. Z czasem Mychajło Gruszeński wspominał, że pod wpływem opowieści ojca on wcześniej uświadomił sobie Ukraińcem. Podczas nauczania w gimnazjum w Tyflisie (teraz Tbilisi, Gruzja) zafascynował się on dziejami Ukrainy. Życzenie głębiej pojąć historię własnego narodu przyprowadziło Gruszeńskiego na uniwersytet kijowski. Odtąd swój los on związał z historią Ukrainy fachowo, został uczonym historykiem.

1. O jakich cechach charakteru wybitnego historyka świadczą umieszczone w podręczniku zdjęcia? 2. Dobierz po trzy słowa – rzeczowników, przymiotników, czasowników, którymi można ucharakteryzować Mychajła Gruszeńskiego.

1. Jak nazywa się wasz nowy przedmiot szkolny? Jakie rozdziały są w podręczniku? Co oznaczają znaczki w tekście? 2. Co to jest historia? Wymień nowe „historyczne” słowa i terminy, wyjaśnij ich znaczenie. 3. Podaj po kilka przykładów różnych źródeł historycznych.

4. Wybierz zdania, w których chodzi o Mychajła Gruszeńskiego, ułóż opowieść o nim.

1. Dowiedział się dużo o Ukrainie z opowieści ojca i z książek.
2. Był wybitnym poetą i malarzem.
3. Urodził się w chłopskiej rodzinie.
4. Wsławił się 10-tomową pracą „Historia Ukrainy-Rusi”.
5. Studiował na uniwersytecie Kijowskim.
6. Autor zbioru poezji „Kobziarz”.

Czy ciekawą okazała się dla ciebie znajomość z nowym przedmiotem – historią? Co zaciekało cię w nauce historii? Czy jest potrzebna, twoim zdaniem, ta nauka dla przyszłości? Dlaczego? Czy każdy może zostać historykiem? Co dla tego, twoim zdaniem, trzeba?

1. Czy są u was w domu źródła historyczne? Co to są za źródła? O czym oni świadczą?

Rozpytaj babci czy dziadka (albo innych dorosłych) o ich dzieciństwo. Znajdź odpowiednie zdjęcia i przygotuj opowieść „Wspomnienia dzieciństwa moich babci i dziadka (mamy i taty)”.

2. Ułóż zdania z podanymi wyrażeniami ze słowem „historia”. Czy w jednakowym znaczeniu używa się w nich słowo „historia”?

• *Koło historii*; • *wejść do historii*; • *trafić do historii*; • *wpisać do historii złotymi literami*.

3. Przygotuj ekspонат dla wystawy źródeł historycznych w szkolnej pracowni historycznej „Historia rodzin – historia narodu”.

§2. *JEGO MOŚĆ CZAS,* albo CO TO JEST CHRONOLOGIA

Na lekcji nauczysz się

1. Objaśniać, co to jest chronologia i jakie znaczenie ona ma dla historyków.
2. Kreślić linię czasu i oznaczać na niej daty, zestawiać rok ze stuleciem.
3. Stosować reguły rozwiązywania zadań chronologicznych.

Obejrzyj zdjęcia. Co świętują ludzie, przedstawione na nich? Co oznacza to święto? Czy świętujecie jego wy? Pomyśl, które ze zdjęć zrobiono wcześniej. Jak przypuszczasz, czy zawsze lata liczyły tak jak obecnie? Dlaczego tak myślisz?

Jak historycy ustalają czas wydarzenia i co to jest chronologia?

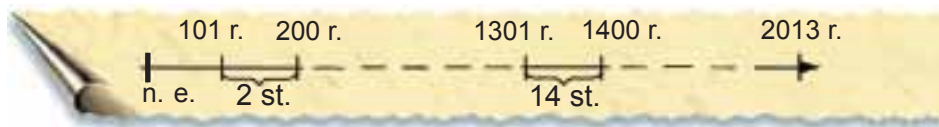
Badając przeszłość, uczeni-historycy raz po raz odpowiadają na pytanie: kiedy stało się to czy inne wydarzenie. Wyznaczać dokładny czas pewnego wydarzenia, czyli jego datę, pomaga **chronologia** – nauka, co studiuje sposoby obliczenia czasu.

Nie zawsze czas był obliczany tak jak obecnie. Bardzo dawnymi jednostkami wymiaru czasu są doba (dzień i noc razem), tydzień, miesiąc, rok. Ludzie zaczęli ich stosować, obserwując zjawiska przyrody, ruch Słońca, Księżyca, gwiazd. Ale pojąć i poprawnie zrozumieć skomplikowane zjawiska przyrody było ciężko. Dlatego w dawne czasy u różnych narodów rok mógł trwać od 300 do 400 dni i zaczynać się od jakiegokolwiek pory roku albo i w ogóle z powodu jakiegoś wydarzenia (powodzi rzeki, stworzenia miasta i tym podobne).

Liczenie lat od pewnego wydarzenia nazywa się **rachubą czasu**. 300–400 lat temu na Ukrainie stopniowo uzwyczajniło się liczenie lat od urodzenia (Bożego narodzenia) Jezusa Chrystusa, życie którego stało się początkiem jednej z największych światowych religii – chrześcijaństwa.

Lata od pierwszego roku do naszych dni nazywają **naszą erą** albo od **narodzenia Chrystusa**. Każde sto lat nazywają **stuleciem** albo **wiek**iem. Tysiąc lat – to **tysiąclecie**.

Żeby przedstawić bieg czasu, namalujmy linię prostą. Na niej poznamy jedno po jednym różne lata. Po prawej umieścimy rok, w którym żyjemy, po lewej – poprzednie lata albo stulecia.

Pierwsze stulecie naszej ery zaczyna się w 1. roku i kończy się w roku 100. Odpowiednio drugie stulecie zaczyna się w 101. roku, a kończy się w roku 200. Więc, początkowe lata stuleci – to 101, 201, 301 ... 1901, a lata z zerami (100, 200, 300, 2000) – to ostatnie lata stuleci.

Żeby zapamiętać, jak wyznaczać początek i koniec różnych stuleci, skorzystaj z tablicy:

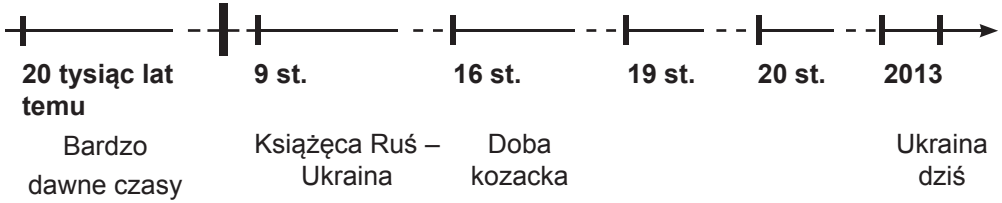
1– 100 rr.	801– 900 rr.	901 – 1000 rr.	1001 – 1100 rr.	1101 – 1200 rr.	1201 – 1300 rr.	1901 – 2000 rr.
1 st.	9 st.	10 st.	11 st.	12 st.	13 st.	20 st.

Sformułujcie pytania do każdego akapitu tekstu, wysłuchajcie odpowiedzi jeden drugiego.

Na linii czasu oznaczono okresy historii Ukrainy. Obejrzyj niżej podane ilustracje i daj odpowiedzi na pytania. **1.** Jakie historyczne źródła wykorzystywali twórcy podanych obrazów dla rekonstrukcji przeszłości? **2.** Gdzie, twoim zdaniem, trzeba rozmieścić ilustracje na linii czasu? **3.** Z jakim okresem historii Ukrainy zestawia się każda ilustracja? Podziel się swoimi wnioskami z klasą. **4.** Pomyśl, czy różniło się życie ludzi w różne czasy.

*Posłowie francuscy u Jarosława Mądrego.
Obraz P. Andrusiwa.*

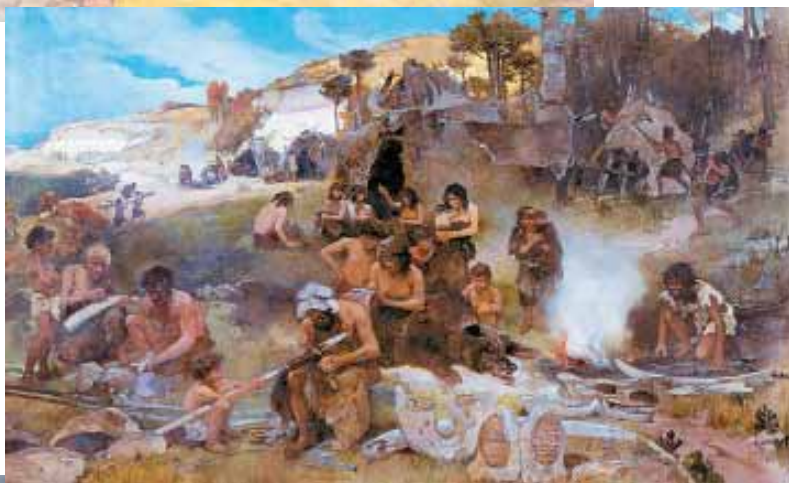
*Bój Maksyma Krzywonosa z Jaremą Wiśniowieckim.
Obraz M. Samokisza.*

*Książęcy
Halicz.
Obraz
M. Figola.*

*Siedlisko
Kirilowskie.
Obraz
I. Jiżakiewicza.*

*Maraton
na prospekcie
Brest-Litewskim
(prospekt
Peremohy.
Kijów).
Obraz
S. Kapłana.*

Poltawa.
Plac
Aleksandrowski.
Obraz
E. Krędowskiego

Siedlisko
Mizyńskie.
Obraz
I. Jiżakiewicza

Odprowadzanie na Sicz. Obraz O. Slastiona.

Jak rozwiązywać zadania chronologiczne?

Na lekcjach historii w 5. klasie nauczysz się rozwiązywać zadania chronologiczne. Aby poprawnie wykonywać takie zadania, należy dotrzymać się pewnej kolejności, a mianowicie:

1. Nakreślić linię czasu – linię prostą, przedzieloną kreskami na równe odcinki, co oznaczają pewną ilość lat.
2. Na początku linii postawić większą i wyraźniejszą kreskę – początek odliczania, a w końcu strzałkę, co symbolizuje ruch czasu.
3. Dla orientacji w czasie postawić rok, w którym żyjemy.
4. Jeśli dla rozwiązania zadania chronologicznego nie trzeba oznaczać jednakowe odcinki czasu (stulecie albo tysiąclecie), można użyć linii przerywanej.
5. Na linii czasu zapisać warunek wskazanego zadania (lata).
6. Obok linii wykonać obliczenie i zapisać ścisłą odpowiedź na zadanie.

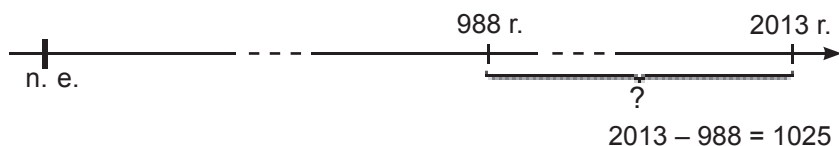

1. Przekaż kolegom, jakie działania należy wykonywać, żeby rozwiązać zadanie chronologiczne. Czy te zadania są podobne do tych, które rozwiązujecie na lekcjach matematyki? Czym są podobne? A czym różnią się?
2. Wybierz jedną z podanych niżej odmian zadań i uważnie przeczytaj komentarz do rozwiązania.
3. Spróbuj rozwiązać zadanie samodzielnie.
4. Sprawdź zapisy z kolegami z klasy, potwierdź je z podręcznikiem.

■ Zadania na ustalenie odległości wydarzenia od teraźniejszości.

(Ile lat temu odbyło się wydarzenie, jeśli jest znana jego data?)

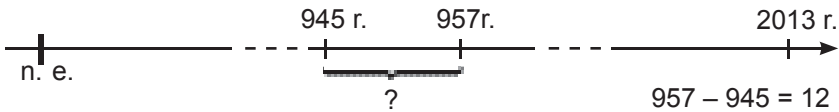
Oblicz, ile minęło lat od zaprowadzania chrześcijaństwa jako religii państwowej w **988 r.** do dziś.

■ Zadania na ustalenie odległości jednego wydarzenia od innego.

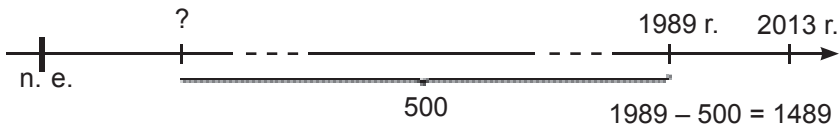
(Ile minęło lat od jednego wydarzenia do innego? O ile lat jedno wydarzenie stało się przed innym?)

Oblicz, ile minęło lat z początku panowania księżnej Olgi (**945 r.**) do jej podróży do stolicy Bizancjum w 957 r.

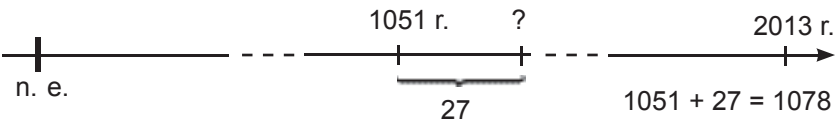
■ **Zadania na ustalenie daty wydarzenia za jej odległością od teraźniejszości.** (W jakim roku odbyło się wydarzenie, jeśli wiadomo, że od tego czasu minęło ... lat?)

W 1989 roku uroczystość świętowano 500-lecie powstania kozactwa ukraińskiego. Z którego roku pochodzi pierwsza wzmianka o kozakach w źródłach pisemnych?

■ **Zadania na ustalenie daty wydarzenia za jej odległością od innego wydarzenia.** (W jakim roku odbyło się wydarzenie, jeśli wiadomo, że to stało się po wskazanym wydarzeniu przez pewną ilość lat?)

Katedra Uspienska Ławry Kijowsko-Pieczerskiej została zbudowana 27 lat po założeniu klasztoru w 1051 r. Oblicz, kiedy on był zbudowany.

1. Co to jest chronologia? Ułóż słownik z 6–7 nowych słów o historii i chronologii, ustnie wytłumacz ich. 2. Nakreśl linię czasu, poznać na niej rok swojego urodzenia i rok, kiedy poszedłeś do szkoły. Ile będziesz miał lat, na czas ukończenia szkoły? Poznać ten rok na linii czasu. 3. Nakreśl linię czasu, poznać potrzebne daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

Pierwszy tom „Historii Ukrainy-Rusi” Mychajła Gruszeckiego został nadrukowany w 1898 r. – na czwarty rok pracy uczonego na uniwersytecie Lwowskim. Kiedy M. Gruszecki stanął na czele katedry historii Ukrainy?

4. Przeczytaj przysłowia i powiedzenia. O jakich oznakach czasu w nich mówiono? Wybierz jedno z tych powiedzeń i wyjaśnij, jak jego rozumiesz.

• Czas, jak woda, – zawsze naprzód. • Na wszystko swój czas. • Zmarnowanego czasu i koniem nie dogonisz. • Czas wszystko goi. • Lata więcej wiedzą, aniżeli książki.

W jakim okresie historii Ukrainy chciałbyś znaleźć się, podróżując maszyną czasu? Dlaczego?

1. Znajdź w rodzinnym albumie zdjęcia, zrobione 5, 10, 20, 50 lat temu. Czy są one źródłami historycznymi? Jak wybrane zdjęcia świadczą o życiu ludzi w te czasy? Jakie odmienności od teraźniejszości przyciągnęły twoją uwagę? 2. Wybierz własne zdjęcia z różnych okresów życia. Rozmieść je jedno po drugim, odpowiednio do tego, co było przedtem, a co później. Spróbuj wyjaśnić na tym przykładzie, co oznacza kolejność chronologiczna wydarzeń.

§3. **KIEDY RZECZY ZACZYNAJĄ MÓWIĆ,** albo CO TO JEST ARCHEOLOGIA

Na lekcji nauczysz się

1. Objasniać, jaką rolę w poznaniu historii odgrywa archeologia. 2. Opowiadać, gdzie przechowują zabytki historyczne. 3. Objasniać, dlaczego zabytki historyczne należą do dziedzictwa kulturalnego.

Obejrzyj zdjęcia. Jak myślisz, czym są zajęci ludzie, przedstawione na nich? Po co oni to robią? Pomyśl, czy byle kto może wykonywać taką pracę. Dlaczego tak myślisz?

*Wykopaliska Archeologiczne w Kijowie na Podole. Zdjęcie lat 70. 20 st.
Archeolodzy restaurują dawne naczynia. Kijów. Zdjęcie 1959 r.*

Co to jest archeologia i jak odbywają się wykopaliska archeologiczne?

Najwięcej tajemnic ukrywają bardzo dawne czasy historyczne ludzkości. Przecież od tej doby zachowało się zbyt mało świadczeń. Tylko zniszczone przez czas ślady ludzkiej działalności – narzędzia pracy, gruzy daw-

nych siedlisk, cmentarzyska itp. Jednak i takie pamiątki otwierają się nie byle komu. Zrozumieć i wytłumaczyć ich mogą badaczy, które nazywają się **archeologami**. A naukę, która bada przeszłość według pisanych i materialnych źródeł historycznych, nazywają **archeologią**.

Jasne, że badanie źródeł materialnych potrzebuje szczególnej wiedzy. Archeolodzy ustalili reguły poszukiwania dawnych zabytków i ich rozkopywania. Prace wykopaliskowe poprzedza zwiad archeologiczny. Najpierw uważnie studiują źródła pisane, oglądają miejsce przyszłego poszukiwania. Potem zakładają wykop próbny – wąski rów, który powinien ujawnić, czy są w gruncie ciekawe dla archeologów przedmioty działalności ludzkiej. Jeśli chociaż coś znajdują, to przygotowują duże wykopalisko.

Pracując, archeolodzy nie śpieszą się. Żeby nie uszkodzić zabytków dawności, oni stosują przeważnie lekkie łopaty, noże, pędzle. Całą powierzchnię wykopaliska dzielą na kwadraty o boku 10 metrów. Takie same kwadraty, tylko w centymetrach, kreślą na papierze. To daje możliwość dokładnie utrwalać i szkicować wszystkie znaleziska. Oprócz tego archeolodzy rzetelnie zapisują w dziennikach, jak odbywają się rozkopy.

Znalezione rzeczy nadsyłają do laboratorium. Tam wyjaśniają ich wiek i przeznaczenie, rzetelnie opisują nawet drobne oznaki. Z oddzielnych drobnych części zbierają i sklejają przedmioty. Tak znaleziska otrzymują nowe życie.

Dlaczego wykopaliska archeologiczne przeprowadzają według pewnych reguł? Dlaczego one potrzebują wiedzy specjalnej? Co, twoim zdaniem, wyróżnia poszukiwaczy skarbów od archeologów?

Gdzie przechowują zabytki historyczne i czym są muzea?

Znalezione przez archeologów rzeczy przechowują w różnych muzeach. **Muzeum** (z greckiego – mieszkanie muz, czyli bogiń – opiekunek sztuk) – instytucja, gdzie przechowują się pamiątki czasów minionych z różnych gałęzi kultury, sztuki, nauki, techniki. Są muzea historyczne, techniczne, przyrodnicze, krajoznawcze, historii sztuki; muzea, poświęcone oddzielnym wydarzeniom, działaczom historycznym; muzea zabawek, książek i druku, mebli i porcelany; muzeum jednej ulicy itp.

Jednym z najbardziej znanych i najstarszych zakładów muzealnych naszego państwa jest **Narodowe muzeum historii Ukrainy** w Kijowie. W nim przechowują się unikalne kolekcje archeologiczne i monetarne, wzorce

odzieży, naczyń, a także broń, stare książki, ikony, obrazy i wyroby mistrzów ludowych – w ogóle ponad 600 tys. eksponatów. Wszystkie one odzwierciedlają historię Ukrainy od bardzo dawnych czasów do teraźniejszości.

Obejrzyj zdjęcia. Z czego można wyciągnąć wniosek, że na nich przedstawiono ekspozycje muzealne? Pomyśl, po co są stwarzane muzea, dlaczego one są takie różne. Jakby skomentował przedstawione ekspozycje, gdyby sam przeprowadzał wycieczkę? Swoją komentarz do jednej z nich zacznij słowami: „Na tej ekspozycji muzeum można zobaczyć...” Wysłuchawszy komentarze wszystkich grup, wyciągnij wspólnie wniosek o tym, co trzeba wiedzieć, aby być przewodnikiem wycieczki.

Fragment ekspozycji Muzeum księgi i drukarstwa Ukrainy.

Fragment ekspozycji Muzeum jednej ulicy (wzniesienia Andrzejewskiego). Kijów.

Sala „Ukraińska świetlica 19 st.” Narodowego muzeum historii Ukrainy. Kijów.

*Ekspozycja „Dawna historia Ukrainy”
Narodowego muzeum historii Ukrainy.*

*Kozackie przedmioty domowe.
Dniepropetrowskie narodowe muzeum
historyczne im. D. Jawornickiego.*

Jakie eksponaty znajdują się w Narodowym muzeum historii Ukrainy? Obejrzyj zdjęcia. Pomyśl, czy tylko bardzo dawne czasy badają archeolodzy.

Jak pamiątki archeologiczne opowiadają o życiu ludzi?

Nadzwyczajną wartość mają eksponaty Muzeum kosztowności historycznych Ukrainy w Kijowie. Spośród nich czy nie najbardziej znany jest pektorał scytyjski. Scyci – dawny naród, który przyszedł na ziemie Ukrainy ponad dwie z połową tysięcy lat temu i osiedlił się na kilka stuleci w Północnym Nadczarnomorzu. O bogactwach władców scytyjskich świadczą pamiątki archeologiczne. Te pamiątki odnaleziono podczas rozkopywania kurhanów – tak nazywa się grób zamożnych Scytów. Szczególną rozkoszą, na przykład, wyróżniał się grób rodziny jednego z królów scytyjskich w kurhanie Towsta Mogiła na Dniepropetrowszczyźnie. Tu 21 czerwca 1971 r. odnaleziono złotą ozdobę – pektorał, który kiedyś należał carowi. Ozdobę zrobiono ze złota wysokiej próby. Ona waży 1150 g. Znaleźisko wślawiło imię ukraińskiego archeologa Borysa Mozolewskiego.

Złoty ażurowy pektorał z kurhanu Towsta Mogiła.

Pektorał przedstawia zdobiony sceny z życia Scytów. W środku górnej części pektorálu są przedstawione dwaj mężczyźni ze złotym runem. Obok nich – swoje zwierzęta z przychowkiem. W dolnej części na konie napadają gryfy, lew i gepard kawałkują dzika i jelenia, psy gonią za zającem, zając – za szarańczę.

Uważnie Obejrzyj zdjęcie pektorálu. Znajdź detale, o których chodzi w tekście. Co jeszcze przedstawiono na ozdobie?

Obejrzyj pamiątki scytyjskie. Wybierz jedną z nich i przygotuj zawiadomienie o niej zgodnie z planem:

1. Kto jest widzialny na pamiątkach? Co robią ludzie?
2. Jak są ubrani?
3. Z czego są zrobione pamiątki? Jak można ocenić kunszt mistrzów?

Wymień się myślami o życiu Scytów z kolegami z klasy.

1. Kielich ze splawu złota i srebra z kurhanu Kul Oba w pobliżu Kerczu na Krymie.
2. Czara z kurhanu Haimanowa mogiła na Zaporozżu.
3. Złoty grzebień ze scytyjskiego kurhanu Sołoha na Zaporozżu.

1. Ułóż słownik z 6–7 słów, które stosuje się w opowieściach o archeologii i muzeach, i wyjaśnij ich.

2. Przejdź „schodami chronologicznymi” – wyznacz początek i koniec stulecia wszystkich dat, wspomnianych w § 1–3.

3. Nakreśl linię czasu, poznać na niej odpowiednie daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

Pektorał Scytyjski został znaleziony w 1971 r. Ile czasu ta pamiątka już jest znana światu?

4. Sformułuj kilka reguł o tym, jak należy odnosić się do pamiątek przeszłości.

Co z materiałów lekcji zainteresowało cię najbardziej? Czy uważasz dla siebie za ważną informację, o której dowiedziałeś się? Jak ona jest związana z materiałem poprzednich lekcji?

Namaluj, jak wyobrażasz sobie życie Scytów, skorzystaj z obrazków z pamiątek scytyjskich.

Przeczytaj o wykopaliskach w miejscu bitwy pod Beresteczkiem (18–30 czerwca 1651 r.) – jednej z największych bitew wojny Narodowowyzwoleńczej pod przewodnictwem hetmana Bogdana Chmielnickiego.

Latem 1970 r. w miejscu bitwy pod Beresteczkiem rozpoczęły się wykopaliska archeologiczne, wyniki których dały możliwość odtworzyć obraz odstępstwa kozackich wojsk przez bagnistą rzeczkę. Podczas rozkopów było ujawniono resztki zbudowanej według rozkazu pułkownika Iwana Bohuna grobli dla odstępstwa. Znaleziono kościce poległych na przeprawie kozaków i ich koni, zebrano unikalną kolekcję (blisko 6000 eksponatów) przedmiotów kozackich, co dobrze zachowały się w torfowym gruncie i mają dokładne datowanie – 30 czerwca 1651 r. Studiując kościce poległych wojowników, uczeni ustalili, że wszyscy oni zginęli z bronią w ręku podczas zażartego boju.

Przedmioty kozackiego bytu. Eksponaty muzeum-rezerwatu „Kozackie mogiły” obok wsi Plaszewa na Rowieńszczyźnie w miejscu bitwy pod Beresteczkiem (1615 r).

Wśród znalezisk jest wiele takich, które nigdzie przedtem nie zdarzały się. Udało się znaleźć, na przykład, kozacki proch. Właściwości konserwujące torfu zachowały dla nas także kozackie rzeczy z drzewa i skóry. Ciekawa jest, w szczególności, kolekcja drewnianych łyżek. Drzewca niektórych były ozdobione rzeźbą. Na przekór rozpowszechnionej opinii że kozak trzymał łyżkę za cholewą buta, wskutek rozkopów wyjaśniono: łyżkę on nosił na pasku w skórzaney torebce. W miejscu bitwy pod Beresteczkiem znaleziono pierwszą na Ukrainie parę kozackich butów 17 st. W następnych latach ich rozkopano ponad 200. Wiele butów nawet zachowało zapach dziegciu, którym ich smarowali kozacy.

■ Co nowego dowiedziałeś się z tekstu o pracy archeologów? Jakie nowe wiadomości z historii kozaków pojawiły się dzięki rozkopom w miejscu bitwy pod Bereścziem?

Odwiedź w Kijowie narodowe muzea: naukowo-przyrodnicze i historii Ukrainy.

§4. ZNAJOMI NIEZNAJOMI, albo HISTORIA W SYMBOLACH I ZNAKACH

Na lekcji nauczysz się

1. Wyjaśniać, na czym polega rola monet, herbów i pieczętek w poznawaniu przeszłości. 2. Opowiadać o pochodzeniu herbu.

Co przedstawiono na zdjęciach? Jaki znak ozdabia budowlę? Co wskazuje na szczególne znaczenie tej budowli? Jakie znasz symbole państwowe? Jaki jest herb Ukrainy? Gdzie jest przedstawiony ten symbol? Dlaczego?

Na czym polega wartość herbów i pieczętek dla historii?

Na monetach, sztandarach, stronicach książek, obrazach, broni, a niekiedy i na naczyniu i innych rzeczach widziane są szczególne znaki. Czasem takie znaki są chimeryczne i skomplikowane: lwy, wspierające się na miejskie mury, orły z rozpostartymi skrzydłami i ostrymi pazurami, smoki i węże, szable, dzidy (fajki), lilie i róże, klucze i bramy.

*Mały herb państwowy
Ukrainy*

*Trójzab na cegle
cerkwi Dziesięcinnej
w Kijowie.
Koniec 10 st.*

*Złota moneta wielkiego
kijowskiego księcia
Włodzimierza
Świętosławicza. Koniec 10 st.*

A czasem są one bardzo proste. Na przykład, wielokąty z liniami i krzyżami. Takie obrazy nazywają **herbami**, a naukę, która ich bada – **heraldyką**. W ciągu stuleci układały się zasady kształtowania się herbów. Na przykład obowiązkowym elementem herbu, wyznaczającym jego kształt, jest tarcza. Według kształtu tarczy badacze wyjaśniają miejsce stworzenia herbu, jego wiek. W heraldyce stosują tylko pewne kolory – czerwony, niebieski, zielony, czarny, które mają znaczenie symboliczne.

Dzisiaj herb jest jednym z symboli, które ma każde państwo. Państwowe herby przedstawiają, oprócz znaków pieniężnych, jeszcze na sztandarach, pieczętkach, dokumentach oficjalnych. Głównym elementem współczesnego herbu Ukrainy jest **trójzab**, historia którego sięga dawnych czasów. Nie ma jednolitego zdania, co dokładnie oznacza trójzab. W nim upatrują wygląd spadającego sokoła, kotwicy, łuku i strzał, hełmu, siekiery czy rybackiego narzędzia, wierzchołek kłosa zbożowego albo symbol trzech żywiołów – powietrza, wody i ziemi.

Trójzab przedstawiono już na monetach końca 10 st. wielkiego księcia kijowskiego Włodzimierza Świętosławicza. Jako symbol władzy księcia ten znak był rozpowszechniony na naszych ziemiach w ciągu kilku stuleci.

Co oznacza główny element współczesnego herbu Ukrainy? Obejrzyj obraz znaku książęcego Włodzimierza Świętosławicza na monecie i na cegle. Wyciągnij wnioski o pochodzeniu ukraińskiej symboliki narodowej.

Czy umiesz biegle rysować trójząb? Porównaj swój rysunek z rysunkami kolegów z klasy. Komu udało się najlepiej?

Jako znak rodu książęcego, trójząb był szeroko używany na **pieczęciach**, którymi pieczętowano umowy międzynarodowe. Wartość pieczęci dla historyka polega na tym, że one pomagają ustalić czas, miejsce pochodzenia i oryginalność dokumentów. Napisy na pieczęciach są najdokładniejszym źródłem wyznaczenia posad, tytułów, imion historycznych działaczy, nazw terytoriów, instytucji.

Archeologom poszczęściło się znaleźć pieczęć księcia Jarosława Mądrego – syna Włodzimierza Świętosławicza – z jego obrazem. A jeszcze zachowała się pieczęć władcy Halicko-wołyńskiego początku 14 w. Jurija I Lwowicza. Na podstawie obrazu na pieczęci, historycy i malarze zrekonstruowali wygląd zewnętrzny księcia.

Pieczęć —
znak własnościowy
i rozpoznawczy
osoby fizycznej
lub prawnej,
wyciskany za
pomocą stempła.

1. Pieczęć księcia Jarosława Mądrego z jego podobizną.
2. Pieczęć Jurija I Lwowicza. Na niej władca Halicko-wołyński siedzi na tronie, w płaszczu, spiętym łańcuszkiem, z koroną na głowie i berłem w prawej ręce. Pod obrazem – napis łaciną: „Władca Jurij król Rusi”.
3. Jurij Lwowicz. Rekonstrukcja artystyczna.

W dobie kozackiej nieomal na każdej pieczęci Wojska Zaporoskiego można zobaczyć herb kozacki – postać kozaka z muszkietem i szablą. Bardzo dawny odcisk pieczętówki doszedł do nas z 1595 r. W ciągu historii kozaków ten symbol zostawał niezmiennym. Jego widzimy nie tylko na pieczętówkach, również na sztandarach, portretach, ikonach, stronicach książek

drukowanych i pisanych ręcznie. Swoje herby miały również hetmani – rządzący kozackiej Ukrainy.

1. Najdawniejsza pieczęć kozacka. 1595 r. Podana w rozmiarze naturalnym – 27 mm.
2. Podobizna herbu Wojska Zaporoskiego na sztandarze sotni pułku Łubieńskiego. Środek 18 w.

O czym opowiadają monety i co to jest numizmatyka?

Szczodrym źródłem do studiowania przeszłości są monety. Ich często ozdabiały podobizny władców, sceny świąt, szczegółów bytowych, bohaterów legend i mitów. Obrazy i napisy na monetach pomagają ustalić daty wydarzeń, terytoria dawnych państw, kto był ich władcą, kto z kim handlował, jaką odzież noszono w dawności. Stają się pomocne monety i bada-

czom historii urbanistyki. Oprócz tego starożytne monety – to finezyjne i rzadkie dzieła sztuki.

Badaniem monet zajmuje się nauka **numizmatyka**. Najczęściej dawne monety trafiają do rąk numizmatyków od archeologów – ze skarbów monetarnych. Skarbem uważa się różna ilość monet – od kilku dziesiątków do tysięcy. Jednak dla historyka nieocenionym źródłem jest każda moneta, którą udało się „odczytać” tj. rozszyfrować i wytłumaczyć.

Monety Chersonezu i innych miast Północnego wybrzeża Morza Czarnego i Krymu.

Karbowanie monet od dawna było oznaką potęgi państwa i prowadziło się według pewnych reguł. Srebrny lub złoty krążek umieszczano na kowadłe i na nim robiono odcisk matrycy z rzeźbionym rysunkiem albo napisem na niej. Z czasem monety zaczęły karbować w specjalnych zakładach – mennicach.

Najdawniejsze monety, znalezione na naszych terenach, wyrabiali Grecy, które przynosiły się na nadbrzeże Morza Czarnego dwa i pół tysiące lat temu. Grecy przesiedleńcy założyli tu swoje miasta – Tirę, Olwiją, Pantikapej, Kerkinitidę, Chersones i inne. W każdym greckim mieście była karbowana własna moneta.

1. Jak numizmatyka jest związana z archeologią? 2. Sformułuj według treści tekstu 3–5 pytań, daj odpowiedzi na nich.

Wyobraź siebie władcą wymyślonego kraju. Namaluj monetę swojego państwa, wymyśl jego nazwę, skomentuj projekt wizerunku monety.

Obejrzyj wizerunki dawnych monet. Wyjaśnij, na czym polega cenność każdej monety jako źródła historycznego. Wymień się myślami z tego powodu z kolegami z klasy.

1. Wybierz słowa, które można wykorzystać w opowiadaniu o monetach i herbach:

1. Linia czasu. 2. Data. 3. Hrywna. 4. Trójząb. 5. Skarb. 6. Rachuba czasu. 7. Wiek.

2. Wyjaśnij, co wspólnego mają monety, herby i pieczętki. Czym różnią się? Dlaczego wszystkie one są ważne dla odtworzenia przeszłości?

3. Co dowiedziałeś się o pochodzeniu głównego elementu współczesnego herbu Ukrainy?

4. Dziś swoją pieczęć ma każda instytucja: jest ona i w waszej szkole. Zaproponuj rysunek i tekst dla stosowny pieczęci waszej klasy.

Co nowego dowiedziałeś się z tematu lekcji? O czym chciałbyś dowiedzieć się więcej? Jak przypuszczasz, dlaczego kolekcjonowanie monet jest rozpowszechnionym hobby? Co trzeba wiedzieć, żeby mieć autorytet wśród kolekcjonerów? Czy byle kto może mieć własny herb?

Z jakich pieniędzy korzystali nasi przodkowie?

Historia pieniędzy sięga pradawnych czasów. Pieniądze nie zawsze były w postaci monet. Kiedyś pieniędzmi służyły najrozmaitsze rzeczy. Podziel się z kolegami z klasy przypuszczeniami, jakie. Nasi przodkowie w tym celu korzystali z futra zwierząt, najpierw kuny i wiewiórki. Kiedy handel stał się bardziej różnym, ludzie zaczęli używać wygodniejszych metalowych pieniędzy. U naszych przodków już od środka 11 w. chodziły bryłki srebra o pewnej wadze i kształcie, tak zwane hrywnie. Właśnie te pieniądze dały nazwę

współczesnej ukraińskiej jednostce pieniężnej. Współczesne hrywnie, jasna rzecz, różnią się kształtem od dawnych, zyskawszy wyglądu przyjętych w świecie pieniędzy papierowych. Co się tyczy dawnych hrywien, to one nie były jednakowe w różnych miastach. Tak, w Kijowie ich robiły płaskimi, sześciokątnymi. Wartość hrywien wyznaczała się według ich wagi.

Były w użytku u naszych przodków i monety jak cudzoziemskiej produkcji, tak i własnej. Pierwsze nasze monety, jak już dowiedziałeś się, zaczął karbować w końcu 10 st. wielki książę kijowski Włodzimierz Wielki. Archeolodzy znaleźli monety Włodzimierza ze srebra (srebrniki) i ze złota (złotniki). Na monetach Włodzimierza z jednej strony przedstawiono Jezusa Chrystusa, a z drugiej – samego księcia, który siaduje na tronie, trzymając carskie odznaki. Obraz dopełnia napis: „Włodzimierz na stole” albo „Włodzimierz na stole, a to jego srebro”. Na niektórych monetach, jak już wiesz, przedstawiono znak rodowy księcia – trójzab.

*Hrywny
czernigowskie
i kijowskie.
Koniec 11 st.*

■ 1. Co dowiedziałeś się o historii pieniędzy naszego kraju? 2. Porównaj podobizny książąt: Włodzimierza Świętosławicza – na złotniku, jego syna Jarosława Mądrego – na pieczęci. Jaki detal wyglądu zewnętrznego przyciąga uwagę na tych podobiznach? Twoim zdaniem, o czym to świadczy?

§5. PRZEWODNICY DO PRZESZŁOŚCI, albo PISANE ŹRÓDŁA W HISTORII

Na lekcji nauczysz się:

1. Podawać przykłady pisanych źródeł historycznych. **2.** Objaśniać rolę źródeł pisanych dla odtworzenia przeszłości. **3.** Opowiadać o najbardziej znanych kronikach książęcej i kozackiej doby.

Obejrzyj zdjęcia, przeczytaj podpisy do nich. Jak myślisz, na czym polega praca przedstawionych na nich ludzi? Co trzeba wiedzieć, żeby pracować archiwistą? Do jakiego rodzaju źródeł historycznych należą pamiątniki, które badają współpracownicy archiwistów? Wypowiedź przypuszczenie o pochodzeniu nazwy tego zawodu.

Współpracownicy Centralnego państwowego archiwum historycznego Ukrainy we Lwowie przy pracy. Zdjęcia z lat 1965 i 1985.

Jak pisane źródła historyczne pomagają historykom w odtworzeniu przeszłości?

Wśród źródeł historycznych najważniejszymi są pisane. Przecież tylko z pojawieniem się piśmiennictwa ludzie potrafili dokładnie opowiadać o tym *co, gdzie, kiedy* i *jak* odbywało się. **Źródła pisane** – to teksty (rękopi-

sowe albo drukowane) na papierze czy innych materiałach. Kroniki, wspomnienia, listy, dzienniki podróżnych, ustawy, prośby, umowy, za czasów późniejszych – periodyki prasowe – wszystkie te dokumenty są bezcennym źródłem w badaniu przeszłości. Jednak, żeby odtworzyć prawdziwy przebieg wydarzeń, historycy powinni wyróżnić z wielu tekstów tych źródeł ważną informację, porównać ją z już znaną. Ta praca jest niełatwa, ona potrzebuje czasu i wszechstronnej wiedzy.

Obejrzyj ilustracje. Pomyśl, co musi znać historyk, żeby przeczytać teksty tych pamiątek. Jak można sprawdzić prawdziwość dokumentu, wyjaśnić, że to nie jest ówczesną podróbką, ustalić dokładną datę jego stworzenia?

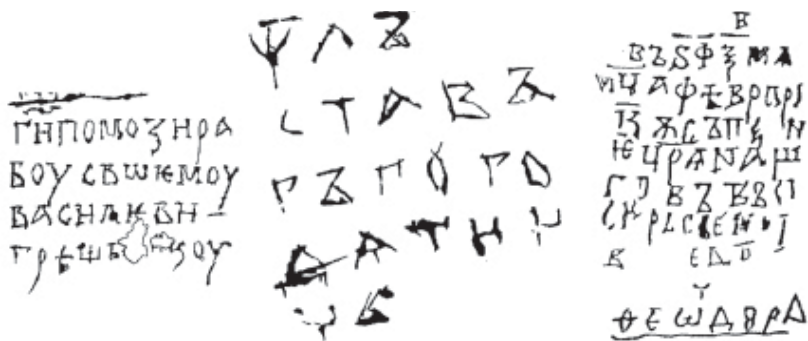

1. Stronica kroniki, na której opowiadane są wydarzenia pochodu (969-971 rr.) wielkiego księcia kijowskiego Świętosława Igorowicza.
2. Stronica z listu, napisanego przez Hetmana – Bogdana Chmielnickiego w 1648 r.
3. Uniwersał – tak nazywano oficjalne dokumenty doby kozackiej – hetmana Iwana Mazepy. Początek 18 w.

Obejrzyj *graffiti* (ze ścian soboru św. Sofii w Kijowie) – tak uczeni nazywają napisy i rysunki, wydrapane na ścianach i detalach architektonicznych dawnych budowli, naczyniach i innych przedmiotach, znajdujących podczas rozkopów archeologicznych. **1.** Dlaczego takie napisy są ważnymi źródłami historycznymi? Pomyśl, czy można graffiti uważać za źródła pisane, przecież napisy zrobiono na materiale innym niżeli papier czy pergamin. **2.** Jeden z napisów należy księciu Włodzimierzowi Monomachowi, inny – książęcemu urzędnikowi Stawrowi Horodiatyczowi (1118 r.). Trzeci zapis zostawił pospolity kijo-

wianin, który zawiadamia o śmierci Jarosława Mądrego, wskazując datę tego smutnego wydarzenia. O czym świadczy ten fakt, że autorami graffiti byli książę, bojar i pospolity człowiek?

O czym opowiadają kroniki?

Najbardziej autorytatywnymi i najbardziej znanymi źródłami z historii Rusi Kijowskiej, które pomagają historykom odtworzyć przebieg wydarzeń przeszłości, są kroniki, czyli **latopisy**. Już wiesz, że tak nazywają się utwory, w których historia wydarzeń każdego roku zaczynała się od słów „в лето” / „w roku” – stąd pochodzi nazwa. Kronikarze wyświetlały przeważnie działania książąt – wyprawy wojenne, umowy z sąsiednimi państwami, śluby. Wiadomości z życia powszedniego innych mieszkańców Rusi w kronikach jest mało. Jak myślisz, dlaczego?

Do najbardziej znanych latopisów należy **„Powieść minionych lat”**. Kronika ta zaczyna się słowami „Powieść minionych lat Nestora, mnicha Peczerskiego klasztoru św. Teodozja, skąd wyszła ziemia Ruska, i kto był najpierw księciem w Kijowie, i skąd ziemia Ruska powstała”. Stworzono tę kronikę na początku 12 st., a opowiada ona o wydarzeniach od 860 do 1111 r., i oczywiście, że autor korzystał z tekstów dawniejszych. Szczególnie ważnym źródłem historycznym jest „Kronika halicko-wołyńska”. Ona opowiada o wydarzeniach na ziemiach halickich i wołyńskich od 1205 r. do końca 13 st.

Kroniki stwarzano i za doby kozackiej. Sławy najwybitniejszego kronikarza kozackiego zażył Samuel Wętyczko. W swojej gruntownej pracy (1720 r.) on opisuje najważniejsze wydarzenia z historii wojny Narodowo-

Ruś i Rusowie – to bardzo dawne nazwy, którymi nasi przodkowie nazywali swoją ziemię i siebie samych. Właśnie nazwa „Ruś” poprzedzała nazwie „Ukraina” dla określenia ziemi, zamieszkałej przez Ukraińców-Rusów.

wyzwoleńczej i Ukraińskiego państwa kozackiego, podał sporo dokumentów z tych lat, opowiedzi świadków naocznych, życiorysy hetmanów zilustrował portretami. Kronika Samuela Wełyczka dokładnie opowiada o wydarzeniach na Ukrainie w latach 1648–1700. Obawiając się dopuścić błędy, kronikarz sprawdzał każdy dokument, korzystał z wielu źródeł pisanych, w szczególności, z obcych. Ostatnie części kroniki ze słów autora dopisywali jego uczniowie, bo on sam utracił wzrok, latami pracując nad ksiązką.

1. Pierwsza stronica „Powieści minionych lat”.
2. Tytułowy arkusz kroniki Samuela Wełyczka. 1720 r.

Nazwa kroniki zaczyna się słowami: „Powieść o wojnie kozackiej...” A dalej określono główny temat (Wojna wyzwolencza pod przewodnictwem Bogdana Chmielnickiego), wskazano imię autora (Samuel Wełyczko), wspomniano jego byłą posadę – „kancelista Wojska Zaporoskiego”, miejsce i czas napisania utworu (wieś Żuky powiatu Połtawskiego, roku 1720).

Sformułuj według treści tekstu 3–5 pytań, z kolei daj odpowiedzi na nich.

Przeczytaj odcinki z kroniki i pomyśl nad pytaniami.

Pierwsza część kroniki Halicko-wołyńskiej jest życiorysem księcia – pierwszego króla w naszej historii – Danyła Romanowicza. Opowiadając o usposobieniu i cechach charakteru księcia-króla, kronikarz pisze: *„Ten że król Danyło był księżę dzielny, mądry, który zbudował miasta mnogie, i cerkwie postawił, i zdobił w różne okrasy, i miłością do brata swego Wasylka on świecił się.”* Także ciekawy jest opis księcia, kiedy ten przyjechał w sprawach państwowych do miasta Pożoń (obecnie stolica Słowacji Bratysława): *„Sam on jechał obok króla – według obyczaju ruskiego: koń pod nim był zadziwiająco piękny, siodło pozłacane, strzały i szabla złotem okolone i innymi ozdobami, aż dziwnie było, a żupan z tkaniny greckiej szeroką złotą koronką obszyty, i buty zielone kozłowe, obszyte złotem. Wielu patrzyło i wielu dziwiło się, a król jemu powiedział „Nie pożałowałbym dać i tysięcy srebra za to, że przyszedłeś obyczajem ruskim rodziców twoich”.*

Halicko-wołyński książę
Danyło Romanowicz.
Rekonstrukcja Z. Wasinej.

- 1. Jakim powstaje z opowieści kronikarza książę Danyło Romanowicz? O jakich szczegółach życia powszedniego tej doby dowiedziałeś się z odcinków?
2. Jakie szczegóły opisu kronikarskiego wykorzystała malarka dla rekonstrukcji obrazu księcia-króla? Czy podoba ci się ten obraz? Co zmieniłbyś w podobiznie-rekonstrukcji?

Czym są archiwa?

Sprawę zbioru, zachowania i uporządkowywania pamiątek pisemnych pokładła się na specjalne instytucje, zwane **archiwami**. Pojawiły się archiwa jednocześnie z powstaniem piśmiennictwa. Teraz własne archiwa mają wszystkie instytucje, organizacje, nierzadko i osoby prywatne – uczeni, pisarze, społecznicy.

Dla współczesnych archiwów budują specjalne pomieszczenia z wąskimi oknami, co nie przepuszczą promieni słonecznych: od słonecznego światła tło i drukarska farba blakną, a papier żółknie i psuje się. Szkodzi dokumentom i zanieczyszczone powietrze, dlatego w archiwach jego oczyszczają za pomocą specjalnych filtrów. Żeby dokumenty lepiej

*Współczesny wygląd
skarbcza dla
przechowywania
dokumentów.
Centralne państwo-
we archiwum
historyczne Ukrainy
we Lwowie.*

przechowywały się, ich pomieszczają w szczelnie zamknięte pudełka i rozstawiają na półkach-stelażach. W dużych archiwach ogólna długość stelażów sięga dziesiątków kilometrów. Najcenniejsze dokumenty fotografują na mikrofilmy, które przechowują oddzielnie od dokumentów – na przypadek, jeżeli oryginał będzie uszkodzony albo utracony.

Najbogatszymi na Ukrainie przechowalniami dokumentów są Centralne państwowe historyczne archiwa w Kijowie i Lwowie. Dokumenty rzetelnie badają uczeni i na podstawie ich świadczeń piszą prace naukowe.

Ułóż plan opowiadania o archiwach, formułując punkty planu jak zdania pytające. Wysłuchaj odpowiedzi kolegów na te pytania.

1. Ułóż krótką opowieść o pisanych źródłach historycznych zgodnie z planem:

1. Czym są pisane źródła historyczne?
2. Jakie one bywają?
3. Dlaczego źródła pisane są najcenniejsze dla historyków?

2. Nakreśl linię czasu, poznaż na niej odpowiednie daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

Kronikarz Nestor – mnich klasztoru kijowsko-peczerskiego zakończył pracę nad sławną kroniką „Powieść minionych lat” w roku 1113. Ile od tej daty minęło lat do stworzenia kozackiej kroniki Samuela Węlyczka?

3. Co wspólnego i jakie są odmienności w kronikach książęcej i kozackiej doby?

4. Co wspólnego i czym różnią się słowa *archeologia* i *archiwum*? Spróbuj wyjaśnić znaczenie ich wspólnych części.

Co z tematów lekcji najbardziej cię zainteresowało? O czym obowiązkowo opowiesz w domu? O czym chciałbyś dowiedzieć się więcej? O jakich wydarzeniach życia szkolnego opowiedziałbyś w kronice swojej szkoły? Podziel się pomysłami o tym, jaką powinna być taka kronika.

Bogate w świadczenia o kozakach są zapisy dziennikowe i notatki podróży wędrowców. Austriacki władca w lutym 1594 r. wysłał do kozaków zaporoskich ambasadę Ericha Lasoty, celem którego było załączyć ich do wspólnej walki przeciw imperium Osmańskiemu i chanatowi Krymskiemu. O pobycie na Ukrainie Lasota opowiedział w swoim „Dzienniku”. Przeczytaj fragment z dziennika, pomyśl, co zadziwiało cudzoziemców w życiu kozaków.

Przejeżdżając przez „ziemię kozacką”, Lasota zobaczył „bardzo piękne wielkie urodzajne pola i grunty, na których tu i tam widać wiele dziwnych małych domów ze strzelnicami, do których udają się chłopcy, kiedy znienacka trafia się napad ze stepu, i tam bronią się; dlatego każdy mieszkaniec, idąc w pole, zawiesza na ramię karabin, a do boku szablę czy tasak; napady są takie częste, że spokoju od nich prawie nigdy nie ma. Przypuszczałem, że ta wojna przeciw Turkom będzie trwała nie rok czy dwa, dlatego nie uważałem za właściwe tracić takich dzielnych i odważnych ludzi, które od młodości ćwiczą w sztuce wojennej i dobrze znają tego wroga, czyli Turków i Tatarów (z którymi oni prawie codziennie stykają się). Oprócz tego oni mają własną broń i amunicję”.

■ W jakim celu Lasota przyjechał do Ukrainy? Odpowiedz na trzy „dlaczego”:

1. Dlaczego, według świadczeń Lasoty, chłopcy ukraińscy musieli wychodzić w pole z bronią? 2. Dlaczego Lasota „nie uważał za potrzebne tracić takich dzielnych i odważnych ludzi”, jakimi byli kozacy? 3. Dlaczego ukraińskiego kozaka nazywają wojownikiem-rolnikiem?

§ 6. DRZEWO RODZINNE, albo O CZYM MOŻNA DOWIEDZIEĆ SIĘ Z RODZINNEGO ALBUMU ZDJĘĆ

PRACA PRAKTYCZNA № 1

Na lekcji nauczysz się

1. Dobierać informację o przeszłości według zdjęć rodzinnych. 2. Układać swoje drzewo rodzinne, opowiadać według niego o rodzinie. 3. Podawać przykłady, świadczące o więziach losów rodziny z historią narodu.

Popatrz na zdjęcie. Jakie odczucia wywołuje u ciebie to zdjęcie? Dobierz 3–5 przymiotników, charakteryzujących przedstawioną rodzinę. Czy można twierdzić, że przedstawionym na zdjęciu ludziom są właściwe takie cechy, jak inteligencja, dobroć, zrównoważenie, wzajemny szacunek, **miłość do rodzimej ziemi**? Argumentuj swą opinię. Jak przypuszczasz, czy miała wpływ rodzina na kształtowanie światopoglądu i charakteru wybitnej ukraińskiej poetki Łesi Ukrainki (Łarysy Petriwny Kosacz)? Jak właśnie?

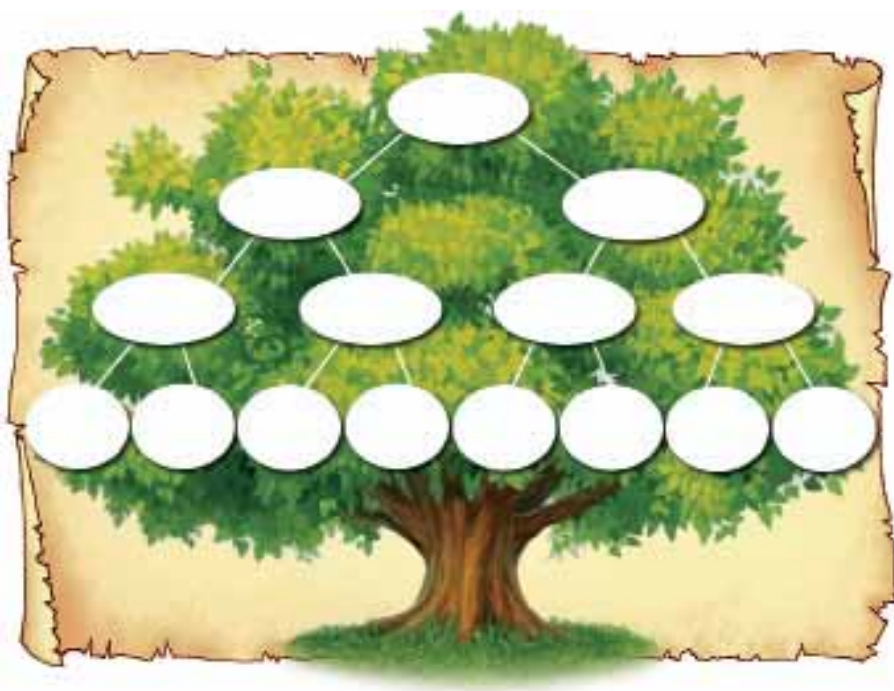
Rodzina Kosaczów-Dragomanowych. Lata 90. 19 w.

Po lewej stronie siedzą dzieci Mychajła Dragomanowa – syn Switozar i najstarsza córka Lidia (w ciemnej sukni). Po środku: Aleksandra Dragomanowa – żona brata Aleksandra – z córką Oksaną. Po prawej stronie obok – siostra, Olena Pczilka, w panieństwie Olga Dragomanowa, w zamężu Kosacz. Stoją, od lewej strony do prawej: jej córki Oksana i Izydora Kosacz – siostry Łesi Ukrainki – i ich siostra cioteczna Ariadna (poza Oleną Pczilką) – młodsza córka Mychajła Dragomanowa.

Dla pracy w klasie będą potrzebne zdjęcia najbliższych krewnych – rodziców, braci-siostr, dziadków i babci i in. Rozłóż ich jak przedstawiono na rysunku na str. 43. Znajdź miejsce dla zdjęć innych krewnych.

Przerysuj obraz schematyczny drzewa rodzinnego do zeszytu, wskazując w miejscu każdego zdjęcia imiona i nazwiska, rok urodzenia, miejsce zamieszkiwania, rodzaj zajęć. Opowiedzcie jeden drugiemu o swoich rodzinach. Zapytaj o tym, co w opowieści kolegi z klasy zainteresowało cię najbardziej.

Na podstawie zdjęć rodzinnych wszystkich uczestników swojej grupy ułóż krótką opowieść według pytań:

1. Jak wyglądały w czasach, przedstawionych na zdjęciach, szkoła / przedszkole?
2. Jak wtedy dzieci spędzali czas wolny?
3. W jakie gry bawiły się?
4. Jakie były wtedy narzędzia szkolne / zabawki?
5. Świadcami jakich wydarzeń z historii Ukrainy były przedstawione na zdjęciach ludzie?

Podaj wyniki pracy grupy. Odpowiedź na pytania, które powstały podczas omówienia.

Grupa 1. Obejrzyjcie przyniesione z domu zdjęcia waszych dziadków i babć, kiedy byli dziećmi.

Grupa 2. Obejrzyjcie przyniesione z domu zdjęcia waszych rodziców, kiedy byli dziećmi.

Grupa 3. Obejrzyjcie własne zdjęcia w wieku przedszkolnym.

O czym można dowiedzieć się z rodzinnego foto albumu? Na czym polega twierdzenie, że historia narodu – to historia naszych rodzin? Czy są rodziny, które żyją „poza historią”? Dlaczego? Jak rozumiecie słowa Tarasa Szewczenki, które on zapisał w swoim dzienniku: „Historia mojego życia jest częścią historii mojej Ojczyzny”?

Postaw sobie ocenę za lekcję, zaliczywszy za różne etapy pracy odpowiednie punkty.

Etap lekcji /	Punkty	1	2	3
Przygotowanie do lekcji				
Praca w parach				
Praca w grupach				
Uczestnictwo w dyskusji				
Moja ocena				

Obejrzyj fotodokumenty lat 20–30. 20 w. Opisz według zdjęć, w jakich warunkach żyły przedstawione na nich dzieci. Co na zdjęciach wskazuje na pewien okres czasu ich powstania? Na czym polega wartość takich fotodokumentów dla historyka?

Chłopi na Charkowszczyźnie słuchają radia. 1931 r.

Młodzi górnicy z instruktorami wychodzą z wyrwy. Obwód Stalinowski (obecnie Doniecki) 1933 r.

Kolumna dzieci na demonstracji w dzień 10-lecia od dnia wypowiedzenia Pierwszej światowej wojny. Kijów. 1924 r.

Wiec z okazji odkrycia 4-roczonej szkoły robotniczej w chutorze Romanowskim na Donbasie. 1928 r.

§ 7. **NIE PROSTO SŁOWA**, albo JĘZYK JAKO ŹRÓDŁO WIEDZY O PRZESZŁOŚCI

Na lekcji nauczysz się

1. Objaśniać, jak język pomaga historykom w badaniu przeszłości.
2. Podawać przykłady nazw historycznych regionów Ukrainy.
3. Opowiadać o pochodzeniu kilku (na wybór) nazw geograficznych.
4. Opowiadać o historii własnego imienia.

Popatrz na zdjęcie. Przedstawiony na nim klasztor jaskiniowy znajduje się w Inkermanie – mieście na Krymie, w pobliżu Sewastopola. Nazwa *Inkerman* w tłumaczeniu z języka krymsko-tatarskiego oznacza *twierdza jaskiniowa*. Na krymskiej ziemi wiele innych nazw jest pochodzenia wschodniego. Jak myślisz, dlaczego? Jak rozmaite nazwy mogą przysłużyć się historykom? Dlaczego język nazywają świadkiem historii?

Jak nazwy geograficzne zachowują pamięć minionych pokoleń?

Badając czasy minione, historycy raz po raz natrafiają na nazwy miast i miasteczek, wsi, rzek, jezior, uroczysk itp. Jedne nazwy mają dawne pochodzenie które zachowały się do dziś, inne na zawsze znikły w wirze wydarzeń historycznych, zostawiwszy po sobie odgłos w legendach i podaniach. Jednak oni również mogą wiele opowiedzieć o przeszłości.

Sporo nazw miast, miasteczek i wsi na Ukrainie wskazują na ich położenie. Tak, nazwa miasta Bereżany pochodzi od słowa „brzeg”: pierwsi

mieszkańcy osiedlili się nad brzegiem rzeczki Żłota Lipa, dlatego i nazwały się Brzeżanami. Nazwa miasta Donieck pochodzi od nazw rzeczek Don i Doniec. Miasto Ługańsk zawdzięcza swoją nazwę rzeczce Ługań, która ma szeroki łąkowy łęg. Miasto Żółte Wody jest położone nad rzeką Żółta – nazwa której wskazuje na to, że na niej wydobywały rudy żelaza, które zabarwiały wodę w kolor żółty. Łatwo wyjaśnić nazwy miast i miasteczek Dolina, Pryłuki, Równe, Brody, Brzegowe, Zaporozże.

Rozpowszechnione są nazwy geograficzne, w podstawie których są nazwy zwierząt, ptaków, roślin tej ziemi na czas pojawienia się osiedli. Takimi, w szczególności, są nazwy osiedli Berezne, Olchowa, Kozielec, miast Dubno, Sośnica, Czarnobyl, Wiśniowe, Lisiczańsk, Łebedyn itp.

Niektóre nazwy – to świadczenie szczególnej działalności gospodarczej, oznak życia społecznego. Takie są, na przykład nazwy osiedli Bortnyczy, Bortnyky, Bortniw itp. Te szczególne nazwy są związane ze słowem „barć”, co znaczy dziuplę dzikich pszczoł. Tych, kto zajmował się hodowlą pszczoł leśnych, nazywano bartnikami, stąd i pochodzą nazwy geograficzne.

Otóż, zbadawszy oddzielne nazwy, ułożymy ciekawy obraz życia Ukraińców i innych narodów, które mieszkaly na naszych terenach w minionych wiekach: każda nazwa, kiedy znasz jej pochodzenie i znaczenie, przestaje być zwykłą, powszednią nazwą wsi czy miasteczka – staje się ona świadczeniem historii.

Obejrzyj podane na ilustracji współczesne herby miast. Czy można odczytać nazwę miasta za jego herbem? Które to miasta? Jaką prawidłowość zauważyłeś? Czy wiesz, jaki herb ma wasze miasto (wieś)?

Ułóż listę z 10–15 nazw geograficznych, związanych z twoją rodziną: nazwy miast, wsi, gdzie urodziłeś się, twoi rodzice, babcie i dziadkowie, nazwy miejsc, gdzie żyją wasi krewni, gdzie bywałeś na wakacjach itp. Czy wiesz coś o pochodzeniu tych nazw?

Jak nazywano nasz kraj i jego części w przeszłości?

Już wiesz, że nazwa *Ruś* poprzedzała nazwie *Ukraina* dla określania ziemi, zamieszkałej przez Ukraińców-Rusów. Nazwę ***Ukraina*** po raz pierwszy użyto w kronice pod 1187 rokiem wobec Kijowszczyzny, Perejasławszczyzny i Czernihowszczyzny. Pochodzi ona od słowa *kraj*, co znaczy *kraj rodzinny*, *kraina*, *ziemia*. Z czasem nazwa Ukraina rozprzestrzeniła się na całą ziemię ukraińską i dała miano narodowi, wypierając z użytku dawniejszą.

Z ekspozycji „Zakarpacie”: drewniana cerkiew 18 w., chata końca 19 w. Muzeum narodowej architektury i bytu „Pirogowo”.

Ekspozycja „Średnie Naddnieprze”: cerkiew Świętego Archaniola Michała 1600 r. Muzeum narodowej architektury i bytu „Pirogowo”.

Ekspozycja „Podole”: drewniana chata ze słomianym okapem, na tylnym planie – cerkiew Świętego Mikołaja. Muzeum narodowej architektury i bytu „Pirogowo”.

Dla różnych części naszego kraju z dawnych czasów wykorzystują takie nazwy jak *Wołyń, Kijowszczyzna, Podole, Galicja, Słobożańszczyzna, Czernihowo-Siwerszczyzna, Bukowina, Zakarpacie* i inne. Każda z nich ma swoją historię, powstawali one w różne czasy, więc wszystkie są odbiciem przeszłości historycznej. Takie nazwy są **historycznymi**. Używane również są nazwy **etnograficzne** na przykład Huculszczyzna. Tę nazwę stosują do części Galicji, Zakarpacia i Bukowiny.

Określone historycznymi i etnograficznymi nazwami ziemie wyróżniają się osobliwościami budownictwa ludowego, odzieży, obrzędów, zajęć gospodarczych, co ukształtowały się pod wpływem środowiska przyrodniczego i osobliwości historycznych. Dowiedzieć się o tych osobliwościach można w **muzeach narodowej architektury i bytu**. Największym z takich muzeów jest Muzeum narodowe architektury i bytu Ukrainy „Pirogowo” na południowej okolicy Kijowa.

Tu na malowniczym terytorium znajdują się ponad 300 pamiątek budownictwa narodowego, a kolekcja naczyń domowego, narzędzi pracy, odzieży, utworów sztuki ludowej sięga 80 tys. jednostek.

1. Zapytajcie jeden drugiego o nowych słowach, użytych w tekście. Przy pomocy podręcznika wyjaśnijcie je.
2. Zagrajcie w grę „Znam 5...”, wymieniając po 5 nazw ziem historycznych Ukrainy; geograficznych nazw, związanych z przeszłością historyczną waszego miasta (wsi); nazw ulic w waszym mieście (wsi) dla uczczenia wybitnych osób historycznych..

O czym historycy mogą dowiedzieć się z nazwisk?

Czas zachował dla nas cenne źródło historyczne – „Rejestr Wojska Zaporoskiego roku 1649”, z własnoręcznymi podpisami hetmana Bogdana Chmielnickiego i generalnego kancelisty Iwana Wygowskiego i państwową pieczęcią. Na ośmiuset ośmiu pożółkłych stronicach tego pamiętnika, który podaje listę nazwisk czterdziestu tysięcy kozaków, zakarbowano rzeczywiście bezcenną informację o języku ówczesnych Ukraińców. Najbardziej rozpowszechnione w nim są nazwiska Andrijenko, Wasylenko, Hrycenko, Iwanenko. W rejestrze można natrafić na takie charakterystyczne w języku ludowym ry-

mowania imion i nazwisk: Iwan Mowczan, Protas Mukotrias, Matwij Postij, Andruch Głuch, Matwij Zamorij.

Wiele nazwisk odbijają ludowy humor, dowcip, życzliwość Ukraińców, w szczególności takie, jak Ochońko, Złotko, Zozulka, Pisanka, Gołubczyk, Czudomij.

Mamy wiele świadczeń o bardzo bogatych możliwościach ukraińskiego słowotwórstwa! Na przykład, w rejestrze kozackim można naliczyć blisko sześćdziesięciu nazwisk, utworzonych od słowa nos: Nos, Beznos, Krzywonos, Łupynos, Nietrzynos, Perebyjnos, Nosacz, Krasnonosenko, Nosicki. Rejestr ujawnia również różnorodność synonimów języka ukraińskiego tamtych czasów: Bałakało, Howir, Hutarenko, Rozmowa, Powidajło.

Wyjaśnij sposób tworzenia własnego nazwiska i nazwisk dwóch-trzech kolegów z klasy. Wymieńcie się myślami o usłyszanym we wspólnym kole.

Spójrz na ilustracje do słów, obecnie nie używanych. Dlaczego te wyrazy nie są potoczne. Przedstaw kolegom swoją opinią.

1. Kolczuga – rodzaj zbroi wykonany z gęstej plecionki z drobnych stalowych kółek.

2. Sajdak – wyposażenie łucznika służące do przenoszenia łuku i strzał.

3. Fibula – ozdobna, metalowa zapinka do spinania szat.

4. Kołty – ozdoby kobiece skroniowe, które przywieszano do nakrycia głowy na tasemce czy metalowych ogniwach – riasnach.

1. Opowiedz o języku jako źródle wiedzy o przeszłości zgodnie z planem:

1. Historia w nazwach geograficznych.
2. Historia w imionach i nazwiskach.
3. Kiedy słowa stają się historią.

2. Wybierz z listy nazwy miejscowości, wskazujące na szczegóły ich położenia.

Osiedle Przymorskie; miasto Iwano-Frankiwnsk; plac Niezależności; miasto Dolina; prospekt Zwycięstwa; miasto Kijów; ulica Wołodomyrska; ulica M. Gruszewskiego; miasto Beregowie; ulica Meżyhirska; ulica Borysohlibska; plac Koliwyszczyny; ulica Drukarska; miasto Pryłuki; osiedle Szewczenkowe.

3. Czego dowiedzieliście się o pochodzeniu nazwy „Ukraina”? Jak za dawnych czasów nazywali siebie nasi przodkowie? Jak nazywały kiedyś i nazywają obecnie nasz kraj i jego części?

4. Nakreśl linię czasu, poznać na niej odpowiednie daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

Nazwę „Ukraina” w źródłach pisanych po raz pierwszy użyto w 1187 r. Ile lat temu to się stało?

Co wiesz o pochodzeniu nazw miast, wsi, jezior, rzeczek swojego rodzimego kraju? Jakie nazwy ulic, zaułków, placów są związane z przeszłością historyczną waszego miasta, wsi? Jak nazywa się centralna ulica i plac? Co wiesz o pochodzeniu tych nazw?

Przeczytaj teksty o imionach i nazwach.

1. Historię tworzą ludzie. Każdy człowiek ma imię. Właśnie dlatego wszystkie wydarzenia przeszłości są związane z konkretnymi imionami. Historyk nie może obejść się bez wiedzy o tym, jakie były imiona dawno, jak one zmieniały się. W dawne czasy imię obierano zależnie od warunków pojawienia się dziecka na świat. Tak, dziewczynkę, która urodziła się w zimie, mogły nazwać Zimą. Czasem rodzice przy pomocy imienia wyrażały stosunek do nowego członka rodziny – dziecku, urodzenia którego czekały z niecierpliwością, dawały imię Żdanko, Lubko. A jak wiele mogły opowiedzieć imiona o wyglądzie zewnętrznym i usposobieniu! Były wśród dawnych Ukraińców i Dribky, i Switłyky, i Dobryni, i Hordyni. Nasi przodkowie wierzyły w magiczną siłę imienia, miały jego za amulet. Dlatego często dawali dzieciom nazwy zwierząt – Wilk, Niedźwiedź, uważając, że takie imiona odstraszą złych duchów.

Używali nasi przodkowie i złożone imiona – Borysław, Dobrosław, Sławomir, Świętopełk, Jaropełk itp. Takie imiona były rozpowszechnione w rodzinach książęcych, dlatego nazywa się ich książęcymi.

■ Dowiedz się o pochodzeniu i znaczeniu swojego imienia. Przygotuj ścisłe zawiadomienie o nim.

2. Za różnych czasów największa rzeczka Ukrainy miała kilka nazw – *Dnipro*, *Slawuta*, *-Borysfen*. Jak one powstały, która z nich jest najstarsza? Dziś uczeni są

jednomyślne, że nazwa Dnipro – jest najdawniejsza. Rdzeń *don (dn-)* ze znaczeniem „woda” jest znany w nazwach wielu rzek : Don, Doniec, Dniestr, Dunaj.

■ Dobierz nazwy miast, miasteczek, wsi, które mają rdzeń **don (dn-)**. Dowiedz się o pochodzeniu innych nazw, wspomnianych w tekście.

§ 8. **ZAGADKOWE NAZWY**, albo **JAKIE NAZWY W TWOIM MIEŚCIE (WSI) PRZYPOMINAJĄ O PRZESZŁOŚCI**

PRACA PRAKTYCZNA № 2

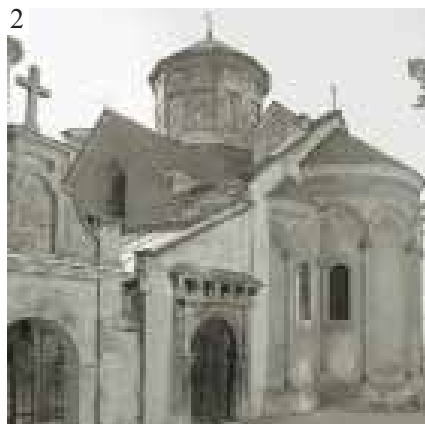

Na lekcji nauczysz się

1. Podawać przykłady nazw swojej miejscowości, z których można dowiedzieć się o przeszłości. 2. Opowiadać o pochodzeniu nazwy historycznej rodzimego miasta (wsi). 3. Wyjaśniać, jak nazwy stają się korzystne historykom.

Spójrz na zdjęcia, przeczytaj komentarze do nich, a także tekst podręcznika. Czego dowiedziałeś się o pochodzeniu nazw placów, ulic i miast? Czy są nazwy, które zachowują pamięć o wydarzeniach historycznych, w twoim rodzimym mieście (wsi)? Jak myślisz, dlaczego pamięć o wydarzeniach historycznych uwieczniają w nazwach?

1. Jarmark na placu obok budynku Kontraktowego na Podolu. Kijów. 1902 r. Plac jest znany od czasów Rusi Kijowskiej jako część targowicy podolskiej. Na przełomie 18–19 stuleci plac stał się miejscem regularnych jarmarków kontraktowych. Tutaj skupiało się nieomal całe życie handlowe miasta.

2. Katedra Ormiańska we Lwowie.

Według świadczeń wędrowców, zabudowa ulicy Ormiańskiej była jedną z najlepszych we Lwowie. Ozdobą ulicy i miasta była Katedra Ormiańska Zaśnięcia Bogurodzicy, zbudowana w roku 1363 kosztem zamożnych kupców ormiańskich. Ormianie osiedlili się we Lwowie w drugiej połowie 13 st. Według źródeł archiwalnych, w kwartale ormiańskim Lwowa mieszkały 60 rodzin Ormian (później, w pierwszej połowie 16 st., we Lwowie mieszkało już prawie 600 Ormian).

Centralny plac Perejasława-Chmielnickiego – plac Bogdana Chmielnickiego.

Kronika „Powieść lat minionych” zachowała legendę, która rozjaśnia nazwę miasta Perejasław: niedługo trwał pojedynek między wielkoludem Pieczyngowskim i chłopakiem-garbarzem, który mieszkał w tej miejscowości, bo rzucił cudzoziemca na ziemię nasz bohater, „rozległ się krzyk i pobiegły Pieczyngi, i goniły za nimi Rusowie, pobijając ich, i przegonili ich. Włodzimierz bo ucieszył się i założył miasto blisko brodu tego i nazwał go Perejasławem, bo przejął sławę młodzieniec ten”. Drugą część do nazwy dodano w 1943 roku, żeby uwiecznić pamięć o wydarzeniach wojny Narodowowyzwoleńczej połowy 17 w. Jest w Perejasławie-Chmielnickim i plac Bogdana Chmielnickiego, i plac Perejasławskiej rady, gdzie w roku 1654 hetman zebrał kozacką radę, która podjęła decyzję o sojuszu wojskowym z carem moskiewskim.

Czy wiesz, dlaczego ulica, na której mieszkasz, ma właśnie taką nazwę? Opowiedzcie o tym jeden drugiemu.

Odpowiednio do zadania w grupach ułóżcie słowniczkę z 8–10 nazw, które przypominają o przeszłości. Przedstawcie wyniki swojej pracy klasie. Dajcie odpowiedzi na pytania, które powstały podczas omówienia.

Grupa 1. Przygotowując się do lekcji, powinniście wyjaśnić pochodzenie nazw miast, wsi, gdzie urodziliście się, wasi rodzice, babcie i dziadkowie, nazwy osiedli, gdzie żyją wasi krewni, gdzie bywaliście na odpoczynku itp. Ułóżcie słowniczek nazw geograficznych, które przypominają o wydarzeniach przeszłości.

Grupa 2. Przygotowując się do lekcji wyjaśniliście pochodzenie nazw jezior, rzeczek, uroczysk swego kraju. Czy są spośród nich takie, które przypominają o przeszłości? Ułóżcie słowniczek takich nazw.

Grupa 3. Przygotowując się do lekcji, wyjaśniliście pochodzenie nazw ulic, zaułków, placów, które odzwierciedlają historyczną przeszłość waszego miasta, wsi. Ułóżcie słowniczek takich nazw.

Jak rozumiesz wyrażenie „Życie przeżyć – nie pole przejść”? Czy można twierdzić, że tak powiedzieć ma prawo na przykładzie swojej rodziny każdy z nas? Czy przekonał was materiał lekcji, że nasi przodkowie z powagą odnosili się do przeszłości? Jaki przykład był dla was najbardziej przekonujący? Dlaczego nazwy, związane z wydarzeniami historycznymi, czasem zmieniają na inne? Podaj przykład.

Postaw sobie ocenę za lekcję, zaliczywszy za różne etapy pracy odpowiednie punkty.

<i>Etap lekcji /</i>	<i>Punkty</i>	1	2	3
Przygotowanie do lekcji				
Praca w parach				
Praca w grupach				
Uczestnictwo w dyskusji				
<i>Moja ocena</i>				

Wymyśl sobie kraj, nazwy w którym mówią o jego historii. Namaluj jego mapę. Ułóż niewielką opowieść o swoim kraju dla kolegów z klasy. Jak myślisz, czy tak samo nazwy historyczne powstają w realnym życiu?

§ 9. NA SKRZYDŁACH PIOSENKI, albo HISTORIA I FOLKLOR

Na lekcji nauczysz się

1. Podawać przykłady ustnych źródeł historycznych. 2. Objaśniać, jak ustne źródła pomagają historykom badać przeszłość. 3. Opowiadać na podstawie źródła o założeniu miasta Kijowa.

Obejrzyj zdjęcie. Kogo przedstawiono na nim? Kto siedzi po środku? Kiedy, twoim zdaniem, zrobiono zdjęcie? Jaką informację historyczną podaje ten fotodokument?

Ukraińscy
żołnierze
słuchają
kobziarza.
Kijów.
1917–1918 rr.

Co to są w historii ustne źródła historyczne i jak podanie o założeniu Kijowa znalazło swoje naukowe potwierdzenie?

Dopóki wynikło pismo, ludzie przekazywali wiedzę związaną z ich kulturą i historią w przekazach ustnych: baśniach, podaniach, legendach, piosenkach, zagadkach, i przysłowia. Tę różnorodność utworów nazywają **ustną twórczością ludową** albo **folklorem**. Z utworów folklorystycznych historycy dowiadują się przede wszystkim o tym, jakim było życie za dawnych czasów, w co wierzyli ludzie, czym zajmowały się, jakie były ich obyczaje. Odzywali się słowem twórcy folkloru i na historyczne wydarzenia. Tak, świetnymi pamiątkami ustnej twórczości ludowej czasów Rusi Kijowskiej i Halicko-wołyńskiego państwa były byliny, w których chodzi o bohaterach – obrońcach rodzimej ziemi.

*Bohaterzy.
Obraz
W. Wasniecowa.
1881-1898 rr.
Malarz stworzył
postacie bohaterów
Dobryni Nikiticza,
Illi Muromca
i Aleksieja Popowicza.*

Sporo dawnych legend i podań trafiły na stronie kronik. Tak, z kroniki „Powieść minionych lat” do nas doszła legenda o pochodzeniu nazwy i czasie założenia miasta Kijowa: *„Kiedyż to polanie żyły oddzielnie i władali rodami swoimi, – bo i przed tych braci istniały polanie i żyli każdy z rodem swoim na swoich miejscach, władając każdy rodem swoim, – to było wśród nich trzech braci: jednemu imię Kij, a drugiemu – Szczek, a trzeciemu – Choryw, i siostra ich – Lybedź. I siadywał Kij na górze, gdzie obecnie wzniesienie Boryczów, a Szczek siadywał na górze, która obecnie nazywa się Szczekawicą, a Choryw – na trzeciej górze, od czego i została ona przezwana Chorywicą. Zrobili oni gródek i dla uczczenia brata najstarszego nazywały go Kijowem. I był wokół gródka las i bór wielki, i łowili oni tu zwierzynę. A byli oni mężami mądrymi i dorzecznymi i nazywały się polanami. Od nich oto są polanie w Kijowie i do dziś.”*

Pamiętny znak dla uczczenia założycieli miasta Kijowa. 1982 r. Rzeźbiarz W. Borodaj.

Przez długi czas historycy nie uważali za prawdziwe to podanie kronikarskie. Jednak, zestawivszy świadczenia kronikarza z innymi współczesnymi źródłami, uczeni doszli wniosku, że legenda ma podstawę historyczną, a Kij był realną osobą – księciem polan, który żył pod koniec 6 – na początku 7 st. Potwierdzają to i wykopaliska na górze Starokijowskiej: archeologom poszczęściło się rozkopać resztki grodziska Kija z 6 wieku. Imiona innych założycieli Kijowa – jego braci i siostry – zachowali się w nazwach kijowskich rzeczek, gór, ulic: rzeczka **Lybedź**, góry Szczekawica i Chorewica.

1. Z czym imieniem wiąże kronikarz założenie miasta Kijowa? O pochodzeniu jakich nazw geograficznych, oprócz nazwy „Kijów”, chodzi w kronikarskiej legendzie? 2. Przekaż treść przeczytanego trzema zdaniami.

Jak historykom stają się korzystne dумы doby kozackiej?

Najcenniejszym dorobkiem ustnej twórczości ludowej doby kozackiej są **historyczne pieśni** i **dумы**. Dумы – to są ustne poetyckie utwory hero-

iczne o ważnych wydarzeniach i wybitnych działaczach historii ukraińskiej, które wykonywali wpół recytatywem wędrowni ślepe wykonawcy-kobziarze akompaniujące sobie na kobzie, bandurze lub lirze korbowej.

1. Kobziarz z przewodnikiem. Artystyczna rekonstrukcja C. Wasylkiwskiego. Album „Z ukraińskich starożytności”. 1900 r.

2. Kobza. 3. Lira. 4. Bandura.

Kozackie łodzi atakują turecką galerę.

Bohaterem jednej z dum jest Samijło Kiszka. Duma opowiada o zuchwalej próbie ukraińskich niewolników uwolnić się z tureckiego statku-galeri. Wiele lat poniewierał się na tureckiej galerze z kozakami-pobratymcami Samijło. Nareszcie doczekał się właściwej minuty. W dumie opowiada się, jak Ałkanowi-baszy, „książęciu trabzońskiemu”, przyśnił się sen, niby jego galere obrabowano, dozorców porąbano, a wszystkich niewolników zwolniono. Właśnie tak wszystko i stało się. Zmęczeni, powrócili Turcy z bankietu i, za rozkazem Ałkana-baszy, obejrzały galere, lecz nic nie zauważyły i usnęły mocnym snem. Kiszka zdobył klucze, otworzył wszystkie

kajdany i niewolnicy powstałi. Wkrótce towarzystwo na Siczy witało Kiszkę:

Zdrów, – mówią, – zdrów, Kiszka Samijło,
Hetmanie zaporoski!
Nie zginął jesteś w niewoli,
Nie zginiesz i z nami, kozakami, na woli!

Na podstawie zawiadomień źródeł pisanych historycy doszli wniosku, że дума odtwarza prawdziwe wydarzenia historyczne. W latach 80. 20. stulecia w archiwach znaleziono dokumenty, które potwierdziły, że w jednej z bitew z Turkami (prawdopodobnie, we wrześniu 1620 r.) Samijło Kiszka trafił do niewoli tureckiej. W ciągu siedmiu lat poniewierał się na galerze, jednak i na chwilę nie zostawiał nadziei uwolnić się. Kiedy zdarzyła się taka możliwość, wzniósł powstanie i razem z towarzyszami wrócił do domu.

Zaproponuj 5–7 rysunków do komiksu o Samijle Kiszce. Czy łatwo jest wcielać przeczytane w rysunkach? Dlaczego? Znaczenia jakich słów, wykorzystanych w tekście, chciałbyś uściślić?

Pomyśl, dlaczego na kobziarzy podczas przygotowania pochodów albo powstań były pokładane obowiązki załączenia żołnierzy do kozackich drużyn. Jak właśnie oni oddziaływali na słuchaczy?

Jakich działaczy historycznych wslawiają piosenki historyczne?

Odpowiedz na pytanie, wyniesione do tytułu tekstu, poszukajmy na przykładzie historycznej „Pieśni o Bajdzie” bohaterem której został ukraiński książę-hetman Dymitr Wiśniowiecki. Wsławił swoje imię tym, że w 1556 r. na wyspie Mała Chortycia, co leży w dolnym biegu Dniepru (obecnie należy do m. Zaporozża), zbudował zamek-twierdzę. Tę fortecę uważa się za pierwszą Sicz Zaporoską. W jednej z wypraw na ziemie krymskiego chana i na twierdze tureckie Dymitr Wiśniowiecki dostał się do niewoli i trafił w ręce Turkom.

Tam „jego... zrzuciły z wieży na haki, wmurowane w ściany w pobliżu zatoki morskiej

Książę Dymitr Wiśniowiecki Bajda.

przy drodze z Konstantynopolu do Gałaty. Zahaczywszy żebrem za hak, żył w takim stanie przez trzy dni, dopóki Turcy nie zabili jego z łuku, za to, że ganiał ich wiarę”, – opowiadają świadkowie wydarzeń.

Według legendy, sułtan Sulejman I, porażony wyjątkowym męstwem i pogardą wobec śmierci, zaproponował ukraińskiemu księciu ułaskawienie, jeśli ten przejdzie na jego stronę. Lecz Wiśniowiecki gotów był lepiej zginąć, aniżeli zostać zdrajcą.

Pieśń ludowa o tych wydarzeniach opowiada tak:

Oj krzyknął car na swoje hajduty:
„Weźcie Bajdę dobrze do rąk,
Weźcie Bajdę i zwiążcie,
Na hak żebrem zaczepcie”!
Oj wisi Bajda ta i nie dzień, nie dwa,
Nie jedną nockę i nie godzinę;
Ta na swego dżurę spogląda..
„Oj dżuro mój młodziutki,
Podaj mi łuk tęgi,
Podaj mi łuk tęgi
I strzałek cały pęczek”!

Ekspozaty rezerwatu historyczno-kulturowego „Sicz Zaporoska” na wyspie Chortycia (m. Zaporże).

Pozostałości kozackiej fortecy znaleziono na Małej Chortycie podczas rozkopów archeologicznych. Obecnie Chortycia z pobliskimi wyspami i skałami jest rezerwatem narodowym. Na jego terytorium działa Muzeum historii kozaków zaporoskich.

1. Dobierz po 2–3 słowa – rzeczowników, przymiotników, czasowników, stosownych w opowieści o Dymitrze Wiśniowieckim Bajdzie. 2. Sformułuj odpowiedź na pytanie, wyniesione do tytułu.

Wyjaśnij, na jakie osobliwości życia kozackiego wskazują podane przysłowia: • *Gdzie bajrak (parów), tam i kozak*; • *Kozak z nieszczęściem, jak ryba z wodą*; • *Kozak, jak orzeł*; • *Piękny kozak, jak ogrodowy mak*; • *Kozak, jak gołąb: gdzie nie przyleci, tam i przystanie*. Powiadom własne opinie klasie.

1. Ułóż ścisłą opowieść o źródłach folklorystycznych zgodnie z planem:

1. Jakimi źródłami ustnymi posługują się uczeni dla odtworzenia przeszłości z doby książęcej?
2. O jakich ustnych poetyckich utworach doby kozackiej dowiedziałeś się?
3. O jakich wydarzeniach historycznych opowiada дума „Samijto Kiszka”?
4. Dlaczego i jak Dymitr Bajda został bohaterem pieśni historycznej?

2. Nakreśl linię czasu, poznać na niej odpowiednie daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

Pierwsze wiadomości o kozakach ukraińskich w źródłach pisanych pochodzą z 1489 roku. Ile minęło lat od pierwszego wspomnienia o kozakach ukraińskich w źródłach pisanych do budowy przez kozaków na czele z księciem-hetmanem Wiśniowieckim pierwszej Sicz Zaporoskiej?

3. Jak został założony Kijów – stolica naszego państwa? Jakie źródła historyczne powiadają o tym?

4. Co nowego dowiedziałeś się o życiu kozackim z ustnej twórczości ludowej? Dlaczego kozacy zostali bohaterami wielu pieśni ludowych?

Co w materiałach lekcji było nowe, a o czym już zdarzało ci się już czytać? Jaka informacja zainteresowała cię najbardziej? Sformułuj według treści lekcji 2–3 pytania, na które chciałbyś otrzymać odpowiedź. Podaj przykład o tym, jak legendy, pieśni, dumy zachowują pamięć o wydarzeniach rzeczywistych.

1. Przeczytaj w książce „Ukraińskie byliny” (uporządkowywanie W. Szewczuka) przekazy według dawnych ustnych utworów poetyckich. Jaki bohater spodobał ci się najbardziej? 2. Przeczytaj jedną z pieśni kozackich. Przygotuj opowieść o tym, jakim wydarzeniom jest poświęcona, jaki przekazuje nastrój.

Dlaczego ataman koszowy Iwan Sirko został bohaterem wielu podań i legend?

Najbardziej znanym atamanem koszowym w całej historii Sicz Zaporoskiej był Iwan Sirko (ok. 1610–1680). On przeprowadził ponad 60 bitew przeciw wojskom imperium Osmańskiego i chanatu Krymskiego i w żadnej z nich nie poniósł klęski. Swoimi pochodami I. Sirko zażył sławy niezwycięzonego wodza i jeszcze za życia został bohaterem wielu legend.

Kozacy zaporozcy piszą list do sułtana tureckiego. Obraz I. Riepina. 1880–1891 rr.

Tradycja folklorystyczna wiąży z imieniem Iwana Sirka napisanie legendarnego listu do sułtana tureckiego. Podania ludowe świadczą, że w odpowiedzi na wymaganie tureckiego sułtana Mehmeda IV uznać zależność od Turcji i poddać się jemu, „niezwyciężonemu rycerzowi”, Zaporozcy na czele z I. Sirkiem złożyły ten oto dowcipny list:

„Zaporoscy Kozacy do sułtana tureckiego!

Ty, sułtanie, diable turecki, przekłętego diabła bracie i towarzysz, samego Lucyfera sekretarzu. Jaki z ciebie do diabła rycerz, jeśli nie umiesz gołą dupą jeża zabić. Twoje wojsko zjada czarcie gówno. Nie będziesz ty..., synów chrześcijańskiej ziemi pod sobą mieć, walczyć będziemy z tobą ziemią i wodą... Kucharzu ty babiloński, kołodzieju macedoński, piwowarze jerozolimski, garbarzu aleksandryjski, świński pastuchu Wielkiego i Małego Egiptu, świni armeńska... O tak ci Kozacy zaporoscy odpowiadają, plugawcze. Nie będziesz ty nawet naszych świń wypasać. Teraz kończymy, daty nie znamy, bo kalendarza nie mamy, miesiąc na niebie, a rok w księgach zapisany, a dzień u nas taki jak i u was!

Podpisali: Ataman Koszowy Iwan Sirko ze wszystkimi zaporozcami”.

■ 1. Obejrzyj obraz I. Repina. Kto spośród przedstawionych na płótnie jest Iwan Sirko? 2. Wypowiedz przypuszczenie, dlaczego właśnie legendę o liście zaporozców na czele z I. Sirkom malarz wykorzystał dla stworzenia obrazu.

§ 10. CZY MOŻNA ZOBACZYĆ PRZESZŁOŚĆ, albo HISTORIA NA MAPIE

Na lekcji nauczycie się

1. Rozróżniać znaki umowne na mapie historycznej i korzystać z niej. 2. Pokazywać na mapie terytoria rozsiedlenia się Słowian – przodków Ukraińców, znajdować regiony historyczne Ukrainy. 3. Pokazywać na mapie obwody i centra obwodowe Ukrainy, granice sąsiednich państw.

Obejrzyj zdjęcia. Kogo przedstawiono na nich? Jakie ze zdjęć zrobiono na lekcji historii, a jakie – geografii? Dlaczego tak myślisz? Czy byle kto może „przeczytać” mapę? Co dla tego należy wiedzieć? Po co, twoim zdaniem są mapy potrzebne historykom?

W kijowskich szkołach. Lata 1948–1949.

Jak korzystać z mapy historycznej?

Każde wydarzenie odbywa się nie tylko w pewny czas, ale i w pewnym miejscu. Dlatego dla historyków ważne jest orientować się w przestrzeni. Tej umiejętności nauczają cię **mapy historyczne** – zmniejszone obrazy powierzchni ziemskiej, jej części albo państwa świata, na których oznaczone są te albo inne wydarzenia.

Mapy historyczne stwarzają na podstawie map geograficznych, z którymi już spotykałeś się na lekcjach przyrodoznawstwa. Jednak mapy historyczne istotnie różnią się od nich. Najpierw wykorzystaniem kolorów. Na przykład, jeśli na mapie geograficznej kolorem oznaczają wysokość miejscowości nad poziomem morza (zielony – niziny, brunatny – góry), to na

Zaczynając pracować z mapą historyczną, pamiętaj o takich regułach:

Według kolorów wyróżnia się jedno terytorium od innego.

Kreskowaniem oznacza się wydarzenia i zjawiska, powiązane z pewnym terytorium. Na przykład, przejście rejonu od jednego państwa do innego.

Na mapie wykorzysta się różne czcionki, zależnie od tego, co nimi jest podpisane.

Miejsca bitew oznacza się pokrzyżowaną bronią.

Strzałkami oznacza się przesuwanie się wojsk i ludów.

Granice państw, inne między oznacza się liniami różnego rysunku.

Miasta oznaczają się krążkami, czworobokami lub obrazkami.

terytorium, co przeszło od jednego państwa do innego

1772

rok zmian terytorialnych

stolica

nazwa rzeki

miejsce bitwy

zwykłe miasto

nazwa ziemi

рух wojsk

22.10.1944

27.07.1941

27.07.1944

8.07.1941

29.03.1944

współczesna nazwa miasta

miasto

nazwa państwa

granica państwowa

miedza etniczna

granica części państwa

historycznej – terytoria państw, rozsiedlania narodów itp. Oprócz tego obrazy na mapie historycznej oznaczają wydarzenia, co odbywają się w czasie. Na przykład z mapy można dowiedzieć się, jak terytorium państwa powiększało się w ciągu pewnego czasu, gdzie podążały wojska, kiedy i gdzie odbyła się bitwa, kiedy powstało miasto i kiedy było zburzone itp.

Swoje tajemnice mapa historyczna odkrywa tylko temu, kto umie ją „przeczytać”, czyli rozszyfrować i wyjaśnić. Żeby to zrobić, trzeba uważnie obejrzeć znaki umowne i wyjaśnienia do mapy, rozmieszczone w jej dolnym kącie.

Namaluj znaki umowne, które używa się, żeby pokazać: 1) dwa różne terytoria albo państwa; 2) przejście pewnego rejonu od jednego państwa do innego; 3) miejsca bitew; 4) przesuwanie wojsk albo narodów; 5) granice państw, regionów, obwodów, terytoriów; 6) miasta. Sprawdźcie z kolegami, czy poprawnie wykonaliście zadanie.

JAK DEMONSTROWAĆ OBIEKTY HISTORYCZNE NA MAPIE

1. Granice państw należy obwodzić wskazówką po zamkniętej krzywej.
2. Kierunki wypraw wojskowych i przesuwań wskazuj według strzałek na mapie.
3. Miasta pokazuj dotykiem wskazówki do znaku umownego (krążka albo obrazku miasta), a nie do nazwy miasta na mapie.
4. Rzeki należy pokazywać według prądu – od upływów do ujścia.

Obejrzyj mapę na str. 64 podręcznika, odpowiedz na pytania: **1.** W jakim obwodzie Ukrainy znajduje się miasto (wieś), w którym mieszkasz? Do jakiego regionu historycznego ono należy? **2.** Jakie regiony historyczne są położone na północy, jakie – na zachodzie, a jakie na wschodzie naszego państwa? **3.** Nazwy jakich regionów historycznych wskazują na ich miejsce rozmieszczenia? **4.** Przez jakie ziemie historyczne płynie Dniestr?

Kogo nazywają dawnymi Słowianami? Gdzie mieszkali Słowianie – przodkowie Ukraińców?

Do Ukraińców często stosują nazwę **Słowianie**, przecież ukraiński naród należy do ludów słowiańskich. Oprócz Ukraińców, do Słowian należą także Białorusi, Rosjanie, Czesi, Słowacy, Polacy, Bułgarzy, Macedończycy, Słoweńcy, Czarnogórcy, Chorwaci i Serbowie. Uczeni warunkowo dzielają Słowian na trzy główne odłamy: zachodni, wschodni i południowy. Ukraińcy, Białorusi i Rosjanie należą do odłamu **Słowian wschodnich**.

Przodków współczesnych narodów słowiańskich nazywają **dawnymi Słowianami**.

Głównym zajęciem dawnych Słowian było rolnictwo i hodowla bydła. Nasi przodkowie uprawiali proso, jęczmień, pszenicę, żyto, owies, len i konopi, warzywa, groch, rzepę, rzodkiew, cebulę i czosnek. Hodowali krowy, kozy, owce, świnie. Pomocne w słowiańskich gospodarstwach były woły i konie. Żyjąc wśród lasów, w kraju rzek i jezior, Słowianie byli sprytnymi myśliwymi i rybakami, polowały nie tylko żeby zdobyć dodat-

kową żywność, ale i dla futra – najcenniejszego towaru, który zbywały sąsiadnym narodom. Spośród **rzemiosł** – tak nazywają zajęcie ludzi z wyrobu narzędzi pracy i przedmiotów bytowych, odzieży – nie było jakiejś wprawy dosięgły w odlewnictwie i kowalstwie. Dawni Słowianie byli poganami, czyli wielbili siły przyrody – słońce, niebo, grom i błyskawicę.

Obejrzyj rysunek osiedla starosłowiańskiego. Ułóż opowieść o troskach powszednich dawnych Słowian.

Żyjąc plemionami, dawni Słowianie czas od czasu łączyły się w większe sojusze – zjednoczenia plemion. Nazwy wschodniosłowiańskich związków plemiennych, które przetrwały aż do utworzenia państwa w 9 st. z centrum w Kijowie, zachowały się w kronice „Powieść lat minionych”. Według zeznań kronikarza, na terytorium Ukrainy mieszkaly siedem zjednoczeń plemiennych: **Polanie, Drewlanie, Wołynianie, Chorwaci, Ulicze, Tywercy i Siewierzanie**. Właśnie ich badacze uważają za bezpośrednich przodków Ukraińców.

Obejrzyj mapę „Wschodniosłowiańskie związki plemienne na terytorium Ukrainy” na str. 66. Pokaż na mapie miasto Kijów, rzekę Dniepr, zasięgi rozsiedlania wschodniosłowiańskich związków plemiennych – przodków Ukraińców. Nazwij wschodniosłowiańskie związki plemienne, które mieszkaly na naszych terenach w 7–8 w. i były przodkami Ukraińców. Jakie związki plemion były przodkami Białorusinów i Rosjan?

**WSCHODNIOŚLÓWIAŃSKIE ZWIĄZKI PŁEMIEŃNE 7-8 w.
NA TERYTORIUM UKRAINY**

ЯНЧІ

Wschodniosłowiańskie plemiona i terytorium ich rozszedania w 7-8 w.

АНТИ

Granica rozszedania wschodniosłowiańskich związków plemion – przodków Ukraińców.

АНТИ

Сусіди давніх Слов'ян

ПЕЧЕНІГИ

Дороги преследів кочовиків

100
кілометрів

Jaki jest ustrój administracyjno-terytorialny współczesnej Ukrainy?

Terytorium Ukrainy dzieli się na 24 obwody. Do składu Ukrainy należy również autonomiczna republika Krym. Stolicą Ukrainy jest jej największe miasto – Kijów. W ogóle w Ukrainie są 454 miasta.

W naszym kraju żyją ponad 45 mln osób. Według spisu powszechnego od 5 grudnia 2001 roku ludność miejska składała 32 mln 574 tys. osób, wiejska – 15 mln 883 tys. osób. Miejskich mieszkańców jest więcej w obwodach przemysłowych wschodnich i południowo-wschodnich: donieckim, ługańskim, dniepropetrowskim, charkowskim, zaporoskim. Wiejska ludność przeważa w zachodnim regionie Ukrainy – zakarpackim, czerniowieckim, iwano-frankowskim, tarnopolskim obwodach.

Obok Ukraińców, których jest ponad 37 mln, w Ukrainie mieszkają Rosjanie (ponad 8 mln), Białorusi (275 tys.), Mołdawianie (258 tys.), Krymscy Tatarzy (248 tys.), Bułgarzy (204 tys.), Węgrzy (156 tys.), Rumuni, Polacy, Żydzi, Ormianie, Grecy i przedstawiciele wielu innych narodowości.

Korzystając z mapy, pokaż terytorium obwodów. Znajdź miasto – stolicę Ukrainy, miasta – centra obwodowe. Znajdź miasta na zachodzie i wschodzie, północy i południu. Pokaż państwa, z którymi graniczy Ukraina.

1. 1. Co należy wiedzieć, żeby korzystać z mapy historycznej?

2. Obejrzyj mapę na str. 66 podręcznika, wskaż nazwę wschodniosłowiańskiego związku plemiennego 7–8 w., ziemie którego położone:

1) na północny wschód od Polan, na lewych dopływach Dniepru; 2) na południe od Polan; 3) na zachód od Polan; 4) między Dniestrem i Prutem.

3. Wybierz zdania, w których chodzi o dawnych Słowianach, ułóż z nich opowieść.

1. Byli przodkami Ukraińców.
2. Przywędrowały na nasze ziemie 5-7 tysięcy lat temu.
3. Byli koczownikami.
4. Żyli plemionami, z których każde miało swoją nazwę.
5. Stawał na czele plemienia książę, który miał przy sobie drużyny woj-skowe.
6. Sąsiednie narody nazywały ich konnymi strzelcami z łuku.
7. Wielbiły siły przyrody.
8. Byli niezwykle wojowniczym narodem.
9. Ośrodkami ziem plemiennych były umocnione miasta-grody.
10. Zachowało się imię jednego z władców, legendarnego założyciela mia-sta Kijowa – Kija.

4. Korzystając z mapy na str. 67, odpowiedz:

1. Na jakie jednostki administracyjno-terytorialne podzielono Ukrainę? Jakie wśród nich mają największe terytorium?
2. Przez jakie obwody przecieka Dniepr?
3. Z jakimi państwami graniczy Ukraina?

Czy jest ci ciekawie pracować z mapą historyczną? Co spodobało ci się najbardziej? Czy łatwo składać mapy historyczne? Po co to robią?

Przeczytaj tekst i odpowiedz na pytania.

Spośród wielu cudzoziemców, które do 16–18 w. odwiedziły Ukrainę i zosta-wiły po sobie źródła pisane o niej, szczególnie miejsce, niewątpliwie, zajmuje francuski inżynier Guillaume Le Vasseur de Beauplan (1600–1673). Beauplan przebywał na naszej ziemi blisko 17 lat, w ciągu których dużo podróżował, zbierając materiały dla mapy Ukrainy i specjalnych map niektórych regionów ziem ukraińskich. Przecież ten francuski inżynier był fachowcem także z kartografii. Na tak zwanej mapie generalnej Ukrainy zaznaczono 1293 obiektów, w szczegól-ności 993 nazwy osiedli i 160 nazw rzek. Beauplan po raz pierwszy podał na mapie terytorium Ukrainy na podstawie wymiarów matematycznych, co dało możliwość kartografom na początku 18 st. uściślić mapę Europy.

Do map Beauplan przygotował dokładne wyjaśnienia, które są treścią jego książki „Opis Ukrainy”. Nadrukowano książkę w Rouen w 1651 r., natychmiast stawszy się niezwykle popularną. Pracę Beauplana, która zapoznawała Europejczyków z przyrodą i geografią Ukrainy, bytem i obyczajami Ukraińców, przetłumaczono na wiele języków i wydawano w Londynie, Warszawie, Wrocławiu.

*Mapa generalna Ukrainy
G. de Beauplana „Ogólny plan
Dzkiego pola, prościej mówiąc
Ukrainy. Z należnymi prowincjami”.
Wydrukowana w Gdańsku w 1648 r.*

■ Co ci najbardziej poraziło w opowieści o Beauplanie? Czy wystarczy znać tylko historię, żeby stworzyć mapę historyczną?

PRZECZYTAJ W CZASIE WOLNYM

Skarby ukraińskiego stepu

Bez Waśka i Mykołky nie odbywało się żadne zauważalne wydarzenie w miasteczku. Jasne, że prawie zawsze te wyczyny były zwyczajnymi chłopięcymi sprawkami, więc po jakimś tygodniu czy dwóch o nich wszyscy zapominali. Najdłużej przetrwała na pierwszym miejscu na liście przebojów pogłosek ich ucieczka z domu. Co prawda, to wydarzenie przekształciło się na ucieczkę tylko w tłumaczeniach sąsiadów. A tak naprawdę chłopcy odważyli się na archeologiczną wyprawę. Pewnego dnia, zabrawszy z sobą z domu łopaty i stary namiot przyjaciele wyruszyli do stepu. Nie myślcie, że wędrować trzeba było niewiedomo dokąd. Nie! Step rozpoczynał się tuż za ich miastem, bo ich rodziny mieszkały na okolicy miasteczka.

Chłopcy mieli bardzo szlachetne zamiary – znaleźć skarb. „Oto marzyciecie, – pomyślicie. – Chyba można poważnie spodziewać się na kosztowne znalezisko w nasze czasy, kiedy wszystko naokoło setki razy już kopane-przekopane”?! Chłopcy też tak myśleli, aż tymczasem wrócił z wojska Waśka starszy brat Saszko. On marzył uczyć się na historyka, prosto bredził sławą, więc natychmiast zapisał się do archeologicznej wyprawy. W te lata w naszym stepie ukraińscy uczeni badali kopce Scytów. Scyci – dawny naród, który mieszkał kiedyś na terytorium Ukrainy. Głównym zajęciem Scytów była hodowla bydła. Potrzebując nowych pastwisk dla bydła, Scyci stale przechodzili z miejsca na miejsce, czyli byli koczownikami. Przy takim trybie życia narody nie pozostawiają po sobie kamiennych budowli – ani wież, ani pałaców, ani murów. Więc jedynymi pamiątkami po nich są groby-kurhany. Scyci wierzyli, że śmierć człowieka oznacza zakończenie jego życia ziemskiego i początek zaświatowego. Groby zamożnych skifów urządzano jak podziemne mieszkania. W głębokich jamach oni budowali z drzewna kilka pomieszczeń, które nazywają katakumbami. Nieboszczyka kładły tam, ubranego w pyszną odzież, jaką miał za życia, w kosztownych ozdobach i z bronią, obok stawiano naczynia z żywnością i napojami.

Obok gospodarza był i jego bojowy koń w ekwipunku, niewolniki. Z wierzchu podziemne mieszkanie ukrywano deskami i nasypywano nad nim kurhan. Im szanowniejszy był nieboszczyk, tym wyższy kurhan nasypywano nad jego grobem.

O wszystkim tym opowiedział Waśkowi i Mykołce Saszko, który teraz pracował na rozkopach kurhanu, znanego pod nazwą Towsta Mogiła. Przez dwa tygodnie od niego nie było żadnych wiadomości. Waśkowi już sprzykrzyło odburkiwać na kpiny chłopaków, dlatego on sam, wyprzedzając rozpytywanie, przenikliwie zauważył: „Jaki tam z Saszka poszukiwacz skarbów. Ot, gdy by my z Mykołką postanowili podać się po skarby, bądźcie pewne – z pustymi rękami by nie wróciliśmy”. Chłopacy na te rozumowania zgodnie rechotali, bo znały, że najczęściej marzenia Waśka i Mykołki tak marzeniami i pozostawały. Jednak pod koniec kwietnia na kilka dni wrócił Saszko.

Trzymajcie, straceńcy, może zmańdrzejecie, – dowcipkował Saszko, prezentując Waśkowi i Mykołce dwie zaśnieżone blaszki.

– Co to jest?

– Znaleźisko ze scytyjskiego kurhanu.

– I to wszystko!

Saszko, jak widać, czekał na taką reakcję młodszego brata, bo zaczął mówić jak po napisanym. Okazało się, że Towsta Mogiła – to jest pięknie zachowany scytyjski kurhan, w którym było kilka pogrzebów.

„Dwa tygodnie niestrudzonej pracy torowałyśmy drogę do następnych badań, – opowiadał Saszko. – Kierownik wyprawy, uczony-archeolog Borys Mozolewski z każdym dniem, przeprowadzonym na kurhanie, stawał się pewniejszy: Towsta Mogiła podaruje światu dziwne pamiątki. Pewnego dnia pod wieczór poszczęściło się rozkopać spiżowe ozdoby wozu i pogrzebowej uprzęży – tylko rozmaitych blaszek było około dwustu”!

– To właśnie one, te blaszki? – przepytał Waśko.

– Nie, te, z kurhanu, pojedą do laboratorium. Te zmaństwowałem wzorem Scytów, wam na pamiątkę, – odpowiedział Saszko.

Odtąd Waśko i Mykołka utraciły spokój. Saszko w końcu kwietnia znów podał się do wyprawy, a chłopacy zaczęli myśleć jak samym dołączyć się do archeologów. Minął maj, oto już i środek czerwca, a przyjaciele jeszcze nie zdecydowali się.

„Aby chociaż Saszko przyjechał na kilka dni, opowiedział, co tam znaleziono”, – niecierpliwił się Waśko. „Jeśli jutro on nie wróci – ruszajmy! Bo póki będziemy siedzieć na piecu, bez nas wszystkie scytyjskie skarby znajdą”! – postawił kropkę Mykołka.

Postanowiono – zrobiono. Następną noc chłopacy już były w stepie... Trzeci dzień archeologicznej wyprawy był znamieny. Chociaż skarbów chłopakom znaleźć nie poszczęściło się, natomiast znaleziono ich samych. Wśród zespołu poszukiwawczego był i Saszko.

– Dopóki wy tu szanice¹ kopacie, w Towstiej Mogile pektorał znaleziono.

– Jaki pektorał?

– Carski. To taka piersiowa ozdoba ze szczerzego złota. Arcydzieło dawnej sztuki.

Waśko i Mykołka przez jakieś mgnienie milczały, potępiwszy głowy, a wtedy zaczęły rozpytywać. Najbardziej ich zdziwiło, że kurhan, który nasypywały dwie z połową – trzy tysiące skifów w ciągu tygodnia, rozkopywały współczesną techniką ponad miesiąc. A carska ozdoba była znaleziona na głębi osiem i pół metra od poziomu pola. Dwadzieścia trzy stulecia strzegł ukraiński step tę unikalną pamiątkę.

Przygoda w dawnym Chersonezie

„Oj, jakież ono jest piękne! – wykrzyknęła Jarynka, kiedy zobaczyła morze. – I całkiem nie takie, jak sobie wyobrażałam”. Kilkanaście godzin podróży nareszcie w przeszłości, więc Jarynka dołączyła się do grupki dziewczynek, które entuzjastycznie rozpytywały przewodnika wycieczki o mieszkańcach morskich głębi. Dopóki dziewczęca kompania gadała o tym, gdzie na nadbrzeżu można nazbierać perłowych muszli na naszyjnik, chłopacy już brodzili w wodzie, ochlapawszy się omal nie do pasa. Przewodnik wycieczki ani trochę nieonieśmielony dociekliwością dziewczynek (zapewne, nawyki przez wiele lat pracy w dziecięcym obozie), właśnie opowiadał o delfinach afalinach – największych zwierzętach Czarnego morza. Lecz, usłyszawszy nieopanowane chłopięce rechotanie, urwał opowieść.

– Zdaje się, mamy już pierwszego nurka, – zmarszczył się on.

I oto chłopcy, obstałwszy mokrego do nitki towarzysza, jeden przed drugim opowiadają o przygodzie. Bohaterem, a raczej ofiarą morskiego żywiołu, który pierwszym na sobie odczuł nieopanowaną siłę czarnomorskiej fali, był Petryk. Niewielkiego wzrostu, bo aczkolwiek powiedział, że ukończył trzecią klasę, był drobniejszy od byle kogo z drugoklasistów, więc nic dziwnego, że fala powaliła go z nóg.

– Na dzisiaj dosyć, – podsumował przewodnik wycieczki. – Chodźmy do budynku – urządzać się, suszyć i odpoczywać. Bo jutro macie bogaty na wrażenia dzień. Pojedziemy do miasta.

¹ *Szanice* – ziemne umocnienia w postaci rowów z nasypem, okopy.

„Oto ci masz, – zawiedziono westchnęła Jarynka. – Nie zdążyliśmy wyjechać z miasta, jak znów mamy tam wędrować. Ładna rzecz: piękny początek wakacji”.

Ranek następnego dnia wydał się cichy i zachmurzony. „Mamy jeszcze jedną przykrość. Też mi południe nazywa się, – narzekała Jarynka, siedząc przy oknie turystycznego autobusu.

– To dobrze, że dziś jest zachmurzono, – zauważył przewodnik wycieczki, kiedy autobus ruszył. – Słonko was pożałowało, widać, wie, że dopiero przyjechaliście i jeszcze całkiem nie opaliły się. Nawiasem mówiąc, czy nie zapomnieliście notatniki, ołówki, flamastry? Zobaczycie tyle, że warto będzie natychmiast zapisać i namalować, aby potem było co opowiadać w szkole.

– Myśli pan, że nie widziałyśmy miast? – odezwała się Jarynka.

– Takich – nie. Bo miasto, do którego jedziemy, ma ponad dwa i pół tysiąca lat. Wybudowały je nad brzegiem zatoki Sewastopolskiej Grecy przesiedleńcy, które znalazły na krymskiej ziemi swoją drugą ojczyznę. Oto i przyjechaliśmy. Teraz stąpacie na ziemię dawnego Chersonesu.

Dzieci wyspały z autobusu i znalazły się na wywyższeniu, z którego otwierała się panorama rozkopów. Uwagę przyciągały miejskie mury. One były złożone z białokamiennych brył i na dotyk okazały się zadziwiająco ciepłe. „Jak piec u babci na wsi”, – w myślach zauważyła Jarynka, której niegościnnie humor ulatniał się jak kropelka słonej morskiej wody z gładkiego otoczaka.

Ściany Chersonesu, co i teraz podnosiły się gdzieś do 10 metrów wysokości, zwłaszcza poraziły chłopaków, które natychmiast zaczęły się sprzeczać, czy łatwo ich było podolać w dawności.

Z opowieści przewodnika wycieczki dzieci dowiedziały się, że nazwa „Chersones” pochodzi od greckiego słowa „półwysep”. Od samego początku swego istnienia miasto miało wyraźną prostokątną zabudowę.

Proste ulice sięgały sześciu metrów szerokości i były szczelnie zabudowane. Archeolodzy rozkopali miejski teatr, mennicę, wiele mieszkań, budowli gospodarczych – winiarni, garncarskie piece, jamy dla solenia ryby, łaźnie. Do naszych czasów ocalały resztki greckich cerkwi. Zadziwiające, że wszystko to można było zobaczyć na własne oczy, dotknąć ręką, zajrzeć do środka. Więc kiedy wycieczka zakończyła się i dzieci otrzymały możliwość złapać oddech w cieniu, bo od porannej świeżości nie zostało i wspomnienia, nikt i nie pomyślał odpoczywać. Wszyscy rozeszli się miastem, żeby jeszcze raz obejrzeć starożytności.

Jarynka z przyjaciółką pobiegła do teatru, bo chciała sfotografować się na kamiennych lawach dla widzów.

Otoczywszy amfiteatr¹, dziewczynki usiadły na kamiennej lawie. I tu Jarynce przyszło na myśl spróbować siebie w roli aktorki. Przeskakując z kamienia na kamień, ona dostała się sceny, lecz raptem zahaczyła za kamienny występ i... Wszystko poleciało do góry nogami. Za jakieś мгновение, ocknąwszy się, dziewczynka rozejrzała się i zgłupiała. Wokół niej gromadzili się smukli opaleni ludzie w świątym lekkim ubraniu – chitonach² i pelerynach. Tłum gadał: zdaje się, wszyscy byli czymś wzburzone. Wstawszy, Jarynka jak można szybciej odeszła w bok, przypatrzyła się, gdzie by się schować. Niedaleko, na rogu ulicy, zobaczyła wielką budowlę, ozdobioną rzeźbionymi kolumnami, i podała się tam. „Na pewno, nie zauważą mnie poza skrajną kolumną”, – pomyślała Jarynka i spróbowała wśliznąć się tam. I raptem – zderzyła się z kimś. To, kogo zobaczyła, zdziwiło ją jeszcze bardziej. W cieniu kolumny zaczął się pechowiec Petryk – ten sam, który poprzedniego dnia otworzył sezon kąpielowy.

„Zawsze wpadasz w tarapaty”? – spytała Jarynka. „Zdarza się, – przyznał się chłopiec, – chociaż coś takiego – po raz pierwszy. Wyobrażasz, zahaczyłem za cegłę i... Opamiętałem się tutaj. Lecz dość o tym, lepiej poobserwujemy tych ludzi, może, dowiemy się, co z nami się stało i jak z tej przygody wypłatać się.

Grecy zbierali się na głównym miejskim placu – agorze. Krępy zwia-
stun, obracając się w różne boki, uroczyście wygłaszał: „Naprzód idźcie! Idźcie naprzód”! Niedługo na placu stało się ciasno od ludu – zebrało się nieomal całe miasto. Wprawdzie, byli tu tylko mężczyźni – tak zaprowadzono w greckich polisach³. Po jakiejś chwili gwar ucichł i do obywateli odwołał się poważny obywatel miasta. On mówił, że nastał czas wyświęcić młodzież na chersonezytów. Naprzód wyszły kilkadziesiąt junaków, które kolejno, podnosząc oczy do nieba, wygłosiły przysięgę: „Przysięgam na bogów i bogini olimpijskich⁴, że nie zdradzę Chersonezu. Będę służył narodowi i będę służył mu najlepiej i najsprawiedliwiej dla państwa i obywateli...”.

¹ *Amfiteatr* – otwarta okrągła albo półokrągła budowla dla widowisk z areną pośrodku.

² *Chiton* – męska i żeńska lniana albo wełniana odzież, co przypominała koszulę, podpasana paskiem z wypustem.

³ *Polis* – antyczne miasto-państwo, szczególna forma państwa niewolniczego.

⁴ *Olimpijski* – góra Olimp, na której według wierzeń dawnych Greków, żyli bogowie.

Jarynka, oszołomiona przez wszystko zobaczone i usłyszane, obejrzała się na swego towarzysza. I akurat w porę, bo on znów zahaczył o kamień na jezdni i padał. Jarynka uchwyciła go za rękę i odczuła, że leci, leci w przepaść. A kiedy wstała, to była blisko sceny chersonizeckiego teatru. Na podziw, obok niej siedział, rozcierając zabite kolano, Petryk. „To był polot”! – przemówiła Jarynka.

Na koniec wycieczki do Chersonizu dzieci odwiedziły muzeum wykopalisk. Najbardziej wszystkich poraziła marmurowa płyta z wyrzeźbionymi słowami przysięgi chersonizeytów. Kiedy przewodnik wycieczki czytał tekst pamiątki, Jarynka odczuła na sobie pogląd i obejrzała się. Petryk, szczęśliwie uśmiechając się, szeptał: „Zeusie, Geo, Heliosie, Panno, bóstwa olimpijskie! Nie będę zamyślał żadnej niesprawiedliwej sprawy przeciw komukolwiek z obywateli...”

Kozacka sława

Wykład z historii zakończył się i studenci pierwszego roku pośpiesznie związały konspekty. Raptem przez gwar gdzieś ze środka audytorium huknął junak:

– Szanowny profesorze, a czy zdarzał się wam wypadek, kiedy zrozumieliście, że wasza sława naprawdę należy nie wam, a kozakom-zaporozcom, których historię tak niestrudzenie badacie?

Dmytra Iwanowicza Jawornickiego, wybitnego znawcę kozaków, pytanie zatrzymało prawie w drzwiach. Przez moment zatrzymawszy się, profesor jak zawsze cicho, niby po-spiskowemu, mówił:

– Sława, moi drodzy, jest rzeczą chimeryczną. Zapewne, miał rację dawno-rzymski mędrzec, kiedy mówił, że prawdziwa sława w tym, żeby czynić to, co jest dostojne być opisane, i pisać to, co dostojne być przeczytane...

Studenci już nie śpieszyli się iść na inne zajęcia, a znów siadały na ławach, wstrzymawszy oddech, przecież wiedzieli, że lepszego opowiadacza, aniżeli profesor Jawornicki, trudno znaleźć.

– Kozacka przeszłość, którą badam, jest dostojna być nie tylko opisana, a i namalowana. To, że sława bezwarunkowo należy tym ukraińskim rycerzom, wiedziałem zawsze. Miałem dużo możliwości w tym przekonać się. Najśmieszniejsze lecz wypadki zdarzały się potem, jak malarz Ilia Riepin przedstawił na sąd publiczności swój słynny obraz „Zaporozcy”.

– Macie na myśli, że konsultowaliście Riepina ze wszystkich pytań kozackiego bytu – odzieży, broni, obyczajów, – nie przestawał dociekliwy junak.

– Nie, bo taka praca, aczkolwiek bardzo poczesna dla mnie, wątpię czy jest dostojna opisu.

– Pan profesor szczyli się, że w pewnym sensie został postacią obrazu, – dołączył do rozmowy inny student. – Przecież to prawda, że pozował pan Ili Riepinowi dla obrazu kancelisty?

– Rzeczywiście, dla mnie to wielki zaszczyt jeszcze i w taki sposób przysłużyć się malarstwu. Zresztą, dla sławy to marne. Opowiem wam, co zdarzyło się mi jakoś usłyszeć od takich studentów, jak i wy.

Było to od kilku lat wstecz. Ukończywszy wykłady, wszedłem do biblioteki. Zająłem wolne miejsce i zanurzyłem się w czytaniu. Lecz wkrótce uwagę moją przyciągnęli dwoje studentów, co siadywały obok.

Oni cały czas szeptali się, kiwając w moją stronę. Przysłuchiwałem się. „Wiesz, profesor Jawornicki tak uwielbia sławę! – usłyszałem. – Namówił Riepina, żeby ten uwiecznił go na swoim obrazie, a teraz jeszcze paraduje, opowiadając studentom, że wszyscy jego poznają. Jeden mój przyjaciel opowiadał, jak Jawornicki chwalił się swoją znajomością z Lwem Tołstojem. Mówił, że jechał jakoś w pociągu. W przedziale z nim – sławny pisarz. Jednak nie zdążył on przedstawić się, jak Tołstoj pierwszy podaje rękę. „Poznałem was, szanowny, wyście kancelista z obrazu Riepina „Zaporożczy”.

– Właśnie tak, moi drodzy, i rodzą się legendy, – wciąż tajemniczo zauważył profesor i dodał: – Zresztą, część prawdy jest w tej opowieści. Ilija Riepin spisał postacie swojego obrazu z wielu znanych osób, z pochodzenia Ukraińców. Wśród przedstawionych są generał Mychajło Dragomirow (jego uwieczniono w postaci kozowego Sirka), i malarz Mykoła Kuzniecowa (ranny w głowę kozak) i kolekcjoner-mecenas Wasilij Tarnowski (szczupły sędzia wojskowy w czarnej czapce i złocistej koszuli). Lecz z pisarzem Tołstojem zapoznałem się nie przez postać na obrazie. Gościłem u niego, rozmawialiśmy o dawnej przeszłości. I zaznajomił nas, nawiasem mówiąc, student.

Sala ożyła. Pytania sypały się ze wszystkich stron. Interesowały się i losem obrazu, wyróżnionego złotym medalem na wystawie w Monachium, pochodzeniem ukraińskim malarza Riepina, który urodził się na Charkowszczyźnie. A najbardziej rozpytywały o bohaterze obrazu – kozowego atamana Iwana Sirka.

– Czy prawda, że spośród setki wypraw, w które chodził Sirko, żadna nie była przegrana?

– Czy prawda, że konia mógł w biegu zatrzymać?

– A czy mógł koszowy drogę w stepie znaleźć z zawiązanymi oczami?

– Co powiecie, profesorze, na taką pogłoskę: niby przeżył Sirko dwieście dziesięć lat, a kiedy umarł, to kozacy ziemię na jego grób czapkami nosiły? A prawicę atamańską przez siedem lat po jego śmierci brali na wyprawy, wierząc, że z jego ręką nie będą znały porażki.

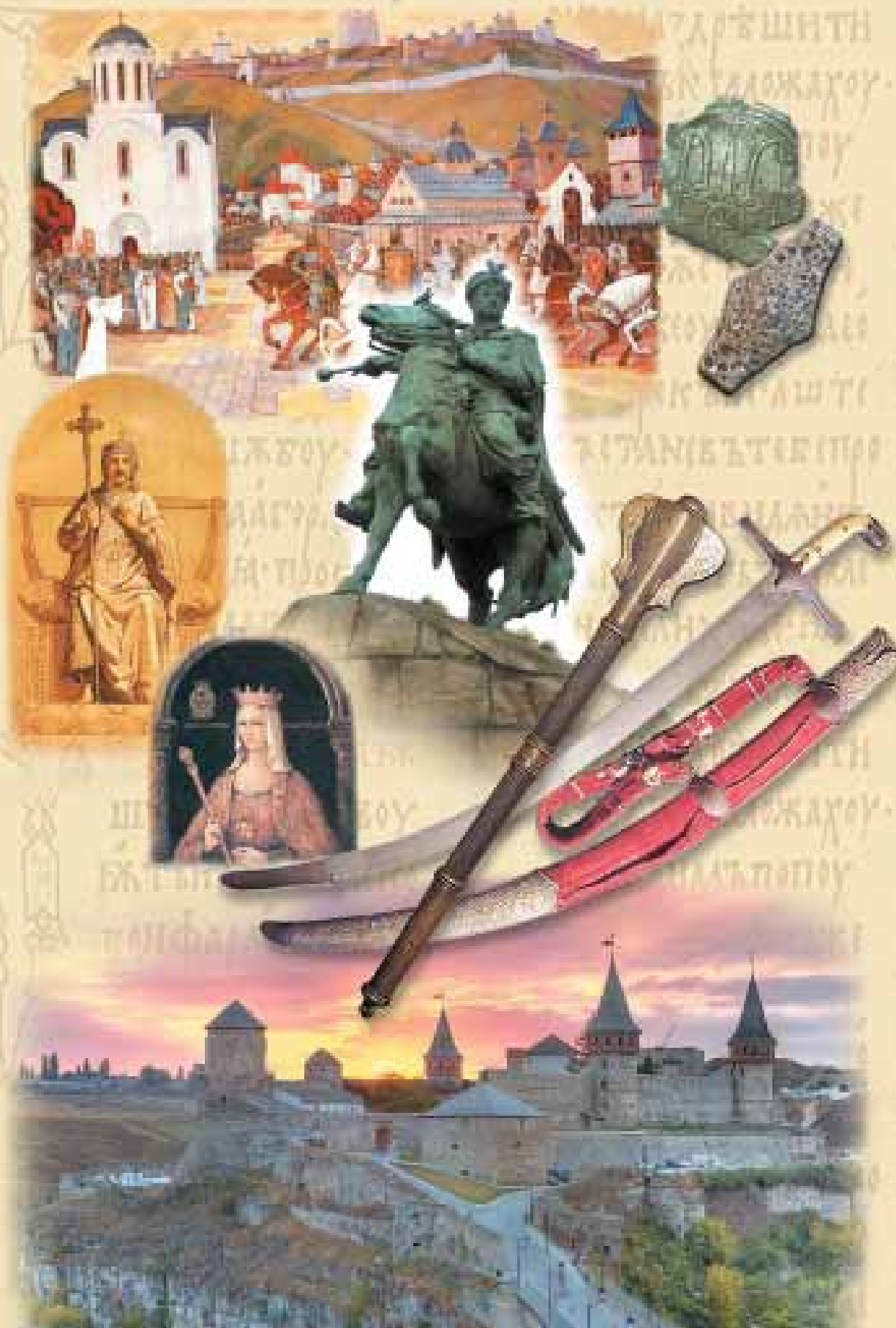
Dmytro Jawornicki uśmiechnął się.

– Wiele legend jest o Sirkowi. Zapewniam was, że czcili kozackiego atamana nawet jego przeciwnicy. A co już ówcześni władcy! Korespondował on i z carem moskiewskim, i z królem polskim.

– Jest to legenda o liście do tureckiego sułtana, której poświęcono obraz Repina, – nie wymyśl? – nie przestawali studenci.

– Być może, ktoś z was zrobi odkrycie, rozwiązując tę zagadkę kozackiej historii. Niewątpliwie tylko to, że miłością do wolności, radością i humorem, właściwą zaporozcom, są wypełnione i list, i obraz.

Studenci rozchodzili się ze śmiechem, ośmielając jeden drugiego kozackimi żartami i dowcipami, których wspomniwały sporo. Widać i naprawdę sława kozacka – nie tylko w sztuce wojskowej, lecz i w ostrym słowie, duchowej piosence, szczerym śmiechu.

O czym i o kim opowiada historia

§11. BEZIMIENNI I ZNANE BOHATERZY, albo LUDZIE W HISTORII

Na lekcji nauczysz się

1. Podawać przykłady różnych grup ludności Ukrainy w minionych czasach.
2. Wyznaczać wspólne i odmienne w życiu różnych grup ludności.
3. Podawać przykłady postaci historycznych.
4. Opowiadać o Tarasie Szewczence.

Obejrzyj zdjęcie. Kiedy żyli przedstawieni na niej ludzie? Dlaczego tak myślisz? Co w ich wyglądzie zewnętrznym świadczy o edukacji i zajęciu? Czy je utwory czytałeś? O czym w nich chodzi? Jak można nazwać wszystkich tych ludzi jednym słowem? Jaką rolę, twym zdaniem, odgrywają przedstawiciele tej grupy w historii narodu?

Na odkryciu pomnika I. Kotlarewskiego w Połtawie (od lewej do prawej):
M. Kociubiński, W. Stefanyk, Olena Pczilka, Łesia Ukrainka, M. Starycki, G. Hotkiewicz,
W. Samijlenko. 1903 r.

O jakich grupach ludności świadczą źródła z czasów Kijowskiej Rusi i z następnych stuleci?

Na czas powstania pierwszego państwa na naszych ziemiach – z centrum w Kijowie – mieszkańcy Rusi podzielali się na pewne grupy. Każdy robił swoją sprawę: jedne uprawiali chleb, inne majstrowały, komuś należało troszczyć się o dotrzymaniu obrzędów religijnych, a komuś – bronić pracę innych. Życie każdej grupy ulegało pisanim i niepisanim prawom, co składały się w ciągu wieków.

Władców słowiańskich od dawna nazywano **książętami**. Władza książąt była dziedziczną, czyli przechodziła od ojca do syna. Tylko syn księcia mógł być księciem. Bardzo wpływowym księciem w Rusi Kijowskiej był wielki książę kijowski. Już coś dowiedziałeś się o wielkim księciu kijowskim Włodzimierzu Świątosławiczu. Wspomnij, co właśnie. Byli książęta i za czasów późniejszych. „Niekoronowanym królem Rusi” w 16 – na początku 17 st. nazywano księcia Wasyla-Konstanty Ostrońskiego. Na poprzednich lekcjach dowiedziałeś się o założycielu pierwszej Siczy Zaporoskiej – księciu Dymitrze Wiśniowieckim.

Książęta mieli oddane otoczenie – wojowników – **bojarów i drużynników**. Nimi stawały się osoby pochodzące z szanowanych, bliskich do księcia rodzin. Głównym ich zajęciem była służba w wojsku książęcym, za co otrzymywali hojne wynagrodzenie. Bojarzy i drużynnicy nie tylko brali udział w wyprawach wojennych, ale i obejmowali посады rządowe.

Od zaprowadzenia chrześcijaństwa wpływowym staje się **duchowieństwo**, które opiekowało się chrześcijańską cerkwią i całym życiem duchownym. Tych, kto żył we wsiach i pracował na ziemi, nazywano **chłopami**, a mieszkańców miast – **mieszczanami**. Wśród mieszczan byli rzemieślnicy i kupcy.

Od 16 st. – w dobie kozackiej – czołową grupą ludności ziem ukraińskich stają się kozacy.

Pod koniec 18 st. dla ukraińskich chłopów i kozaków zaprowadzono pańszczyznę. Oni stali się własnością panów-ziemian. Miliony Ukraińców rozdziły się i umierały, nie mając osobistej woli. Pan miał prawo sprzedać pańszczyźnianego, wymienić jego na innego itp.

*Słowo **cerkiew** oznacza: dom Boga, czyli święte miejsce, przeznaczone dla chrześcijańskich nabożeństw i modłów, a także gromada wierzących.*

Duże zmiany odbyły się na naszych ziemiach w drugiej połowie 19 w. Oprócz ziemian, chłopów i rzemieślników, pojawiły się nowe grupy ludności. Zubożali chłopci szli do miast, gdzie najmowali się pracować do zakładów i fabryk. Tak oni stawali się **robotnikami**. Właściciele tych przedsiębiorstw nazywano **burżuazją**. Coraz liczniejszą stawała się grupa ludzi pracy umysłowej – nauczycieli, lekarzy, agronomów, weterynarzy, inżynierów, księgowych. Tę grupę nazywają **inteligencją**. Rzeczywiście, że życie przedstawicieli różnych grup istotnie różniło się.

Pańszczyzna –
utrata przez c
hłopów prawa
samowolnie
pozostawiać
miejsca swojego
zamieszkania, ich
osobista zależność
od pana.

1. Odpowiedz na trzy „dlaczego”: 1) Dlaczego w tym samym czasie ludzie nie żyją tak jak kiedyś? 2) Dlaczego bardzo liczną grupą ukraińskiej ludności 11–19 st. było chłopstwo? 3) Dlaczego z czasem pojawiają się nowe grupy ludności? 2. Dobierz 5–7 rzeczowników, którymi możesz opisać siebie: Jestem (kto?). Na przynależność do jakich grup wskazują te słowa? Jak nazywają duże grupy ludzi, które żyją na pewnym terytorium (w pewnym państwie), mówią jednym językiem, mają wspólne tradycje i obyczaje?

Obejrzyj obraz P. Andrusiwa. Ułóż niewielkie zawiadomienie zgodnie z planem:

1. W jakiej dobie odbyło się przedstawione wydarzenie? Dlaczego tak myślisz?
2. Przedstawiciele jakich grup ludności przedstawiono? Z czego to można wywnioskować?
3. Przedstawiciele jakich grup, o których chodziło w tekście lekcji, nie ma na obrazie? Czym to można wyjaśnić?

Obejrzyj rysunki S. Wasyliwskiego. Na jakich z nich przedstawiono ukraińskich kozaków? Swoją odpowiedź uzasadnij kilkoma argumentami. Jakie cechy charakteru Ukraińców ucieleśnił malarz? Czy uważasz za cnoty te cechy? Jaką cechę uważasz za najlepszą? Dlaczego?

Obejrzyj zdjęcia końca 19 – początku 20 w., na których przedstawiono życie powszednie ukraińskich chłopów i robotników. Jakie odczucia wywołują te zdjęcia? Wykorzystawszy zdjęcia jako źródła historyczne, ułóż 2–3 zdania o życiu ukraińskich chłopów i robotników w przeszłości.

*Chłopska rodzina je obiad koło chaty.
Kijowszczyzna. 1906 r.*

*Żniwa. Wieś Biłky na Połtawszczyźnie.
1906 r.*

Kobiety trzęsą konopi. 1901 r.

Górnicy w kopalni. Donbas. 1911 r.

*Prace budowlane w hucie w Juzowce
(współczesny Donieck). 1911 r.*

*Orator przyzywa do strajku robotników
zakładu w Katerynosławie. Październik
1905 r.*

O jakich grupach ludności czasów Rusi Kijowskiej świadczy Włodzimierz Monomach?

Do naszych dni zachował się pamiętnik, znany pod tytułem „Pouczenie” Włodzimierza Monomacha. Swoim „Pouczeniem” książkę **Włodzi-**

mierz Monomach, który rządził w Kijowie w latach 1113–1125, zwraca się ku swoim dzieciom. Autor podaje przykład wzorcowego władcy, naucza dostojnego tego wysokiego tytułu zachowania i sposobu życia. Włodzimierz Monomach pisze o tym, że książę musi troszczyć się o poddanych; nie polegać na zarządców, służących czy bojarów, a sam powinien śledzić wszystkie sprawy w państwie; nie dopuszczać, żeby silne przygnębiały słabych, żeby przestępców potępiały na śmierć; w pochodach żyć jednym życiem z drużynnikami. Monomach uważa wzorem władcy swojego ojca Wsiewołoda, który wyuczył pięć obcych języków. W drugiej części „Pouczenia” Włodzimierz Monomach opowiedział o różnych wypadkach ze swojego życia, a także o własnych dobrych uczynkach: on dobrowolnie oddał Olegowi księstwo Czernihowskie, walczył przeciw zatargom wewnętrznym, odbył 83 wielkie pochody, zawarł 19 umów pokojowych z koczownikami, które dewastowały nasze ziemie itp.

Sformułuj według treści tekstu 3-5 pytań, które zaczynają się słowami *Co? Kto? Gdzie? Jak? Kiedy?*, i jedno pytanie *Dlaczego?* Odpowiedz po kolei na je.

Przeczytaj odcinek z „Pouczenia” Włodzimierza Monomacha i odpowiedz na pytania.

„Więc, na miłość boską, nie leńcie się, błagam was.

Ponad wszystko – nędznych nie zapominajcie, lecz, o ile jest możliwość, po sile karmcie i podawajcie sierocie, i za wdową wstawiajcie się same, a nie pozwólcie silnym zgubić człowieka. Ani prawego, ani winnego nie zabijajcie i nie rozkazcie zabić jego; nie gubcie żadnej duszy chrześcijańskiej.

Starych czcij, jak ojca, a młodych – jak braci.

W domu swoim nie leńcie się, a za wszystkim patrzcie.

Złoty amulet, który należał księciu Włodzimierzowi Monomachowi. Znalezione w lasach pod Czernihowem w 1821 r.

Na licowej stronie pamiątnika przedstawiono archaniola Michaiła. Na stronie odwrotnej – żeńska głowa z węzami zamiast włosów.

A kiedy dobrze coś umiecie – tego nie zapominajcie, a czego nie umiecie – to tego uczcie się, tak samo, jak ojciec mój. W domu siedząc, on potrafił znać

pięć języków, – a za to honor jest od innych krajów. Lenistwo że – każdemu lichemu mieć: co człowiek umie – to zapomni, a czego nie umie – to tego nie uczy się.

A dobrze zachowując się, nie leńcie się ni do czego dobrego. Niech nie zastanie was słońce na pościeli”.

■ O jakich ludzkich cechach chodzi we fragmencie? Jakich zasad życiowych poucza Monomach swoich dzieci? Czy właściwe oni dla innych grup ludności? Jakie jakości ceniły w ludziach najbardziej nasi przodkowie? Czy utracili oni znaczenie dla teraźniejszości?

Kogo nazywają postaciami historycznymi? Dlaczego imię Tarasa Szewczenki stało się symbolem ukraińskiego odrodzenia?

Takich ludzi, imiona i uczynki których, potwierdzeni źródłami, i których działania miały wpływ na przebieg wydarzeń historycznych, nazywają postaciami historycznymi. Historyczną postacią, na przykład, jest Włodzimierz Monomach. Przegarnij opracowane już stronicę podręcznika i nazwij innych.

Postacią historyczną, czyje imię stało się symbolem ukraińskiego odrodzenia, jest **Taras Szewczenko**.

W 19 w. na mapie świata państwo Ukraina nie istniało. Ziemie ukraińskie podzieliły między sobą dwa imperia – rosyjskie i austriackie: Prawobrzeże, Lewobrzeże, Słowiańszczyzna i południowa Ukraina przebywały pod carską władzą, a Galicja, Bukowina i Zakarpacie – pod cesarską. I chociaż w życiu tych państw było sporo odmienności, jednak stosunek ich właścicieli do mieszkańców zdobytych ziem był prawie jednakowy: ich nie uważano za oddzielne narody, odmawiano w prawie do własnej historii i kultury, ograniczano używanie języka ojczystego. Właśnie w taki czas wypadło żyć ukraińskiemu poecie Tarasowi Szewczenko.

W roku 1840 wydrukowano zbiór jego wierszy pod nazwą „Kobziarz”. Pierwsze wydanie zbioru składało się z ośmiu utworów. Po areście poety w 1847 r. książka została zabroniona, lecz zbiór szerzył się w rękopisach. Wiersze z „Kobziarza” uczyli na pamięć, oni stawali się pieśniami ludowymi. Sekret tej popularności polega nie tylko w artystycznej doskonałości wierszy, ale i w tym, że oni byli zrozumiałe i bliskie Ukraińcom, przecież nigdy przedtem z taką siłą i przekonaniem nie

Taras Szewczenko.
Autoportret. 1840 r.

brzmiało wezwanie do własnego narodu zrzucić obce jarzmo i zdobyć wolę.

*Pierwsze wydanie „Kobziarza”
Tarasa Szewczenki.*

*Jedyna ilustracja w pierwszym
wydaniu „Kobziarza”
z obrazem kobziarza
z chłopczykiem-przewodnikiem
na pierwszej stronie wykonana
przez przyjaciela poety –
malarza Wasilija Szternberga.*

*Kateryna. Obraz T. Szewczenki,
stworzony w 1842 r. na temat
poematu o tej samej nazwie.*

*Taras Szewczenko jest autorem
ponad tysiąca utworów
graficznych i malarskich.*

Taras Szewczenko (1814–1861) we własnym życiu odczuł wszystkie biedy pańszczyźnianej niewoli. W ciągu 24 lat od urodzenia był on pańszczyźnianym. Dziewięcioletni Szewczenko trafił do pańskiego podwórza kozackim, czyli sługą domowym. Osobistą wolę Taras zdobył dzięki podaniom przyjaciół-malarzy Karola Brullowa i Iwana Soszenki, a także poety Wasilija Żukowskiego, które wykupiły go z pańszczyzny. To właśnie oni pomogli utalentowanemu młodzieńcowi wstąpić do Petersburskiej akademii sztuk pięknych. Za kilka lat, ukończywszy akademię, Szewczenko z tytułem malarza i sławą poety przyjechał do Ukrainy. Ale spotkanie z rodzimą ziemią było przyćmione. Przecież miliony krajanów dalej przebywały w pańszczyźnianym jarzmie. Pańszczyźnianymi zostawały i Tarasowe siostry i bracia. Dlatego tak ostro zadźwięczały jego wiersze. Niewolę osobistą i niewolę państwową poeta piętnował jak największe zło. Wolność Szewczenki była okrutnie ukarana przez carską władzę.

Przygotujcie wrywkowy przekaz tekstu: 1) o Tarasie Szewczenku; 2) o jego „Kobziarze”. Wysłuchawszy jeden drugiego, wymieńcie się pytaniami.

Przeczytaj odcinek z wiersza Tarasa Szewczenki, wydrukowanego w „Kobziarze” 1840 r. Krótko sformułuj jego myśl główną. Jak myślisz, co pobudzało poetę napisać takie słowa? Jakimi uczuciami oni są przejęte?

Zasmuciła się Ukraina –
Taki jej los!
Zasmuciła się, zapłakała,
Jak małe dziecko.
Nikt jej nie ratuje.
Kozactwo ginie,
Ginie sława, ojczyzna,
Nie ma gdzie podziwiać się.
(„Tarasowa noc”)

1. O jakich grupach ludności czasów książęcych dowiedziałeś się? Co ich wyróżniało?

2. Jaka grupa ludności była czołową do 17 w.? Co wiesz o życiu tej grupy?

3. Nakreśl linię czasu, poznać odpowiednie daty na niej i rozwiąż zadanie chronologiczne.

W lasach pod Czernihowem 1821 r. znaleziono złoty węzowiec-amulet, który należał Włodzimierzowi Monomachowi. Prawdopodobnie, książę zgubił go podczas polowania. Ile lat w przybliżeniu przedmiot ten przeleżał w ziemi? Ile lat po temu został znaleziony?

4. Co dowiedziałeś się o Tarasie Szewczenko?

Czy dotyczy materiał lekcji dnia obecnego? O jakich grupach ludności współczesnej Ukrainy będą opowiadali historycy w przyszłości? Do jakiej grupy zaliczyłbyś swoją rodzinę?

Przeczytaj tekst i obejrzyj ilustracje. Obmyśl odpowiedzi na pytania.

JAKIE UKRAIŃSKIE RODZINY DO 19 w. ZDOBYLI SŁAWĘ DOBROCZYŃCÓW

Różne przejawy życia kulturalnego i społecznego Ukraińców w 19 w. potrzebowały niemałych kosztów. Kim byli ci hojni mecenasowie, przy których wsparciu finansowym drukowano ukraińskie książki i czasopisma, odbywały się ukraińskie przedstawienia, przeprowadzały się badania naukowe ukraińskiej przeszłości, tworzyły się ukraińskie muzea, działały ukraińskie szkoły niedzielne i ośrodki kulturalne? Wdzięcznej pamięci potomków zasługują rodziny przedsiębiorców Ukraińców – Symyrenków, Jachnenków, Chanenków. Posiadając duże statki, oni opiekowali się życiem nie tylko gospodarczym, ale i duchowym. Ich

Portret infanty Małgorzaty.
Obraz Diego Velazqueza.

kosztem powstało sporo szpitali, uczelni, cerkwi w wielu miastach Ukrainy. Wasilija Symyrenkę współcześni charakteryzowali jak „...najwybitniejszego, najszczerzego Ukraińca z między tak zwanych - „burżui”, który zachwycał się sprawą ukraińską nie tylko do głębi swojej szczerzej duszy, ale i do głębi swojej kieszki”.

Bogdan Chanenکو z zawodu był prawnikiem, ale jeszcze w młodości przejął się kolekcjonowaniem utworów sztuki. Więc, wyszedłszy w stan spoczynku, całkiem zanurzył się w tę sprawę. Jego interes również podzielała żona Warwara – córka Mykoły Tereszczenko. Wędrując krajami zachodniej Europy, małżeństwo kupowało obrazy, wyroby ze szkła, kosztowne tkaniny. Prawdziwą perłą dla swojej kolekcji – „Portret infanty Małgorzaty” hiszpańskiego malarza 17 w. Diego Velázquez – Bogdan Chanenکو nabył 1912 r. w Berlinie. Z czasem prywatny zbiór przekształcił się na muzeum. Obecnie to muzeum sztuk imienia Bogdana i Warwary Chanenków – najbogatszy skarbiec utworów sztuki światowej w Ukrainie.

Profesor Sergej Gilarow obok obrazu włoskiego mistrza 15 w. Pietro Perugino z funduszu Kijowskiego muzeum sztuki zachodniej i wschodniej – tak wcześniej nazywał się muzeum sztuki imienia Bogdana i Warwary Chanenków, który on przechowywał podczas okupacji Kijowa przez hitlerowców. Kijów, 1943 r.

■ Kogo nazywają dobroczyńcami albo mecenasami? 2. Dlaczego sprawa Bogdana i Warwary Chanenków zasługuje na poszanowanie? 3. Po co S. Gilarow przechowywał eksponaty muzealne?

Odwiedź w Kijowie Muzeum sztuk imienia Bogdana i Warwary Chanenków. Przygotuj opowieść o utworze artystycznym, który wywarł na ciebie największe wrażenie.

§12. *BITWY, PODRÓŻE, ODKRYCIA,* albo WYDARZENIA HISTORYCZNE

Na lekcji nauczysz się

1. Opowiadać o wyprawie księcia Igora 1185 r. przeciw Połowcom, wsławionej w „Słowie O pułku Igora”. 2. Składać opowieść o najbardziej znanym ukraińskim wędrowcu 18 w. Wasiliju Grygorowiczu-Barskim. 3. Podawać przykłady nowych dla końca 19 – początku 20 w. rodzajów pojazdów i łączności, objaśniać, na czym polega ich znaczenie. 4. Podawać przykłady wynalazków współczesnych.

Obejrzyj zdjęcie. Kiedy i gdzie, twym zdaniem, odbywa się to, co widzimy na zdjęciu? Czy jest przedstawione na zdjęciu wydarzeniem? Czy można sfotografować wydarzenie? Czy zawsze życie powszednie było takie jak teraz? Dlaczego?

1. Pomyśl, czym jest wydarzenie historyczne. Dla tego: a) wspomnij, o jakich wydarzeniach dowiedziałeś się na poprzednich lekcjach; b) wymień 3–5 oznak, jakimi wydarzenia różnią się jedno od drugiego; c) opowiedz, jak historycy dowiadują się o wydarzeniach przeszłości. 2. Zagrajcie w grę „Aukcja wydarzeń”: wygrywa ta grupa, która nazwie najbardziej wydarzeń, o które chodziło na stronach podręcznika. 3. Pomyśl, czy jednakowo bogate w porywające wydarzenia są opowieści o odkryciach, bitwach, podróżach, życiu gospodarczym i powszednim. O jakich wydarzeniach jest ciekawiej dowiadywać się?

Dlaczego wspomnienie o nieudanej wyprawie księcia Igora Świętosławicza w 1185 r. zostało w pamięci potomków?

Stronica z kroniki ze wspomnieniem o wyprawie i bitwie wojsk Igora Świętosławicza z Połowcami 1185 roku.

W 12 w. nasze ziemie cierpiały od napa-
dów koczowniczego narodu – Połowców.
Uczestnikiem walki przeciw nim był *książę
Nowgorod-Siwerski Igor*. W roku 1185 on
razem z bratem Wsiewołodem, bratankiem
Świętosławem i synem Włodzimierzem wy-
ruszył w stepy połowieckie. Wyprawa była
nie na czasie i źle zorganizowana. Igor za-
mierzał zaskoczyć Połowców zniecacka.
Jednak już od początku musieli zmieniać
plan bitwy, ponieważ Połowcy byli przygo-
towane do starcia. Pierwszego dnia bitwa
przyniosła zwycięstwo Rusom. Połowcy za-
częły odchodzić w stepy. Igor pochopnie
rozkazał prześladować ich. Więc nocować
ruskie drużyny zmuszone były w połowiec-
kich stepach. A Połowcy nie odpoczywały:
zebrały duże siły i od rana zaczęły atak. Po-
chód skończył się porażką – taką haniebną,
że podobnych nie pamiętała Ruś. Całe woj-

sko Igora zginęło, a on z innymi książętami trafił do niewoli.

Przykra porażka próżnego księcia wątpliwe czy na długo pozostałaby w
pamięci potomków, gdyby nie siła słowa poetyckiego. Rzecz w tym, że
wyprawę księcia Igora opiewał poeta końca 12 w. Historia nie zachowała
imienia artysty, i to tylko dodaje tajemniczości poematu „*Słowo o pułkowi
Igora*”. Kilka pokoleń historyków, badaczy języka i literatury, poetów i
malarzy w wielu państwach świata pragną odgadnąć zagadkę poematu. W
badaniach naukowych obowiązkowo widzimy postać księcia Igora i jego
otoczenia – rodziny, druhow i pobratymców, zazdrośników i wrogów. O
tym księciu napisano obecnie o wiele więcej, aniżeli o jakimkolwiek in-
nym działaczu naszej przeszłości – nawet spośród tych, kto zdobył zasłu-
żoną sławę. Imię tego, komu powinien zawdzięczać swoją popularnością
Igor, prawdopodobnie, tak i pozostanie nieznanym.

Przygotujcie plan tekstu i przekazcie jego jeden drugiemu.

Po bitwie Igora Świętosławicza z Połowcami. 1880 r. Państwowa galeria Tretiakowska, Moskwa. Obraz Wiktora Wasniecowa. Pracując nad obrazem, malarz studiował ekspozycję z muzeum historycznego: dawny ekwipunek, broń, odzież. Jak myślisz, dlaczego?

Wybierz jeden z odcinków ze „Słowa o pułkowi Igora”. Co w tym odcinku świadczy o przebiegu wydarzenia historycznego, a co jest wymysłem artystycznym? Odpowiedź uzasadnij.

* * *

Igor ten, sławny książę,
Mocą rozsądku opasał,
Męstwem serdecznym naostrzył,
ducha bojowego wypełnił się
i powiodł pułki swoje dzielne
Na ziemię Połowiecką,
Za ziemię Ruską.

Oj że wstąpił i Igor-książę
W strzemień złote
i pojechał po czystym polu.
Słońce jemu mrokiem drogę zamknęło,
Burza obudziła ptactwo,
Zwierzę do tabunów pozbijała świstem.

* * *

A Połowcy drogami niebitymi
polecieli ku Donu wielkiemu.
Skrzypią wozy o północy,
jak łabędzie jęczą spłoszone.
Igor na Don wojska prowadzi,
A już bieda jego ciężka

Czatuja ptaki na dębach,
Wilki o burzę w wąwozach wyją,
Orły-białoziernie skrzeczeniem
Zwierz zwołują na kości,
Lisice szczekają na tarcze czerwone.

* * *

Lecą strzały hartowane,
Grzmią szable o hełmy,
Grzmią dzidy bułatowe
W polu nieznanym,
Wśród ziemi Połowieckiej.
Biły się dzień i biły się i drugi,

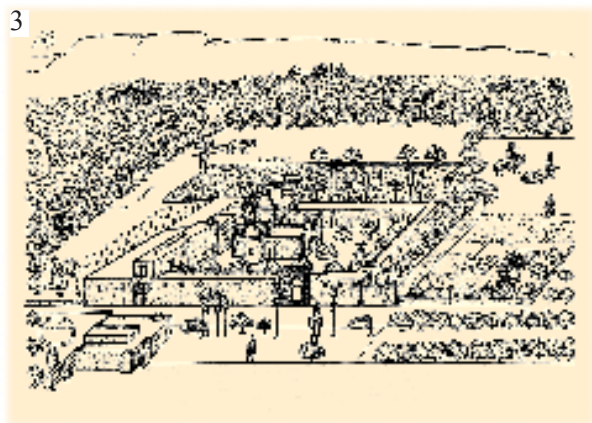
A na trzeci, do godziny południowej,
Pochyliły się sztandary Igorowe!
Będzie pochylała się trawa smutkami,
Drzewo z tęsknoty do ziemi kłoni się.
Niewesoła, bracia, !nastąpiła godzina,
A że siłę ruską pustynia ukryła!

Dlaczego świadczenia wędrowców są cennymi źródłami historycznymi?

We wszystkie czasy podróży uchylały „okna” w świat. Jednak wędrowki były sprawą ciężką i niebezpieczną, dlatego i odważały się na nich tylko zuchwalcy. A większość ludzi cały swój wiek żyły tam albo prawie tam, gdzie urodziły się. Przeważnie wędrowki były związane ze sprawami handlowymi albo wojskowymi. Odważały się na podróży i pielgrzymi, które pragnęły zobaczyć miejsca święte.

Jednym z najbardziej znanych ukraińskich wędrowców był **Wasilij Grygorowicz-Barski**. Jego młodszy brat Iwan, wybitny kijowski architekt środką 18 w., świadczył, że „Wasilij od dziecka był dociekliwy” i „miał ochotę zobaczyć cudze kraje”. Swoją podróż rozpoczął on w 1723 r. ze Lwowa, a zakończył ją powracając na ojczyznę do Kijowa tylko w 1747 r.

1. Klasztor na skałach w Grecji.
2. Miasto Kair w Egipcie.
3. Klasztor na wyspie Kreta (Grecja). Rysunki W. Grygorowicza-Barskiego z jego książki.

Wasilij Grygorowicz-Barski odwiedził wiele krajów: podróżował przez Węgry, Bułgarię, Austrię, Rumunię, Mołdowę, Włochy, Grecję, Palestynę, Syrię, Arabię, Egipt. Wędrowiec prowadził dziennik, w któ-

rym notował wszystkie szczegóły zobaczonego w obcych krajach. W tych podróżnych zapisach, zdobionych 150 rysunkami, on zostawił dokładne opisy życia i bytu narodów, których ziemie odwiedził. Szczególną uwagę Grygorowicz-Barski zwracał na obiekty architektoniczne, fortyfikacje miejskie i twierdze i, oczywiście, świątynie i cerkwie. Oprócz tego przyglądał się bazarów, ulicznego oświetlenia, ubrania miejscowych mieszkańców.

Podróżując, doskonale nauczył się kilku języków, znał, w szczególności, łacinę, grecki i arabski. Podróżne notatki W. Grygorowicza-Barskiego zdobyły popularność jeszcze za życia wędrowcy: ich fragmenty rozprze-strzeniały się w spisach, i już wtedy otrzymały wysoką ocenę czytelników. Tekst „Wędrówek” ze skróceniami po raz pierwszy opublikowano w Sankt Petersburgu roku 1778. W latach 80. 19 w. wydrukowano pełne wydanie z ilustracjami w 4 tomach.

1. Co powinien być wiedzieć i umieć W. Grygorowicz-Barski, aby wędrować światem? **2.** Wspomnij, o jakich znanych cudzoziemcach, co zostawiły świadectwa o Ukrainie, już dowiedziałeś się? **3.** Na podstawie opowieści o W. Grygorowiczu-Barskim sformułuj odpowiedź na pytanie, wyniesione do nazwy tematu.

Jak wynalazki końca 19 – początku 20 w. zmieniły życie ludzi?

W drugiej połowie 19 – początku 20 st. w Ukrainie odbywały się ważne zmiany w życiu powszednim ludzi, związane najpierw z pojawieniem się nowego, szybkiego i komfortowego, transportu i nowych sposobów przekazywania informacji na daleką odległość. Właśnie wtedy zbudowano pierwsze koleje: „Przemyśl – Lwów” (1861) na zachodzie i „Odessa – Bałta” (1865) na południu. Tych lat sięga i historia komunikacji publicznej: na granicy stuleci, oprócz tramwaju konnego, zaczął pojawiać się tramwaj elektryczny. Pierwszy w Ukrainie taki tramwaj ruszył w Kijowie w 1892 r. ulicą Aleksandrowską (obecnie ulica Sahajdacznego i Władymirskie wzniesienie). Za kilka lat tramwaj elektryczny pojawił się we Lwowie i Katerynosławie (obecnie Dniepropietrowsk). W 1905 r. w Kijowie zaczął działać Michajlowski linociąg elektryczny – znany jako funikuler.

Latem 1891 r. brukiem centralnej ulicy Odessy – Derybassowskiej – zagrzmiął niewidziany dotychczas powóz – bez konia!

*Jeden z pierwszych miesięcy
pracy tramwaju elektrycznego
1. linii „Carski plac –
Aleksandrowski plac”
(Europejski – Kontraktowy).*

*Kijowski funikuler.
początek 20 w.*

To był pierwszy w naszym kraju samochód marki „Panhard Levassor”. Właściciel samochodu przywiózł go do Odessy z Francji. Jakies dwa dziesięciolecia po tym samochody przestali być „zabawkami” i stali się środkiem transportu. Ciekawie, że produkcję własnych samochodów osobowych w Ukrainie zaczęto w 1960 r., kiedy to w Zaporozżu zszedł z taśmy produkcyjnej pierwszy „Zaporożec” ZAZ-965.

1. Tak wyglądał samochód „Panhard Levassor” 1897 r.
2. „Zaporożec” pierwszego pokolenia ZAZ 965. Lata 60. 20 w.
3. Telefon. Lata 80–90. 19 w.

Odessa była miastem, gdzie po raz pierwszy w Ukrainie zainstalowano łączność telefoniczną. To stało się w 1882 roku. Następnego roku pierwsze

aparaty telefoniczne pojawiły się w Kijowie – w restauracji szwajcarskiego przedsiębiorcy na Kreszczatyku. Połączenie ustalono między salą obiadową i kuchnią, aby klienci mogli robić zamówienie przez telefon.

Na początku 20. st. pierwsze kroki robi krajowy przemysł lotniczy. Szczególne znaczenie dla rozwoju tej branży miał Kijów. Właśnie tu wzbiły się w powietrze pierwsze w Ukrainie samoloty miejscowej produkcji. W 1910 r. Aleksander Kudaszew po raz pierwszy w Ukrainie przeleciał kilkadziesiąt metrów samolotem własnej konstrukcji K-1 – pierwszym krajowym samolotem z silnikiem benzynowym.

Najsłynniejszym kijowskim konstruktorem był Igor Sikorski. Już dzień po próbie Kudaszewa 21-letni Igor przeleciał 250 metrów. W 1913 r. Sikorski stworzył największy na świecie w te czasy samolot „Ilja Muromiec”, przelot na którym trasą „Petersburg-Kijów-Petersburg” stał się prawdziwą sensacją.

1. Aleksandr Kudaszew na swym samolocie.
2. Samolot „Ilja Muromiec”.
3. Igor Sikorski za sterami samolotu „Ilja Muromiec”.

1. Sformułuj do tekstu 3–5 pytań, które rozpoczynają się słowami *Kto? Co? Gdzie? Jak? Kiedy?*, i dwa pytania *Dlaczego?*, kolejno odpowiedz na nich.

2. Z kolegami z klasy pomyśl, co popchnęło ludzi do wynalazków, o których mowa. Jak te wynalazki wpłynęły na losy ludzkości? Dlaczego badaczom przeszłości ważne jest wiedzieć o historii wynalazków? Powiadom swoje rozumowania klasie. Zbierzcie wszystkie idee, zapisawszy ich na tablicy, wyciągnijcie wniosek o znaczeniu wynalazków dla poznania historii..

Ułóż krótkie opowiadanie (4–5 zdań) o rozwoju współczesnego: 1) transportu kolejowego; 2) przemysłu samochodowego; 3) budownictwa samolotów, 4) łączności telefonicznej. Jakie nowe słowa, czyli neologizmy, wykozystasteś? Pomyśl, dlaczego wiele z tych słów są obcojęzyczne.

1. Co w historii nazywa się „wyprawą”? Przytocz przykład takiego wydarzenia.

2. Nakreśl linię czasu, poznacz wskazane daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

Ile lat trwała podróż Wasilija Grygorowicza-Barskiego do miejsc świętych? Ile minęło lat od jej początku?

3. Wymień 5–10 najważniejszych, twym zdaniem, odkryć ubiegłego stulecia.

4. Kiedy wynalazki i doskonalenia techniczne rozprzestrzeniały się szybciej – za czasów dawnych czy dziś? Dlaczego?

O czym, twym zdaniem, najtrudniej jest dowiadywać się historykom – o wyprawach / bitwach, podróżach czy wynalazkach? Dlaczego? Co, twoim zdaniem, stało się pierwszym wynalazkiem człowieka? Jak o tym wynalazku dowiedzieli się uczeni?

Przeczytaj tekst i obejrzyj zdjęcia. Obmyśl odpowiedzi na pytania.

W 1951 r. w Ukrainie pod kierunkiem Sergieja Lebediewa stworzono pierwszą w Europie elektroniczną maszynę liczącą – komputer. Zdjęcie tej maszyny zrobiono w 1952 r. przez zamknięcie 2. kondygnacji, które zostało demontowane dla lepszego chłodzenia 6 tysięcy lamp radiowych. Na przednim planie – konsola sterowania (to, co obecnie nazywa się klawiaturą), a właściwie komputer jest rozmieszczony w metalowych i dyktowych szafach na tylnym planie.

Także 1951 rok był rokiem, w którym startowała ukraińska telewizja: zaczął pracować fachowy ośrodek telewizyjny na Kreszczatyku w Kijowie. Na zdjęciu po prawej stronie – pierwszy masowy telewizor KBH-49. Jego czarno-biały

ekran był rozmiarem z dłoń. Aby powiększyć obraz, przed ekranem montowano soczewkę powiększającą, między której szkiełkami zalewano wodę dystylowaną.

■ Czy obrazy na zdjęciach zadziwiają? Czym właśnie? Czy mogłeś wyobrazić sobie, że „prakomputer” miał takie rozmiary? Jak myślisz, dlaczego Ukraina straciła pozycję lidera w rozwoju nowych technologii?

§13. CHLEB POWSZEDNI, albo ŻYCIE POWSZEDNIE W CZASACH RUSI KIJOWSKIEJ

Na lekcji nauczysz się

1. Opowiadać o pierwszych miastach, ich zabudowie. 2. Wyznaczać osobliwości życia powszedniego mieszkańców dawnych miast i wsi. 3. Opisywać odzież mieszkańców Rusi Kijowskiej. 4. Porównywać życie powszednie w dawności ze współczesnym.

Obejrzyj zdjęcia z obrazem mieszkania czasów Rusi Kijowskiej i współczesnego. Znajdź 5 oznak, jakimi przedstawione budowle są podobne i jakimi różnią się. Pomyśl, czy różni się naczynie domowe, którego nie widzimy na zdjęciach. Jak właśnie? Wyciągnij wniosek o tym, co w bycie Ukraińców istotnie zmieniło się za tysiąc lat. Jak myślisz, dlaczego?

*Rekonstrukcja dawnej chaty
w „Parku Ruś Kijowska”
(wieś – Kopaczów,
rejon Obuchowski,
obwodu Kijowskiego).*

*Dom 1962 roku
ze wsi Kalużyńce obwodu
Czernihowskiego. Ekspozycja
„Ukraińska wieś lat 60–70.
20 w.” Narodowego muzeum
ludowej architektury i bytu
Ukrainy w Pirogowie.*

Jakie były najdawniejsze miasta na naszych ziemiach?

Podół i dziedziniec na makiecie „Dawny Kijów” z Narodowego muzeum historii Ukrainy.

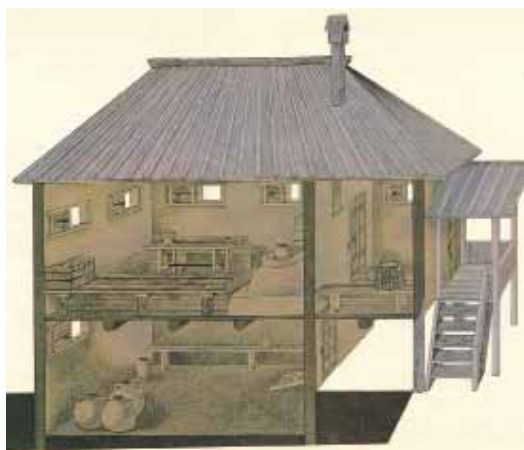
Nasze ziemie do 9–10 w. cudzoziemcy nazywały „krajem grodów”. „Grody”, czyli twierdze, budowano z drewna – grodzono, stąd nazwa – „miasto” albo „gród”. Umocnione osiedla stopniowo przekształcały się na miasta. Duże miasta składały się z trzech części. Jedną z nich – dziedziniec. To najstarsza część miasta, rozmieszczona najczęściej na wywyższeniu, górze. Umocniona ścianami, wałami i rowami, ta część dawnego miasta była właśnie twierdzą. Na dziecińcu budowały podwórza książęce i bojarskie. Od czasów chrztu Rusi właśnie tu rozmieszczały się najważniejsze cerkwie i sobory. Niżej dziecińca rozpościerał się podół. Właśnie tu mieszkali rzemieślnicy i

kupcy, tu był plac handlowy, liczne cerkwie i klasztory. Poza umocnieniami miejskimi rozmieszczały się przedmieścia. Ich zasiedlali rzemieślnicy pewnego fachu: garbarze osiedlały się koło wody, garncarze – przy wyjściu glin itp.

Zabudowa kijowskiego Podolu 11 w. Kwartęły mieszkalne. Makiet-rekonstrukcja.

Domy w dawnych miastach budowano szeregami, między których zostawiano przejazd – ulicę. Kierunek ulic często zależał od reliefu miejscowości. Zbiegali się one do placu handlowego, koło miejskich bram czy dziecińca. Centralna ulica przechodziła przeważnie od głównej bramy przedmieścia do dziecińca. Ulice brukowano drewnianymi pomostami.

*Mieszkanie kijowianina
na Podole w 10 w.
Rekonstrukcja.
Stromymi schodami wzbieramy
na galerię, z której można wejść
do środka pomieszczenia.
Po lewej stronie w kącie,
piec z leżanką,
wzdłuż ścian drewniane lawy.
Pomieszczenie dolne
wykorzystywano jako spiżarnię.*

Miasta zasiedlały przeważnie rzemieślnicy. Sporo mieszkańców miast żyło z handlu. W wielkich miastach mieszkali rodzina książęca, bojarzy, drużynnicy, duchowieństwo.

1. Budownictwo jednej z części umocnień kijowskiego dziecińca.
2. Budownictwo siedziby bojarzkiej i pałacu książęcego. Fragmenty rekonstrukcji kijowskiego dziecińca Księcia Włodzimierza z muzeum archeologicznego Instytutu archeologii Narodowej akademii nauk Ukrainy.

Dla siedziby ludu pospolitego wydzielano niewielkie działki. Swoje chaty mieszkańcy miasta umieszczali w głębi podwórza. Były to przeważnie budowle jednopokojowe, z glinianą podłogą, zagłębioną w ziemię, o powierzchni nie więcej niż 18–20 m². Budowano również pomieszczenia gospodarcze: daszki, stodoły, chlewy.

Siedziby i mieszkania przedstawicieli warstw zamożniejszych były bogatsze i bardziej przestrzenne. Książęta i bojarzy mieszkali w jednopiętrowych pałacach z wieloma pomieszczeniami.

W pałacach książęcych i bojarskich zawsze było gwarno. Tu czatowały drużynnicy, krzątała się czeladź, gromadziła się służba. Stąd oddawano rozkazy, tu sądzono i rządzono, tu zwożono daninę. W przestrzennych dużych salach, gdzie zbierały się drużynnicy księcia, często odbywały się bankiety.

1. Obejrzyj zdjęcia makiety-rekonstrukcji, znajdź na nich elementy zabudowy miejskiej, o których chodzi w tekście. 2. Sformułuj według treści tekstu 3–5 pytań, kolejno odpowiedz na nich.

Na podstawie tekstu i ilustracji namaluj ulicę dawnego Kijowa, skomentuj namalowane.

Według odcinka ze źródła i niżej podanych pytań ułóż opowieść o bankiecie, którego świadkiem został wędrowiec-cudzoziemiec.

„Przy obiedzie stało wiele naczyń złotego i srebrnego, duże srebrne, połączone czasze, puchary i czarki. Było wiele różnych dań: cietrzewie, gęsi, łabędzie, żurawie, jarząbki, gołębie, kury, zające, jelenina, wieprzowina, cielęcina, wołowina, napoje: wino, miód czysty i gotowany z pieprzem, kwas. Bankietowały do późnej nocy, z gęsłami i dudkami, była wielka zabawa z druhami i śmiechunami, tańce, śpiewy. Wiele kucharzy pracowało, służący biegali, nosząc talerze, inne ostrożnie machały wachlarzami dla ochłody, jedne trzymały srebrne umywalki, inne – naczynia z gorącą wodą”.

■ Jakie wrażenie sprawiła na ciebie opowieść o bankiecie? Co dowiedziałeś się o żywności tych czasów? Jak odbywało się świętowanie? Kto, twoim zdaniem, mógł pozwolić sobie na takie festyny?

Obejrzyj ilustracje, weź udział w omówieniu odpowiedzi na pytania we wspólnym kole.

■ Obejrzyj obrazy-rekonstrukcje dawnego miasta i wsi. Jakie osobliwości zabudowy przyciągają uwagę? Co wyróżnia wieś od miasta? Jak te różnice zostały odbite w znaczeniu słów? Jakich materiałów używano za tych czasów w budownictwie?

Jak za czasów dawnych żyły chłopci?

Większość ludności Rusi tych czasów mieszkała w osiedlach nieumocnionych, które nazywano, jak i dziś – wsiami. W dawnej wsi było półtora-dwa dziesiątki mieszkań, zbudowanych z drewna. Swoje mieszkania Rusy zagłębiały w ziemię na 30–80 cm, czasami i więcej, dlatego ich nazywają półziemiankami. W takich mieszkaniach było przytulnie, one szybciej ogrzewali się i dłużej trzymali ciepło w zimie, a latem – zachowywały świeżość. W kącie chaty był piec z gliny albo kamienia, w którym palono „na czarno”, czyli tak, że dym wychodził przez drzwi czy niewielkie okno, czy prosto przez słomiany dach.

Chłopi uprawiali jęczmień, owies, czasem żyto i pszenicę. Z warzyw uprawiali rzepę, kapustę, rzodkiew, ogórki, burak, marchew, groch, cebulę i czosnek. W ogrodach rosły wiśnie, śliwy, jabłonie. Ze zwierząt hodowali bydło, kozy, owce, świny. Pomocne w gospodarstwach były woły i konie. Żyjąc między lasów, w kraju rzek i jezior, Rusy nie lekcewały tysiącletnim myśliwskim i rybackim doświadczeniem. Znały bartnictwo. Polowanie i bartnictwo dawało możliwość otrzymywać nie tylko dodatkową żywność, ale i futro, miód i воск – czyli nie najcenniejsze towary, które Rusy zbywały sąsiadom.

Dobierz kilka rzeczowników, przymiotników, czasowników, które by ujaśniały treść przeczytanego.

Jakim było ubranie w czasach Rusi Kijowskiej?

*Odświętna odzież księżęca. Mieszczanki w ubraniu odświętnym.
Rekonstrukcja Z. Wasinej.*

Zamożni mieszczanie – bojarzy i drużynnicy nosili drogie ubranie, uszyte z tkanin zamorskich, futra i skóry, okolone kosztownościami. Górną odzieżą zarówno mężczyzn i kobiet służył płaszcz. Płaszcze narzucały na barki i zapinały na prawym barku zapinką-fibulą. Najbogaciej i najszykowniej zdobione, zwyczajnie, były płaszcze książęce. Ich szyto z drogich kolorowych tkanin wełnianych. Kraje takich płaszczy obszywały taśmami ze złotą nicią, smugami z drogiego futra, a poły – złotym haftem, naszywanymi zdobionymi blaszkami ze złota i srebra.

Kostium książęcy składał się, oprócz płaszcza, z długiej wierzchniej koszuli z drogich tkanin, spodni i butów z dobrze wyprawionej i farbowanej (przeważnie w kolor zielony czy czerwony) skóry. Uzupełniała ubranie czapka z futerkowym skrajem, diadem i barma – szeroki kołnierz z kosztowności.

Obowiązkowym elementem dawnych ruskich kostiumów była koszula. W koszule ubierali się i chłopci, i książęta. Księżne, bojarzy i bogate mieszczanki na koszuli nosiły również długą wierzchnią odzież krojem podobną do tuniki z szerszymi, aniżeli u koszul, rękawami. Ubranie żeńskie uzupełniały paski. Zamożne kobiety lubiły ozdoby – złote i srebrne łańcuszki, naszyjniki, kolczyki.

Ciepłą odzieżą wierzchnią, którą nosili i mężczyźni, i kobiety, były kożuch i świta. Książęta, bojarzy, bogate drużynnicy i kupcy chodzili w kożuchach z wiewiórki, gronostaja, kuny, a miejski pospolici i chłopci – z niedźwiedzia, skóry baraniej i kozich skór.

1. Przeczytaj tekst akapit po akapicie. Znajdź na rekonstrukcjach artystycznych elementy ubrania naszych przodków. Jakie nowe dla ciebie słowa zostały użyte w tekście? **2.** Pomyśl, z jakich źródeł historycznych korzystają historycy i malarze dla rekonstrukcji odzieży mieszkańców Rusi Kijowskiej. Jakie elementy ówczesnego ubrania wykorzystują i w odzieży współczesnej?

1–2. Opowiedz o życiu w mieście i na wsi zgodnie z planem:

1. Jak powstawały miasta? Co jest charakterystyczne dla ich zabudowy?
2. Kto mieszkał w miastach? Jakie były zajęcia jego mieszkańców?
3. Czym wieś różniła się od miasta? Jak żyli chłopci?

3. Nakreśl linię czasu, poznaż na niej odpowiednie daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

W 1955 r. podczas rozkopów archeologicznych w Kijowie na ulicy Władymirskiej odkryto mieszkanie 13 w., w którym około pieca znaleziono dzbanek ze złotymi kolczykami, bransoletami i pierścionkami. Ile stuleci przeleżały ozdoby w schowku? Ile lat minęło odtąd, jak ich znaleziono?

4. Jaką odzież mieli mieszkańcy miast i wsi w czasach Rusi Kijowskiej?

Czy ciekawa była dla ciebie opowieść o życiu powszednim mieszkańców miast i wsi Rusi Kijowskiej? O czym chciałbyś dowiedzieć się dokładniej? Co wraziło cię najbardziej?

Zrób papierową lalkę i namaluj dla niej kostium żeński i męski czasów książęcych.

Przeczytaj tekst, obmyśl odpowiedzi na pytania.

W miastach mieszkali rzemieślnicy różnych fachów – garncarze, garbarze, kowale, rusznikarze, cieśle, tak zwane ogrodniki (budowniczy wałów obronnych), kamieniarze, szklarze, które wyrabiały rozmaite wyroby ze szkła i smalty dla mozaiki, jubilerzy – „kowale w złocie, srebrze i miedzi”.

Według obrachunków uczonych, mieszkańcy Rusi Kijowskiej znali blisko 70 rzemiosł. Bardzo rozpowszechnione było rzemiosło obróbki metali. W ziemiach ruskich kowale wyrabiali z żelaza około 150 różnych wyrobów – narzędzia pracy, instrumenty rzemieślnicze, broń, przedmioty użytku domowego. Mistrzowie kowalstwa doskonale znali takie sposoby obróbki żelaza jak kucie, spawanie, obtaczanie, polerowanie itp.

Jednym z najbardziej rozpowszechnionych rodzajów obróbki metali było odlewnictwo artystyczne. Mistrzowie dawnej Rusi umieli odlewać mnóstwo przed-

miotów – od maleńkich guzików do dzwonów cerkiewnych. Wyroby nierzadko ozdabiały inkrustacją złotem i srebrem. To ozdabianie robiło się tak: w rozżarzonym żelazie niewielkim przecinakiem naprowadzano rysunek, potem w niego wbijano złoty albo srebrny drut. Spośród ozdób najpopularniejsze były bransolety, kolczyki, pierścionie.

Szacownym zajęciem było i garncarstwo. Miejscowi garncarze wyrabiali z gliny mnóstwo rzeczy, w tym dziecięce zabawki. A od 10-11 st. nauczyły się wyrabiać ceramikę, okrytą polewą. Oprócz wymienionych rozwijały się i inne rzemiosła: obróbka kości, drzewa i kamienia, wyrób cegły i wapna, krawiectwo, szewstwo, wyprawianie skór, tkactwo itp.

1. Złote ozdoby – wyroby mistrzów Rusi z 12–13 w. Odlewnicze formy dla wyrobu kolczyków.

2. Miecz 11 w. z okolic Kijowa z napisem „Kowal Ludota”.

■ 1. Przeczytaj napis na mieczu. O czym świadczą podobne pamiątki? 2. Obejrzyj odlewniczą formę dla wyrobu kolczyków. Wyjaśnij, jak wyrabiały te ozdoby.

■ Przeczytajcie ukraińską baśń ludową „Kyryło Garbarz”. Jakie wiadomości historyczne, podane w tekście lekcji, zaświadcza to źródło folklorystyczne? Jak myślisz, kiedy stworzono tę baśń?

§14. ZNANA I SŁYSZANA WE WSZYSTKICH KOŃCACH ZIEMI, albo NAJWYBITNIEJSZE WYDARZENIA RUSI KIJOWSKIEJ

Na lekcji nauczycie się

Opowiadać, wykorzystując pisane źródła historyczne, o najważniejszych wydarzeniach i najślawniejszych książętach Rusi Kijowskiej. **2.** Podawać przykłady zmian w życiu, powiązanych z zaprowadzaniem chrześcijaństwa. **3.** Znajdować i pokazywać na mapie ziemie Rusi za czasów pierwszych książąt i za czasów Włodzimierza Wielkiego. **4.** Ustalać kolejność chronologiczną najważniejszych wydarzeń doby.

Obejrzyj zdjęcia. O czym świadczy ten fakt, że pomnik księciu Włodzimierzowi został wzniesiony w 1853 roku – 865 lat po wydarzeniu, którym on wstawił swoje imię? Dlaczego ten pomnik prawie bez zmian zachował się do dziś? Co wskazuje na to, że Włodzimierz chrzcił Ruś? Jakie świadczenia na zdjęciu dają podstawy wyciągnąć wniosek, że pomnikowi jest więcej niż 150 lat?

Bizancjum – potężne ówczesne państwo ze stolicą Konstantynopolem (Rusy nazywały to miasto Carogrodem) którego ziemie rozpostarły się wzdłuż południowego nadbrzeża Morza Czarnego. Ruś i Bizancjum miały dawne związki, przede wszystkim handlowe. Właśnie z Bizancjum na naszą ziemię przyszło *chrześcijaństwo*.

Chrześcijaństwo –
wiera w Boga
trzy-jedynego –
Boga-ojca, jego Syna –
Jezusa Chrystusa
i świętego ducha.

Jakie wiadomości zachowały źródła pisane o pierwszych książętach Rusi Kijowskiej?

*Pochód Olega na Carogród.
Stronica z kroniki*

Kilka stuleci po założeniu Kijowa w nim i w ziemiach pobliskich rządzą książęta – potomkowie Kija. O tych bardzo dawnych w historii księstwa Kijowskiego czasach prawie nie zachowało się świadectw pisanych. W roku 882 władzę w Kijowie zdobył książę **Oleg**. On przybył z północy, z Nowogrodu, z sobą przywiózł małoletniego **Igora** z książęcego rodu **Rurykowiczów**. W jego imieniu Oleg rządził przez trzydzieści lat. Nie mając wiarytelnnej informacji o jego działalności, oprócz wiadomości o dwóch udanych pochodach wojennych przeciw Bizancjum, kronikarz zachował dla potomków legendę o zagadkowej śmierci Olega, jaką obwieścił mu czarownik że zginie z powodu swojego ukochanego konia. Usłyszawszy to proroctwo, Oleg zrezygnował z pochodów wojennych, a

swoim wiernym koniem rozkazał troskliwie opiekować się, aż dopóki ten nie umrze. Za kilka lat Olegowi powiadomiły, że koń jego padł. Książę zapragnął zobaczyć jego szczątki. Z czaszki konia wypełznął wąż i ukąsił Olega. To ukąszenie kosztowało książęciu życia i odtąd za nim pozostało przezwisko Wieszczy.

Po śmierci Olega w 912 r. wszechwładnym księciem kijowskim został Igor. Odtąd w Kijowie rządził książęcy ród Rurykowiczów. Następcami Igora na księżym tronie były jego żona **Olga** i syn **Świętosław**.

Nazwij książęta, o których chodzi w tekście. Ułóż zdanie o każdym.

Przeczytaj odcinek z kroniki i odpowiedz na pytania.

„I przybyli Oleg i Igor do gór kijowskich, i dowiedział się Oleg, że tu Askold i Dir we dwójkę panują. I schował on wojowników w łodziach, a innych w tyle pozostawił, i sam przyszedł na brzeg Dniepru, niosąc Igora małego. I nadesłał on

posła do Askolda i Dira. Askold że i Dir przyszedł. I wyskoczyły wszystkie inne wojownicy z łodzi i mówił Oleg Askoldowi i Dirowi: „Wy obaj nie jesteście ani książęta, ani rodzaju książęcego, a ja jestem rodu książęcego. I tu wyniosły Igora. – A to – syn Ruryków”. I zabili oni Askolda i Dira. I zasiadł Oleg, na tronie książęcym w Kijowie, i mówił Oleg: „Niech będzie to matka grodom ruskim”.

■ Jakie świadczenia kronikarza, twoim zdaniem, mają charakter legendarny. Co można uważać za prawdziwy fakt historyczny? Jak odbyło się utwierdzenie dynastii Rurykowiczów na tronie kijowskim?

Obejrzyj stronicę z kroniki o pochodzie Olega na stolicę Bizancjum w roku 907. Do jakiego podstępu udał się Oleg, dowiedziawszy się, że Bizantyjczycy naciągnęły w poprzek morza łańcuch i zamknęły zatokę i port Konstantynopolski?

Co opowiadają źródła o księżnej Oldze?

Księżna Olga (ok. 890–969) – jedyna kobieta, która rządziła państwem za tysiącletnią historię państwa na naszych terenach. Ona zaczęła rządzić w Kijowie w roku 945.

Żeby ustalić pokojowe stosunki z Bizancjum, księżna Olga odbyła podróż do Carogrodu – stolicy imperium Bizantyjskiego. Na myśl historyków, stało się to w roku 957. Ustaliły tę datę na mocy świadczeń cesarza bizantyjskiego, uczestnika wydarzenia, Konstantyna VII Porfirogenety, który zostawił wspomnienia o dwóch przyjęciach imperatorskich ruskiej księżnej, wskazując nie tylko datę każdego, ale i dni tygodnia, na które te wypadli. Otóż latem 957 r. Olga wyruszyła do Bizancjum. Poselstwo księżnej było bardzo przedstawicielskim: składało się ze 100 najbardziej szanowanych osób jej państwa. Razem ze służbą i wojownikami poczet Olgi składał się prawie z półtora tysiąca osób.

Przyczyny wizyty kronikarz upatrywał w pragnieniu Olgi ochrzcić się. W kronice opowiadało się, że, przybywszy do Konstantynopola, księżna została chrześcijanką i że jej ojcem chrzestnym był sam cesarz. Co prawda, większość współczesnych uczo-

Imperator –
władca wielkiego
potężnego
państwa,
stworzonego
na ziemiach
wielu narodów.

Pomnik księżnej Oldze
w Kijowie.

nych historyków uważa, że Olga wyruszyła do Konstantynopolu już ochrzczoną. Tym i objaśnia się to pyszne przyjęcie, które urządził dla niej imperator.

Dla kronikarza księżna była „zwiastunem ziemi chrześcijańskiej, jak poranna zorza przed słońcem i błysk przed świtem”, przecież sprawę zaprowadzania chrześcijaństwa jako religii państwowej zrealizował jej wnuk – książę Włodzimierz Świętosławicz. Olga – jedna z najbardziej szanowanych świętych w chrześcijaństwie prawosławnym.

Ułóżcie plan tekstu w formie pytań i przepowiedzcie tekst między sobą.

Przeczytaj tekst, obejrzyj ilustracje i odpowiedz na pytania.

Podczas spotkania Świętosława z cesarzem bizantyjskim w 971 r. kronikarz zanotował zobaczone i opisał wygląd ruskiego księcia: „Był Świętosław wzrostu średniego, niezbyt niski i niezbyt wysoki, miał kudłate brwi i jasnoniebieskie oczy, zadarty nos, bez brody, z gęstymi, nadmiernie długimi włosami nad górną wargą (włosami). Głowa jego była całkiem ogolona, lecz z jednej strony zwisało pasmo włosów – oznaka znakomitego rodu. Mocny kark, szerokie piersi i wszystkie inne części ciała są całkiem proporcjonalne. Wyglądał on dosyć surowo i dziko. Jedno ucho jego zdobił złoty kolczyk, zdobiony karbunkulem i dwoma perłami. Odzież miał na sobie białą co wyróżniała się tylko czystością”.

1. Książę Świętosław.
Rysunek-rekonstrukcja.

2. Stronica kroniki, na której opowiada się wydarzenia wyprawy Świętosława na Bizancjum.

Na rysunkach:
rada imperatora, posły darują Świętosławowi miecz, wojsko Świętosława i wręczenie daniny przez bizantyńczyków.

Kronikarz także zostawił świadczenie o Świętosławie: „Sam był chrobry i lekki. Chodząc, jako pardus, wiele wojen on czynił. Wozów że za sobą on nie

KIJOWSKA RUS

- Kijowska Rus' pod koniec rządów Ołaga [912r.]
- Granica Kijowskiej Rusi pod koniec rządów Jarosława Mądrego [1054r.]
- Główna wyprawy książąt kijowskich
- Posiadłości Bizancjum

120
kilometrów

Pardus – lampart, irbis.

woził ani kotła nie brał, ani mięsa nie gotował, ale, cienko pokroiwszy koninę, albo zwierzynę, albo wołowinę i na węglach usmażywszy, to on jadł. Takimi i wszystkie inne jego wojownicy były. I posyłał on do innych ziem posłów, mówiąc: „Chcę na was iść”.

■ Jakim jest stosunek kronikarza bizantyjskiego do księcia? Dlaczego tak myślisz? O jakich cechach usposobienia Świętosława świadczą źródła? Potwierdź odpowiedź fragmentami z tekstu. Porównaj opisy kronikarza z rysowaną podobizną Świętosława: czy poprawnie malarz ucieleśnił wiadomości ze źródeł?

Dlaczego księżę Włodzimierza Świętosławicza nazywają wielkim?

Księżę Włodzimierz
Świętosławicz –
portret domniemany.

Syn Świętosława – **książę Włodzimierz** posiadał stół wielkich księży w 980 r. i rządził państwem w ciągu 35 lat. Księżę, pierwszy spośród władców ruskich, został wsławiony w ludowych utworach poetyckich nie jak książę-wojownik, a jak mądry władca, za czasów rządów którego odbywają się ważne wydarzenia. Do naszych dni zachowały się dawne byliny, w których Włodzimierz, zwany Krasne Słoneczko, jest przedstawiony jako opiekun dzielnych bohaterów ruskich Ili Muromca i Dobryni Nikiticza.

Największą, bez przesady, sprawą historyczną Włodzimierza stało się wprowadzenie w **roku 988** jedynej, wspólnej dla całego państwa religii – chrześcijaństwa. To wydarzenie kronikarz związał z wyprawą Włodzimierza na greckie miasto Chersones (Korsuń) na Krymie, co należało wtedy do posiadłości bizantyjskich. Zmusiwszy mieszkańców miasta otworzyć bramę, Włodzimierz odwołał się do władców Bizancjum z wymaganiem oddać mu za żonę córkę imperatora Romana I. Ochrzciwszy się w Chersonesie i zaślubiwszy Annę – księżną Bizantyjską, Włodzimierz wrócił do Kijowa i stał przygotowywać się do chrztu kijowian, co zaczęło sprawę przyłączania się do chrześcijaństwa całego kraju. Z czasem potomkowie zaczęli nazywać Włodzimierza Wielkim i czcić jak Świętego.

1. Wybierz z tekstu 8–10 słów – rzeczowników, przymiotników, czasowników, stosownych w opowieści o Włodzimierzu Wielkim.
2. Jakie źródła historyczne wykorzystał malarz dla rekonstrukcji portretu?

Przeczytaj opowieść z kroniki o chrzcie kijowian. Jakie słowa w kronice wskazują na stanowczość zamiarów Włodzimierza wprowadzić chrześcijaństwo jako religię państwową? Dlaczego wprowadzenie chrześcijaństwa sprzyjało umocnieniu państwa?

„...Włodzimierz nadesłał wysłanników swoich po całym mieście, mówiąc: „Jeśli nie pojawi się kto jutro na rzece – bogaty, czy nędzny, czy starzec, czy niewolnik, – to mi ten przeciwnikiem będzie”. I, to usłyszawszy, ludzie z radością szli, ciesząc się, i mówili: „Gdyby to nie dobrze było, książę i bojarzy wszystkiego by nie przyjęli”. A nazajutrz wyszedł Włodzimierz z duchownymi carogrodzkimi i korsuńskimi na Dniepr. I zeszło się ludzi bez liczby, i weszli oni w wodę, i stali – te do szyi, a drugie – do piersi. Dzieci nie odchodziły od brzegu, a inne niemowlęta trzymały. Dorośli brodzili w wodzie, a duchowni, stojąc, modły tworzyły.”

1–2. O jakich wydarzeniach z doby Rusi Kijowskiej dowiedziałeś się? Ściśle opowiedz o jednym z nich. Rozmieść wydarzenia w kolejności chronologicznej.

3. Korzystając z mapy na str. 101, odpowiedz: 1. Z jakimi państwami graniczyła Ruś Kijowska na zachodzie i południu? 2. Jakie książęta chodzili wyprawami na ziemie Bizancjum? 3. Jaką rzeką ruskie drużyny chodziły do Bizancjum? 4. Jakie wschodniosłowiańskie związki plemienne należały do składu Rusi Kijowskiej w czasach Olega? 5. Ziemie jakich wschodniosłowiańskich związków plemiennych – przodków Ukraińców – dołączyły się do Rusi Kijowskiej za czasów Włodzimierza?

4. Wybierz zdania, w których chodzi o Włodzimierzu Wielkim, i ułóż opowieść o nim.

1. Był pierwszym przedstawicielem książęcej dynastii Rurykowiczów.
2. Zawarł pierwszą ugodę z Bizancjum.
3. Karbował pierwsze monety Rusi – złotniki i srebniki.
4. Jako znak książęcy miał trójząb.
5. Zaprowadził chrześcijaństwo jako religię państwową.
6. Jeździł do stolicy Bizancjum, gdzie spotkał się z cesarzem.
7. Wielki książę kijowski, który rządził pod koniec 10 – na początku 11 st.

Co najbardziej wrażliło cię z opowieści o pierwszych książętach? O kim chciałbyś dowiedzieć się więcej? Czy jest dostojny, twym zdaniem, książę Włodzimierz szacunku współczesnych Ukraińców? Dlaczego? O kim z książąt warto by nakręcić film artystyczny? Jakie wydarzenia w nim trzeba wyświetlić? Co najbardziej zainteresowało cie w materiałach lekcji?

Przeczytaj tekst i obejrzyj ilustracje. Obmyśl odpowiedzi na pytania.

JAKIM STAŁ SIĘ KIJÓW ZA WŁODZIMIERZA WIELKIEGO?

W czasach księcia Włodzimierza wokół centralnej części Kijowa zbudowano mocne fortyfikacje. Budowano wtedy i nowy dziedziniec – „miasto Włodzimierza” z trzema bramami wjazdowymi, do których przylegały wysokie wały obronne. Jednocześnie z budową umocnień „miasta Włodzimierza” na jego terytorium rozwinęło się i duże budownictwo miejskie. Najwybitniejszą budowlą Kijowa 10 w. stała się cerkiew Bogurodzicy – Dziesięcinna. Obok cerkwi rozmieszczały się pyszne pałace książęce – właśnie tu Włodzimierz urządzał huczne bankiety, pamięć o których i dotychczas żyje w bylinach. Na dziecińcu mieszkali i bardzo wpływowi możnowładcy kijowscy. „Miasto Włodzimierza” miało kilka ulic, które ciągnęły się od bramy do centralnego placu – Babiego torżku. Ale chociaż jak rozrósł się dziedziniec w czasach Włodzimierza, on jednak mimo wszystko był tylko częścią Kijowa – chociaż i centralną, jednak nie najbardziej zasiedloną. Prawdziwe życie kotłowało się na kijowskim Podole. Dużą część Podolu zajmowała kijowska targowica, gdzie spotykali się goście, czyli kupcy z różnych zakątków świata. Właśnie na Podole cumowały ich statki, bo tu znajdował się port kijowski.

Jeszcze do lat 70. ubiegłego stulecia historycy niewiele wiedzieli o tym, jaki wygląd miał kijowski Podół w czasach książąt Włodzimierza Wielkiego i Jarosława Mądrego. Badania na Podole rozpoczęły się wraz z budową metra. W wykopie budownictwa metra na Placu Kontraktowym latem 1972 r. ujawniły reszty sadyby. Z czasem uczynnym poszczęściło się rozkopać zrębowe budowle 9–12 w., co świadczyło o gęstym zasiedleniu tej części Kijowa.

Dziedziniec księcia Włodzimierza z krajobrazem Podolu. Fragment makiety dawnego Kijowa 10–13 w. Rekonstrukcja D. Mazurkiewicz.

■ Uważnie obejrzyj makietę „miasta Włodzimierza”, znajdź na nim budowle, o które chodzi w tekście.

■ Wybierz jedną z budowli „miasta Włodzimierza”, opowiedz o niej, wskazując, w jakiej części dziecińca ona się znajduje, kiedy i w jakim celu była wzniesiona, jakie miała znaczenie w życiu ówczesnej stolicy, czy zachowała się do dziś. Jeśli trzeba skorzystaj z dodatkowych źródeł informacji.

§15. *I SŁAWA, I WOLA,* albo UKRAIŃSKIE KOZACY W BITWACH I WYPRAWACH

Na lekcji nauczysz się

Składać opowieść o życiu kozaków na Siczy Zaporoskiej. **2.** Opowiadać o hetmanie Bogdanie Chmielnickim. **3.** Objaśniać, dlaczego wojna Narodowowyzwoleńcza środka 17 w. jest wyznaczana jako jedno z najwybitniejszych wydarzeń naszej historii. **4.** Pokazywać na mapie wydarzenia wojny Narodowowyzwoleńczej.

Obejrzyj zdjęcie. Dlaczego, twym zdaniem, malarz zadedykował obraz dobie kozackiej? Co należy wiedzieć, żeby stworzyć taki obraz? Skąd malarz mógł o tym dowiedzieć się? Co już wiesz o kozakach i dobie kozackiej?

Mykoła Samokysz przy pracy nad obrazem „Bój Maksyma Krzywonosa z Jarema Wiśniowieckim”. 1934 r.

Kim byli kozacy?

Pierwsze wiadomości o kozakach ukraińskich w źródłach pisemnych są datowane **1489** rokiem. Na wolnych ziemiach stepowych południowej Ukrainy oni zakładali swoje gospodarstwa – zimowiska. Zwłaszcza wabiły kozaków bogate w rybę i zwierzynę, a ku temu urodzajne ziemie za progami dniprzezańskimi. Właściwie dlatego ukraińskich kozaków nazywano **zaporoskimi** albo **zaporozcami**.

Życie w stepie było spełnione niebezpieczeństw. Dla obrony kozacy budowali umocnienia ziemne i drewniane. Nazwa Sicz pochodzi od słowa „zasieka” tj. umocnienie zbudowane z drzewna. Początkowo niewielkie siche istniały, na pewno, w wielu miejscach, i tylko z czasem utworzyła się jedna główna **twierdza** – **Sicz Zaporoska**. Miejsce rozmieszczenia głównej Syczy zmieniało się niejednokrotnie. Już wiesz o tym, kto, kiedy i gdzie zbudował pierwszą Sicz zaporoską. Przegarnij strony podręcznika i znajdź imię działacza, z którym jest związane to wydarzenie.

Na Sicz stale przebywała załoga kozacka, większość zaporozców mieszkała w zimowiskach, a na Sicz przychodziły za odpowiednim sygnałem. Przecież właśnie z Syczy kozacy wyruszali w pochód. Sicz była również miejscem, gdzie Zaporozcy zbierały się, aby omówić najważniejsze pytania swojego życia. Takie zebrania nazywano **radami** (od słowa *naradzać się, omawiać*). Do rady kozackiej należała cała władza. Prawo głosu na niej miał każdy kozak. Taki sposób urządzania życia gromady nazywają **republika**. Dlatego Sicz Zaporoską uczeni wyznaczają jako republikę kozacką. Kozacka rada wyносиła uchwały o wojnie i pokoju, wyprawach wojskowych, przyjmowała obcych wysłanników albo wysyłała kozaków do innych państw, karała winnych itp. Na radzie kozacy wybierali sobie przywódców – **kozacką starszyznę**: atamana kosзовego, sędziego, kancelistę, asawuła, oboźnego. Zazwyczaj rada zbierała się kilka razy na rok.

1. Poznacz w tekście to, co już znasz, literą „w”, nowe – „n”. **2.** Zapytajcie jeden drugiego o nowych słowach, użytych w tekście. Wyjaśnij ich według podręcznika. **3.** Jak rozumiałeś: kozakami rodziło się czy stawało się?

Obejrzyj ilustrację na str. 107, obmyśl odpowiedzi na podane niżej pytania i powiadom ich klasie.

■ **1.** Dlaczego Sicz Zaporoską nazywają republiką kozacką? **2.** Co, twoim zdaniem, przedstawiono na obrazie-dioramie z Muzeum historii kozaków zaporoskich? **3.** Jakimi słowami, twoim zdaniem, ataman zaporoski zwracał się ku towarzystwu kozackiemu? O czym on mógł mówić?

Dlaczego w środku 17 st. rozpalila się wojna Narodowyzwoleńcza? Kto stanął na jej czele?

Od 1569 r. prawie wszystkie ziemie ukraińskie znalazły się pod władzą Polski. Zahartowani w bitwach kozacy, których zbrojna pomoc nie raz była przydatna polskiemu królowi, spodziewali się na ustępstwa z boku władzy. Król ze swojej strony pragnął kontrolować kozaków, dlatego udawał się do środków, ograniczających ich prawa. Uciski życia cerkiewnego, sądownictwa, edukacji, języka ojczystego przeżywała cała ludność ukraińska. To spowodowało oburzenie i protesty.

W latach 30. 17 w. jedno po drugim rozbłyскиwały przeciwpolskie powstania kozaków. Bez względu na rozmach i wsparcie ludności, te występy nie osiągnęły swego celu: Ukraińcy w dalszym ciągu zostawali bezprawnymi na własnej ziemi. Dlatego, kiedy w **1648 r.** zaczęło się nowe powstanie przeciw panowaniu Polski, jego poparli nie tylko chłopci i biedota miejska, ale i duchowieństwo i zamożne mieszczaństwo. Powstanie szybko przekształciło się na wojnę ogólnonarodową, która trwała przez dziesięć lat. Historycy nazywają tę wojnę Narodowyzwoleńczą.

Na czele wojny Narodowyzwoleńczej Stanął **Bogdan Chmielnicki** (1595–1657). Przyszły hetman miał dobre wykształcenie: znał oprócz języka ojczystego także

Hetman –
główny,
starszy,
dowódca
wojsk

polski, łaciński, turecki i tatarski. Już w 1620 r. prowadził wyprawy przeciwko Turkom. Brał udział w powstaniach kozackich lat 30. 17 w. Od środka lat 40. wzniecił powstanie przeciwko Rzeczypospolitej.

Uzupełniwszy zdanie, ściśle przekaz treść przeczytanego. W tekście chodzi o...

Przeczytaj źródło, obejrzyj ilustracje, obmyśl odpowiedzi na niżej podane pytania i powiadom ich klasie.

Na ilustracji przedstawiono gawiurę gdańskiego mistrza Gondiusa. Na myśl badaczy, właśnie ten portret najbardziej prawdziwie podaje wygląd Bogdana Chmielnickiego.

Od tych czasów zachowało się świadczenie dyplomaty weneckiego Alberto Viminy, który tak opisywał Bogdana Chmielnickiego: „*Wzrost on ma raczej wysoki, aniżeli średni, szerokiej kości i mocnej budowy. Jego język i sposób rządzenia pokazują, że on jest obdarzony dojrzałym sądzeniem i przenikliwym rozsądkiem. W zachowaniu jest on miękki i prosty, czym wzbudza do siebie miłość żołnierzy, lecz, z innej strony, podtrzymuje wśród nich dyscyplinę surowymi ściągnięciami*”.

■ Porównaj opis słowny i podobiznę na gawiurze. Jakie cechy charakteru hetmana Chmielnickiego, akcentowane przed posła Viminę, zostały przedstawione na gawiurze?

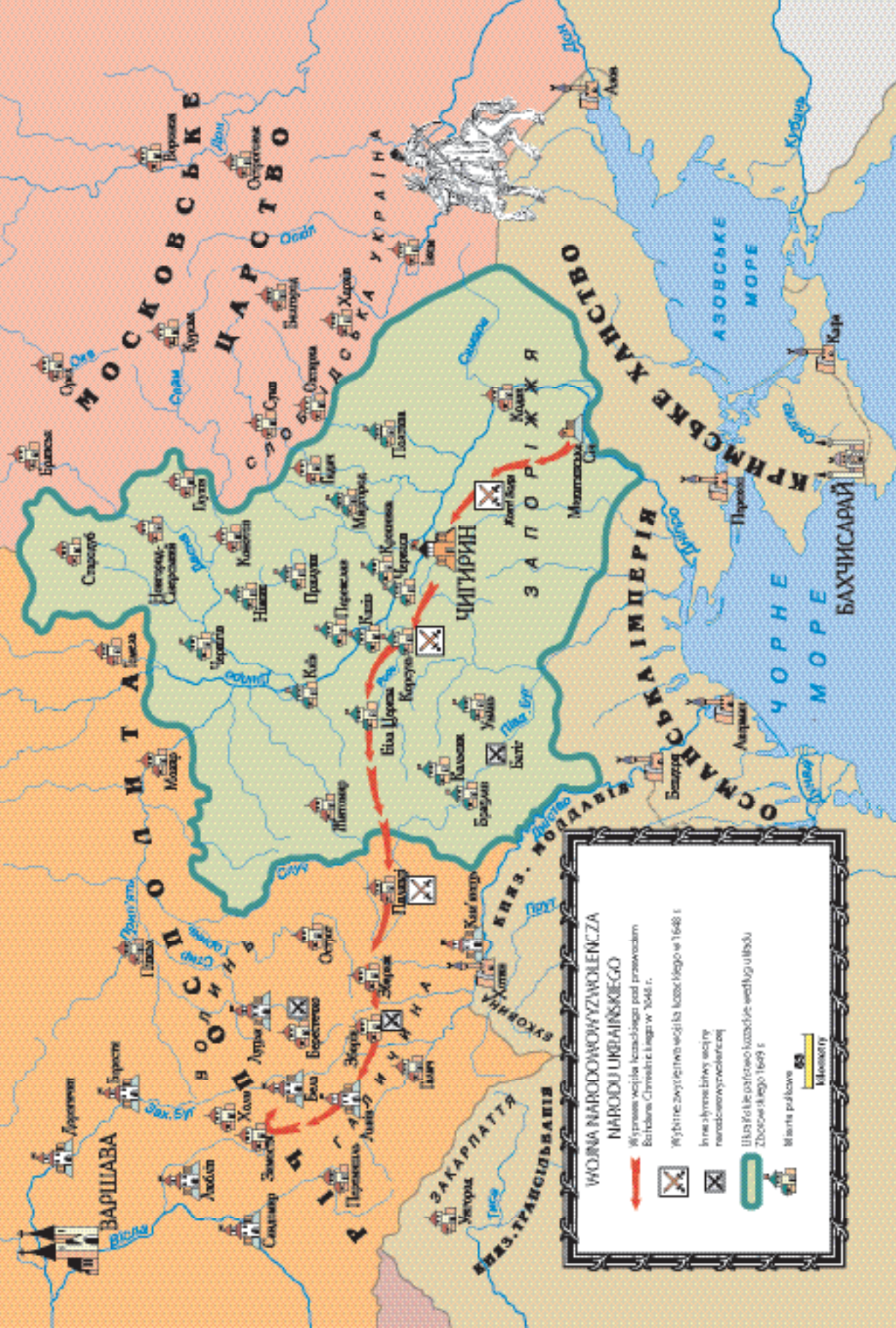

Korzystając z mapy na str. 109, odpowiedz na pytania: **1.** Gdzie odbyły się zwycięskie bitwy wojska ukraińskiego w 1648 r.? **2.** Gdzie odbyły się inne wybitne bitwy Narodowyzwoleńczej wojny w latach 1649–1652? **3.** Jakie pułki kozackie Hetmaństwa rozmieszczały się na Lewobrzeżnej Ukrainie (5-6 miast pułkowych)? **4.** Jakie ziemie ukraińskie w roku 1649 zostawały pod władzą Polski?

Dlaczego wojnę Narodowyzwoleńczą pod przewodnictwem Bogdana Chmielnickiego uważa się za najwybitniejsze wydarzenie doby kozackiej?

Pierwsza bitwa wojny Narodowyzwoleńczej odbyła się w uroczysku Żółte Wody. Polska armia w niej poniosła klęskę. Późniejsze zwycięskie

WOJNA NARODOWY WZWOLENCZA
NARODU UKRAINSKIEGO

Wyprowadzenie wojsk kozackich pod przewodnictwem
Bohdana Chmielnickiego w 1648 r.

Wybranie Związku Wojska Kozackiego w 1648 r.

Inne wydarzenia wojny
narodowo-wyzwoleńczej

Ukazał się podział Kozacki według ułanu
Zbożskiego 1649 r.

Mapa publikacji

Mołdawia

bitwy pod Korsuniem i Piławcami wzmocniły sukces wojska ukraińskiego: na początku listopada 1648 r. dużą część ziem ukraińskich zwolniono od władzy polskiej.

Na zwolnionych ziemiach zaprowadzano porządki kozackie, co oznaczało wzmocnienie **Ukraińskiego państwa kozackiego**, które nazywano **Wojskiem Zaporoskim**. Najwyższa władza w nim należała hetmanowi, jednak najważniejsze uchwały wyносиły się na ogólną radę wojskową. Kierować sprawami państwowymi hetmanowi pomagała starszyna generalna: kancelista, oboźny, dwóch asawułów, dwóch sędziów.

2. Herb Bogdana Chmielnickiego ze strony kroniki Samuela Welyczka. 1720 r.

1. Portret Bogdana Chmielnickiego. Z cerkwi Iljińskiej w Subotowie. 17–18 w. Po środku obrazu – postać B. Chmielnickiego. Pod nią – przedstawienie schematyczne terytorium Ukrainy (z rzekami Dnieprem, Dniestrem i Bugiem), przedzielone na pułki, oznaczone buławami. Pod każdą buławą wypisano nazwę pułku.

Terytorium Wojska Zaporoskiego podzielało się na pułki i sotnie, którymi kierowali pułkownicy i setniki. Ośrodkami pułków i sotni stawały się większe miasta albo miasteczka. Terytorium państwa ogarniało ziemie Czernihowszczyzny, Połtawszczyzny, Kijowszczyzny i Wschodniego Podola. Stolicą państwa kozackiego w czasach Chmielnickiego było miasto Czehryń.

Państwo kozackie – **Hetmańszczyzna**, które stworzono wskutek wojny narodowowyzwoleńczej, przetrwało ponad 100 lat. W latach 1760–1780 rosyjski caryzm zlikwidował hetmaństwo (wtedy Hetmańszczyzna była pod władzą Rosji), a pułki kozackie przekształcił na pułki armii rosyjskiej. W 1775 r. zniszczono i ostatnią Sicz Zaporoską. Specjalnym dekretem popańszczyźniano wszystkich chłopów byłej Hetmańszczyzny.

1. Zaproponuj do opracowanego punktu inną nazwę: taką, jaka 1) przepowiadałaby treść tekstu, 2) wcielałaby jego główną myśl, 3) byłaby obrazowa.
2. Ułóż plan tekstu i przekaz jego kolegom z klasy.

Przeczytaj źródło, obejrzyj ilustracje, obmyśl odpowiedzi na podane niżej pytania i powiadom ich klasie.

W grudniu 1648 r. B. Chmielnicki uroczyście wjechał do Kijowa, gdzie, jak i wszędzie, był witany jako zwycięzca. O tych wydarzeniach jest wspomnienie współczesnego „Sam patriarcha z tysiącem jeźdźców wyjeżdżał na powitanie B. Chmielnickiego z miasta i tutejszy metropolita dał mu koło siebie miejsce w saniach z prawej strony. Cały naród, wyszedłszy z miasta, witał jego. Akademia witała jego przemówieniami i okrzykami, jak Mojżesza, wybawcę i zbawiciela narodu od polskiej niewoli, upatrując w imieniu jego dobry znak i nazywając jego „Bogiem dany”. Patriarcha nadał mu tytuł najjaśniejszego księcia. Ze wszystkich dział i innej broni w zamku i w mieście rozbrzmiewała strzelanina”.

*Wjazd hetmana Bogdana Chmielnickiego do Kijowa.
Obraz M. Iwasiuka.*

■ Jak na obrazie odtworzono wjazd B. Chmielnickiego do Kijowa po zwycięskich bitwach 1648 r.? Jakie rozbieżności między obrazem i źródłem zauważyłeś?

1. Dlaczego Sicz Zaporoską nazywano republiką kozacką?

2. Nakreśl linię czasu, poznać wskazane daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

Bitwa pod Beresteczkiem wojny Narodowowyzwoleńczej odbyła się w 1651 r. Oblicz, w jaki rok wojny to było? Ile lat minęło odtąd?

3. Wybierz zdania, w których chodzi o Bogdanie Chmielnickim, i ułóż opowieść o nim.

1. Poderwał kozaków-niewolników do powstania na tureckiej galerze, wsławnego w dumie ludowej.

2. W 1648 r. stanął na czele wojny Narodowowyzwoleńczej.

3. Zbudował na Dnieprze twierdzę – pierwszą Sicz Zaporoską.

4. Jego działalność w ciągu pierwszego roku wojny sprzyjała utworzeniu ukraińskiego państwa kozackiego.

5. Był kierownikiem państwa kozackiego – hetmanem, mając najwyższą władzę w nim.

6. Budował twierdzę Kodak, był autorem książki „Opis Ukrainy”.

7. Autor kroniki, w której zawiadomił o najważniejszych wydarzeniach z historii wojny Narodowowyzwoleńczej.

4. Ułóż ścisłą opowieść o Ukraińskim państwie kozackim zgodnie z planem:

1. Skutkiem jakich wydarzeń stało się możliwym utworzenie Ukraińskiego państwa kozackiego?

2. Jak nazywało się Ukraińskie państwo kozackie?

3. Komu należała w nim władza najwyższa?

4. Jak rozprzestrzeniała się władza?

5. Jakie miasto stało się stolicą Ukraińskiego państwa kozackiego?

Dlaczego wojnę Narodowowyzwoleńczą wyznacza się jak jedno z najważniejszych wydarzeń historii ukraińskiej? Jakie ukraińskie miasta i miasteczka zachowują pamięć o wydarzeniach tej wojny? Czy zachowały się ślady tych wydarzeń w twoim rodzimym mieście (wsi)?

Przeczytaj tekst i obejrzyj ilustracje. Obmyśl odpowiedzi na pytania.

Kozacy, wybrane przez radę na posady, otrzymywali odznaki, co symbolizowały ich władzę. Te odznaki nazywano klejnotami. Do klejnotów należały chorągiew, buńczuk, buława i pieczętka z herbem; z czasem klejnotami służyły również piernacze, litaury, kije itp. Buława była symbolem władzy hetmańskiej. Kiedy Zaporozcy obierali hetmana, to wręczały mu buławę; jeśli jego zrzucali, to odbierały i buławę. Symbolem władzy sędziego była pieczęć wojskowa, symbolem władzy wojskowego kancelisty – srebrny kałamarz, symbolem władzy dobo-sza – litaury. Tylko jeden klejnot – główna chorągiew Siczy (sztandar) – był symbolem całego wojska kozackiego, a dlatego nie należał komuś jednemu ze starszyzny.

1. Chorągiew-sztandar. 2. Piernacz. 3. Buława. 4. Buńczuk. 5. Litaury.

W czasach wojny Narodowowyzwoleńczej starszyzna Hetmańszczyzny, odpowiednio według tradycji Siczy, też miała klejnoty. Ciekawie, że klejnoty hetmańskie oraz rzeczy osobiste Bogdana Chmielnickiego znajdują się w wielu muzeach różnych krajów Europy. Tak, buława ukraińskiego hetmana znajduje się w Warszawie, sztandar – w szwedzkiej stolicy Sztokholmie. W polskich muzeach są i takie eksponaty jak szable, nahaj, kubek Bogdana Chmielnickiego. W jednym z rosyjskich muzeów znajduje się czara do święcenia wody hetmana Chmielnickiego, a w Narodowym muzeum historii Ukrainy – czapka hetmańska. Największą wartość z tych pamiątek ma sztandar hetmański. Znalezione go

1. Czapka hetmańska. 2. Sztandar. 3. Buława. 4. Kubek. 5. Czara do święcenia wody hetmana. 6. Szabla. 7. Nahaj.

w końcu lat 90. 20 w. w kolekcji trofeów muzeum wojskowego w Sztokholmie. Do Szwecji sztandar Chmielnickiego trafił z Polski, gdzie, według przypuszczeń badaczy, mógł znaleźć się po bitwie pod Beresteczkiem.

■ Co to są klejnoty? 2. Dlaczego klejnoty i rzeczy osobiste Bogdana Chmielnickiego są wystawiane w różnych muzeach Europy? 3. Na czym polega ich wartość jako źródeł historycznych?

§16. *SAD WIŚNIOWY KOŁO CHATY,* albo UKRAIŃSKA WIEŚ I MIASTO W 18–19 w.

Na lekcji nauczysz się

Opowiadać o życiu mieszkańców ukraińskich wsi i miast. **2.** Wskazywać osobliwości życia codziennego mieszkańców wsi i miast w 18–19 w., porównując je ze współczesnością. **3.** Opisywać ubranie Ukraińców w 18–19 w.

Obejrzyj zdjęcie. Opowiedz o wystroju chaty wiejskiej. Co wyróżnia ją od mieszkania współczesnego, a w czym jest podobna do niego? Dlaczego współczesne naczynie domowe przeważnie utraciło tradycyjne cechy narodowościowe?

Młodzieniec i dziewczyna przy stole w chacie wiejskiej. 1903 r.

Jaką była wieś ukraińska w 18 – pierwszej połowie 19 w.?

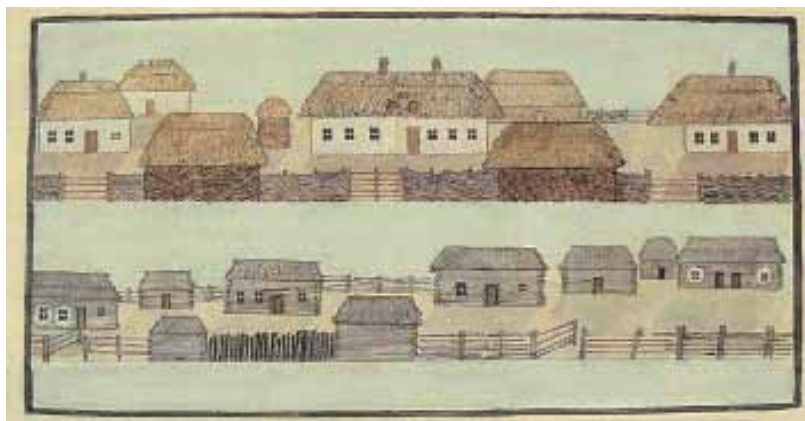
Życie chłopów ukraińskich nie zmieniło się z czasów poprzednich. Jak wcześniej, wsi zakładano w pobliżu rzek i jezior, stwarzając ulice, obok których stały chaty i rozpościerały się ogrody warzywne. Tradycyjnymi były wygląd zewnętrzny i wystrój wewnętrzny chat. O tym, jakim był byt chłopów ukraińskich, czym oni przejmowali się, jakie były obyczaje ukraińskiej wsi, dowiadujemy się z utworów I. Kotlarewskiego, G. Kwitky-Osnowjanenki, T. Szewczenki, M. Gogola. W drugiej połowie 19 – na początku 20 st. obrazy bytu chłopskiego misternie odtwarzali Pannas Myrny i Iwan Neczuj-Lewicki, z utworami których zapoznasz się na lekcjach ukraińskiej literatury.

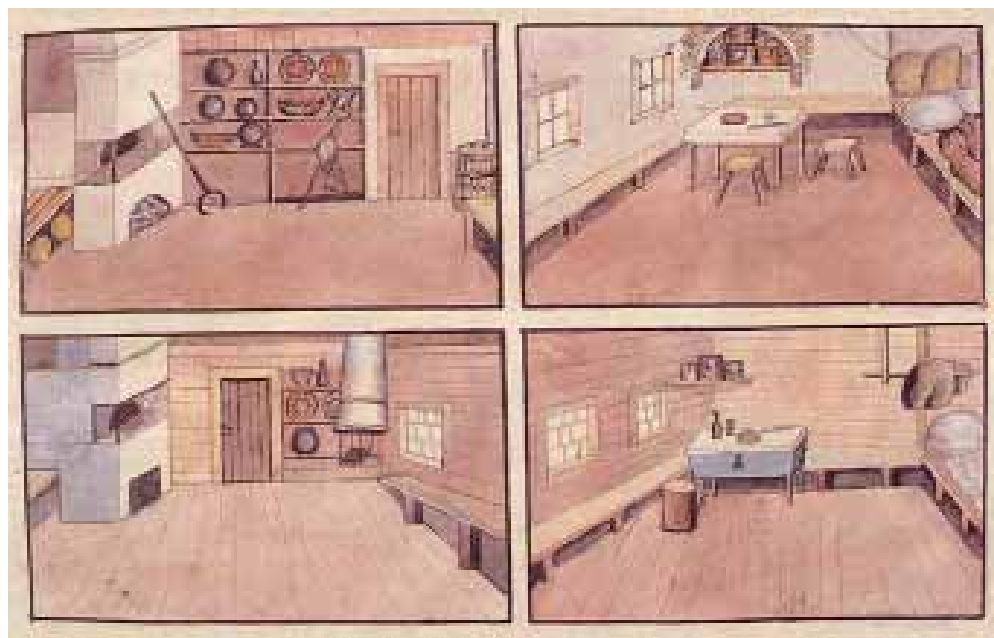
*Chłopska rodzina.
Obraz T. Szewczenki.*

Cennym źródłem historycznym są rękopisowe albumy ilustrowane Dominika Pierre de la Flise, Francuza z pochodzenia, który od 20. lat 19 w. był lekarzem na Kijowszczyźnie. W służbowych podróżach Kijowszczyzną on nie tylko nadawał pomoc medyczną, ale i notował wszystko usłyszone i zobaczone. Swoje zapisy on uzupełniał rysunkami. Oto jak de la Flise opowiada o bycie chłopów ukraińskich: „Chłopskie mieszkania (na Kijowszczyźnie) wszędzie są budowane z drewna, one, z reguły, są ciepłe w zimie. Ich planowanie zewnętrzne i wewnętrzne jest wszędzie prawie jednakowe. Prawie wszystkie chaty są okryte słomą. Na ogół we wsiach domy są niewielkie, w środku rzadko jest więcej niż jeden pokój, przed którym są sienie, z drugiej strony od sieni robią spiżarnię bez okien. W pokoju zawsze jest piec. Chaty zamożniejszych chłopów są czasem luźniejsze, pokoje nie są takie ciasne, w nich jest więcej porządku i czystości,

dosyć często są pobielone w środku i z zewnątrz. Wewnętrzny ustrój każdej chaty prawie wszędzie jednakowy. We wszystkich mieszkaniach zawsze można widzieć w kącie pokoju naprzeciw drzwi grubo namalowane obrazy świętych w większej czy mniejszej ilości, ozdobione naturalnymi wysuszonymi kwiatami i białymi ręcznikami, wyhaftowanymi czerwonymi wzorami. W mieszkaniach prawie nie ma mebli, chyba czasami szafa i kilka prostych krzeseł.

Wzorce mieszkań chłopskich. Z książki de la Flise.

Planowanie wewnętrzne chaty wiejskiej. Z książki de la Flise.

Jedzenie chłopów jest prawie jednakowe jak latem, tak i w zimie. Oni żywią się takimi potrawami: chleb żytni, gryczany albo jęczmienny, z rzadka pszenney, z wyjątkiem świąt i miejscowości, gdzie pszenica rodzi. Barszcz przygotowują z sadłem albo z wieprzowiną, kapustą, burakami, szczawiem latem i z innymi jarzynami. Z rzadka chłopci jedzą wołowinę, częściej wieprzowinę, baraninę albo drób, lecz tylko na święto albo w niedzielę. W ogóle oni zużywają dużo ziemniaków, które sadzą wszędzie, zwłaszcza na gruntach piaszczystych, a także jęczmienną, gryczaną, jaglaną kaszę i zacierki, które przygotowują z żytniej, pszennej albo innej mąki, jajek, mleka i sera. Orzechy, fasola, kukurydza, czosnek, cebula, świeże albo słone ogórki również należą do ich pożywienia. Do jedzenia oni używają prostych rysowanych glinianych naczyń. Łyżki z których oni korzystają, są wycięte z drewna, wypolerowane, okryte lakierem i także złożone rządkiem w szafie. Widelce im prawie są nieznane”.

Przygotuj wyrywkowy przekaz tekstu: 1) jak wyglądały z zewnątrz chaty wiejskie; 2) jakim było ich wyposażenie wewnętrzne; 3) jakie znasz pożywienie chłopskie? Uzupełnij opowieść rysunkami.

Obejrzyj obrazy malarzy ukraińskich, na których przedstawiono sceny z życia powszedniego wsi ukraińskiej pod koniec 18 – na początku 19 st. Odpowiedz na pytania.

Pańszczyźnianych wymieniają na psów. Obraz I. Jizakiewicza.

Jutrznia Wielkanocna. Obraz M. Pimonenki.

■ O jakich warunkach życia chłopów ukraińskich świadczą obrazy? Dobierz 5–7 przymiotników, stosownych w opowieści o wsi ukraińskiej zaznaczonego okresu. Uzasadnij stosowność każdego dobranego słowa.

Jakie było miasto ukraińskie w końcu 18 – na początku 19 st.?

W 18 w. prawie wszystkie miasta i miasteczka zostawały drobnymi osiedlinami, które prawie nie różniły się od wsi. Zajęciem ich mieszkańców były nie tylko rzemiosła i handel, ale i gospodarka rolna. Od ostatnich dziesięcioleci 18 w. ilość miast zaczęła zwiększać się, rosła i liczebność ludności miejskiej.

O tym, jakim było ukraińskie miasto końca 18 – początku 19 w., świadczy obraz Eugrafa Krędowskiego „Połtawa. Plac Aleksandrowski” (1840 r.). Widzimy miejski krajobraz z charakterystycznym wzorem chłopskich chat, oddzielnymi domami, z dużą jednopiętrową budowlą instytucji państwowych na środku. Plac żyje swoim zwykłym powszednim życiem. Tu są oddzielne postacie, jak i całe grupy mieszkańców miasta. Prawie po środku obrazu, na pierwszym planie, dwoje zamożnych młodzieńców o czymś żywo rozmawiają. Opodal, po lewej stronie, stoją urzędnicy. Powoli poruszają się placem wozy, zaprzęgnięte w krętorogie woły. Dalej lecą zaprzęgnięte końmi wózki, w których siadują wielmoże. Na obrazie są

wojskowe i cywilne, bogate i biedne, ziemianie i chłopci-pańszczyźniani, handlarze i rzemieślnicy.

Uważnie obejrawszy ilustrację, nazwij 5 cech, które świadczą, że: 1) na obrazie przedstawiono miasto; 2) że w 18 w. ukraińskie miasto prawie nie różniło się od wsi

Jaką była odzież Ukraińców w 18 – na początku 19 st.?

Starszyzna kozacka (hetman, pułkownik, setnik) i chłop czasów Hetmańszczyzny. Rysunki z „Historii Małej Rosji” D. Bantysz-Kamieńskiego. 1822 r.

W 18 w. zamożniejsi mieszkańcy miast – kozacka starszyzna, kupcy – nosili odzież z drogich tkanin zagranicznych – jedwabiu, brokatu. Pospolicie chłopci, mieszczenie i kozacy – z płótna i sukna wyrobu krajowego. Ko-

zacy ubierali się w białe koszule, sukienne różnokolorowe szerokie szarawary. Odzieżą wierzchnią były żupany, kontusze, kiereje. Podpasywały się jedwabnym czy skórzanym paskiem. Główną odzieżą noszoną na ciele dla mężczyzn i kobiet zostawała koszula. Kobiety na koszule ubierały płachty i spódnice. W zimie po całej Ukrainie nosiły kozuchy. Obuwie mężczyzn i kobiet, ich nakrycia głowy zostawały tradycyjnymi.

1. W. Tropinin.
Dziewczyna z Podola.

2. M. Raczkow.
Ukrainiec.

De la Flise opisuje odzież ukraińskich chłopów: „Wszyscy oni noszą świtki, uszyte z grubego sukna domowego wyrobu z wełny własnych owiec. Świtki dość dobrze chronią przed deszczem, one są szerokie, zwyczajnie długie. W zimie oni ubierają pod tą świtkę kozuch ze skóry baraniej, konieczny w tym klimacie; w nim można przechodzić srogą zimę. Ponieważ kozuchy i świtki nie mają guzików, ich ściągają paskiem. Chłopi prawie wszyscy noszą buty, rzadko i tylko w okresie prac polnych oni obuwają sandały, które nazywają się łyczakami, łapciami albo postołami.

Chłopi
Kijowszczyzny
na rysunkach
De la Flise.

Kobiety i dziewczyny zwyczajnie noszą długie świtki. Spódnice i fartuchy szyją z barwnego, w duże kwiaty, płótna albo z niebieskiej czy czerwonej materii, jaką chłopcy wyrabiają i farbują w domu. Na okolicach Kijowa kobiety i dziewczyny noszą koszule z cienkiego płótna z długimi i szerokimi rękawami, ozdobione misternie wyhaftowanymi w piękne czerwone wzory. Buty kobiety i dziewczyny noszą prawie zawsze, zwłaszcza w dni odświętne. Nakrycie głowy kobiet jest bardzo różne.

Dziewczyny, jak i kobiety, noszą po kilku naszyjników, najbogatsze mają naszyjniki z czerwonych koralików”.

Przeczytaj opis dziewczęcego ubrania z powieści G. Kwitki-Osnowjanenki „Marusia”. Porównaj z opisem De la Flise. Jaki tekst ma więcej szczegółów? Jak to można wyjaśnić?

„...I cóż to była za dziewczyna! Wysoka, prościutka, jak strzałka, czarnowłosa, oczka jak jagody tarninowe, brwi jak na sznureczku. Kosy u niej jak smoła czarne i długie przydługie, aż za kolano; w święta albo w niedzielę tak pięknie ich pozbiera, loczek za loczkiem i wszystko sama sobie pozaplata; ta jak ułoży ich na głowę, powyżej wstążek wiankiem, i ubierze kwiatami, końce we wstążki przepuści; całe piersi są ukryte dobrym naszyjnikiem z czerwońcami, tak, że nici dwadzieścia będzie; na szyi na czarnej wstążce aksamitnej, szerokiej, zapewne jak dwa palce, złoty dukacz i w pierścionku z wierzchu kamień, czerwony tak i łśni!”

Na podstawie tekstu i ilustracji ułóż listę rzeczy, z jakich składało się tradycyjne ukraińskie ubranie żeńskie i męskie.

1–2. Podaj 1-2 przykłady tego, co w życiu chłopów ukraińskich końca 18 – początku 19 w. pozostało niezmiennym z czasów Rusi Kijowskiej, a co – zjawilo się nowego.

3. Dlaczego wokół miast w 18 – na początku 19 st. nie było fortyfikacji?

4. Jakim był tradycyjny kostium ukraiński? Co zmieniło się w ubraniu od czasów Rusi Kijowskiej?

Wyobraź sobie, że według fabuły filmu znalazłeś się w ukraińskim mieście 18 – początku 19 w. Jak myślisz, czy zauważyliby ówcześni mieszkańcy, że jesteś – „przybyszem z przyszłości”? Dlaczego? Przytocz przykłady rzeczy, które by pomogły ci nie zwracać na siebie uwagę.

Przeczytaj tekst i obejrzyj zdjęcia. Obmyśl odpowiedzi na pytania.

*Charków.
Ulica Katerynosławska,
1910 r.*

*Lwów. Teatr miejski.
1913 r.*

*Dom z chimerami W. Horodeckiego w Kijowie. Żytomierz na początku 20 w.
Początek 20 w.*

Od drugiej połowy 19 w. w bycie i sposobie życia ludności Ukrainy odbyły się istotne zmiany. Najbardziej zauważalne te zmiany były w dużych miastach, które coraz więcej zaznawały wpływów europejskich. W miastach pojawiają się całe kwartały, zabudowane wielopiętrowymi budynkami mieszkalnymi, gmachami przeznaczenia społecznego albo kulturalnego – teatrami, bibliotekami, szpitalami itp. Ulice zaczynają oświetlać się latarniami elektrycznymi. Już wiesz, że właśnie wtedy pojawił się transport publiczny. Zrosła ilość miast, posiadających

wodociąg i kanalizację. Właśnie wtedy zaczęły zakładać miejskie parki i bulwary. W budownictwie coraz aktywniej stosuje się nowe technologie i wynalazki, w szczególności metoda spawania konstrukcji metalowych, nowe materiały – beton i żelbet. Tak, architekt Władysław Horodecki zbudował w Kijowie budynek mieszkalny, gdzie nawet dekoracje zrobiono z betonu. Europejskie modne nowości dochodziły do Kijowa czy Odessy jednocześnie ze Lwowem, czy Petersburgiem. Sklepy proponowały mieszkańcom miast ubrania i perfumy z Paryża, wina – z Włoch, maszyny krawieckie – z Niemiec, zegary – ze Szwajcarii. Modzie europejskiej odpowiadało i ubranie mieszkańców miasta. Zresztą, byt ukraińskich miast zachowywał i elementy narodowe. Haftem w miejskich mieszkaniach ozdabiano serwetki, obrusy, firanki. Dekorowano haftem także i ubrania.

Wspomniane cechy wyznaczały przeważnie życie zamożniejszych mieszkańców miasta. Robotnicy miejscy osiedlali się albo na przedmieściu, albo w biednych, tanich kwartałach, oznaką których były nędza i brud. Biedne rodziny często wynajmowały ciasne pokoiki, których umeblowanie składało się z łóżka, kufra, stołu i kilku krzeseł. Ubranie biedniejszych mieszkańców miasta było tanie, często domowego wyrobu.

Zmiany w bycie chłopów były nie takie zauważalne, jak w mieście, bo życie powszednie wsi wyznaczały tradycje. Zamożni chłopcy czym dalej częściej budowali domy ceglane, pokrywając ich blachą albo dachówką. Tkaniny produkcji fabrycznej stopniowo wypierały tkaniny domowej roboty w szyciu ubrań i dekoracjach domowych.

Wnętrze chaty wiejskiej. Początek 20 w.

Pokój Łesi Ukrainki w jej mieszkaniu w Kijowie.

■ Jakie zmiany odbywały się w życiu powszednim ludności Ukrainy w drugiej połowie 19 w.?

■ Co wyróżniało miasta początku 20 w. od miast początku 19 w.? Co było charakterystyczne dla miast początku 20 w.?

■ Porównaj wystrój wiejskiej chaty i miejskiego mieszkania początku 20 w. Jakie osobliwości przyciągają uwagę?

§17. ŚWIATŁO NAUKI I WIEDZY, albo PIERWSZE UNIWERSYTETY NA UKRAINIE

Na lekcji nauczysz się

1. Wyznaczać rolę uniwersytetu Charkowskiego w rozwoju kultury ukraińskiej w 19 st. **2.** Opowiadać o Piotrze Gułaku-Artemowskim i Mykole Kostomarowie. **3.** Składać opowieść o historii uniwersytetu Kijowskiego.

Obejrzyj zdjęcia. Czy byłeś kiedyś w stolicy Ukrainy w pobliżu Czerwonego korpusu Kijowskiego narodowego uniwersytetu imienia Tarasa Szewczenki?

Jak przypuszczasz, dlaczego odwiedzanie tego miejsca jest przewidziane w programach wycieczkowych dla gości Kijowa? Co znaczy wyrażenie „chronić spuściznę kulturalną”? Jak to należy robić? Jak jest powiązany uniwersytet z rozwojem kultury?

*Gmach uniwersytetu
Kijowskiego.*

*Zdjęcie początku 21 st. (1)
i końca 19 st. (2).*

2

Jaką rolę w 19 w. odgrywał uniwersytet Charkowski w rozwoju kultury ukraińskiej?

Od początku 19 st. w tej części Ukrainy, która przebywała pod władzą imperium Rosyjskiego, wyższych uczelni nie istniało. W 1805 r. wysiłkami **Wasilija Karazina** i innych społeczników założono uniwersytet w Charkowie.

Nauczanie prowadziło się na czterech fakultetach: filologiczno-historycznym, fizyczno-matematycznym, prawnym i medycznym. Obecnie uniwersytet nosi imię swojego założyciela – krzewiciela oświaty, uczonego, wynalazcy W. Karazina.

Nowy uniwersytet stał się ośrodkiem kultury ukraińskiej. On zjednoczył wokół siebie działaczy ukraińskiej literatury, historii i ludoznawstwa. Właśnie w Charkowie powstało pierwsze kółko uczonych i artystów, które celowo rozpoczęły studiować kulturę i historię narodu ukraińskiego. Przy uniwersytecie założono drukarnię i księgarnię, zaczęto wydanie gazet i czasopism. Tak, od 1816 do 1819 r. wydrukowano pierwsze na Ukrainie czasopismo literackie-artystyczne i naukowe „Ukraiński dziennik”.

Rektorem, czyli kierownikiem, uniwersytetu przez długi czas był znany poeta **Piotr Gulak-Artemowski**. Z Charkowskim uniwersytetem los powiązał jego w 1821 r. Młody wykładowca (miał wtedy 31 rok) historii, geografii i statystyki był świetnym mówcą i wykładowcą, nigdy nie czytał z konspektów, a improwizował, zachwycając słuchaczy obrazowymi i dowcipnymi wyrażeniami, umiał zainteresować studentów, więc na jego wykładach zawsze było wiele słuchaczy nawet z innych fakultetów. Jako pisarz Piotr Gulak-Artemowski wślawił się baśniami i balladami romantycznymi, zaczawszy w ukraińskiej literaturze odpowiednie gatunki. Tak, znana jest jego baśń „Pan i Pies”, która potępia pańszczyznę.

Wasilij Karazin

Piotr Gulak-Artemowski

Nazwij działaczy, o których chodziło. Podaj ścisłą charakterystykę, dobierając do imienia każdego 2-3 przymiotniki, 2-3 czasowniki.

Jaka jest rola Mykoły Kostomarowa w rozwoju nauki historycznej?

Mykoła Kostomarow.

W Charkowie rozpoczął swą drogę twórczą **Mykoła Kostomarow** – jeden z najwybitniejszych historyków Ukrainy. On był niezwykle utalentowanym człowiekiem. Miał fenomenalną pamięć: mógł nie tylko cytować oddzielne miejsca z kronik, ale i całe dokumenty. Z pamięci recytował duże odcinki poezji T. Szewczenki i wiersze innych poetów. A najbardziej podobały mu się ukraińskie dumy: poeta-uczony pamiętał nie tylko teksty prawie wszystkich dum, ale też inne znane ich warianty.

W swojej autobiografii Mykoła Kostomarow opowiadał o sobie: „*Gdzie tylko spotyka-*

łem się chociażby z mniej więcej znajomymi Ukraińcami, to bez ceremonii zasypywałem ich pytaniami, co oznacza takie oto słowo albo taki oto zwrot językowy. Przez krótki czas przeczytałem na nowo wszystko, co tylko było drukowanego w języku ukraińskim. Lecz tego mi wydawało się mało; chciałem zapoznać się z samym narodem nie z książek, a z żywego języka, żywego obcowania z nim. W tym celu zacząłem robić wycieczki etnograficzne z Charkowa do sąsiednich wsi, po szynkach, które w tym czasie były prawdziwymi klubami ludowymi. Słuchałem język i rozmowy, zapisywałem słowa i zwroty językowe, wtrącałem się do rozmów, rozpytywałem o ludowym życiu-bycie, zapisywałem wiadomości, które mi podawali, i zmuszałem śpiewać dla siebie piosenek.

...Miłość do ukraińskiego słowa coraz więcej i więcej zachwycała mnie; przykro mi było, że taki, świetny język zostaje bez jakiegokolwiek literackiego opracowania i, więcej tego, – zaznaje całkiem niezasłużonego lekceważenia”.

Ułóżcie plan opowieści o Mykole Kostomarowie, wysłuchajcie zawiadomienia jeden drugiego. Pomyślcie, w jakim celu uczony prowadził wywiady o swoich zainteresowaniach.

Jakie znaczenie dla kształtowania się ukraińskiej nauki miało założenie uniwersytetu kijowskiego?

W 1834 r. założono uniwersytet Kijowski imienia Świętego Włodzimierza.

Jego pierwszym rektorem był wybitny uczyony **Mychajło Maksymowicz** (1804–1873). Jeszcze pracując na uniwersytecie Moskiewskim, on zafascynował się ukraińską historią i przygotował do druku zbiór ukraińskich pieśni ludowych. Książkę wydrukowano w 1827 r., zapoczątkowując modę na pieśń ukraińską w kołach wykształconych w Petersburgu i Moskwie.

Z Kijowskim uniwersytetem także jest powiązany los Włodzimierza Antonowicza (1834–1908), który zdobył sławę największego znawcy pisanych źródeł historycznych. Osobiście zebrał i przygotował do druku 9 tomów dokumentów z historii Ukrainy. Ukraińska historia zawdzięcza mu jeszcze i całym gwiazdozbiorem utalentowanych uczonych. Wykładając w ciągu 30 lat na uniwersytecie Kijowskim, Antonowicz załączał najzdolniejszych studentów do badania przeszłości Ukrainy. On skierowywał badania swoich uczniów tak, by żaden z okresów ukraińskiej historii nie zostawał bez uwagi. Tak zebrano ogromny materiał dokumentalny, dostateczny dla stworzenia jednolitej ogólnej historii Ukrainy. Zadanie to wykonał już na początku 20 st. Mychajło Gruszewski – też uczeń Włodzimierza Antonowicza.

Mychajło Maksymowicz.

Włodzimierz Antonowicz.

Sformułuj według treści tekstu 3-5 pytań, które zaczynają się słowami *Co? Kto? Gdzie? Jak? Kiedy?* i jedno pytanie *Dlaczego?* Kolejno odpowiedz na nie.

Przeczytaj wspomnienia ucznia W. Antonowicza, odpowiedz na pytania.

„...Bywając w mieszkaniu profesora, my, sami wszyscy Ukraińcy, po raz pierwszy tu dowiedzieli się i zobaczyły, że są na świecie książki, napisane w naszym języku ojczystym, że są ukraińskie książki dla nas ciekawe, i pamiętam, wyprosiwszy u profesora przez jego syna Galicyjski - „Dzwonek” albo „Lisa Mykytę”, my jeden od jednego ich wrywały, żeby sobie przeczytać. Później za dziecięcymi książkami poszły i poważniejsze jak, na przykład, „czytanki”, popularna ukraińska historia z rysunkami.

Kiedy zaczęliśmy układać własną bibliotekę społeczną, to dobry profesor podarował nam bardzo cenne książki. Wkrótce mieliśmy taką, przeważnie historyczną bibliotekę, że i ceny jej nie złożyć.

Przypominam sobie, ile razy na mojej pamięci prowadził on nas do muzeum archeologicznego i numizmatycznego na uniwersytecie i dokładnie, przez 2–3 godziny, prowadząc od witryny do witryny, czytał nam w języku ukraińskim świetne, treściwe, a zarazem takie, że i małe dziecko wszystko zrozumie, wykłady z ukraińskiej archeologii, której on był ojcem. Czasami zbierało się około dziesięć osób i Włodzimierz Antonowicz nigdy nie odmawiał oprowadzić i wszystko opowiedzieć”.

■ 1. Dlaczego w środku 19 st. było ciężko z książkami ukraińskimi? 2. Jakie fakty w źródle świadczą, że ówczesna młodzież nadzwyczajnie czciła Włodzimierza Antonowicza?

1. O jakich wydarzeniach życia kulturalno-oświatowego 19 w. dowiedziałeś się? Ściśle opowiedz o jednym z nich.

2. Nakreśl linię czasu, poznać potrzebne daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

Ile lat minęło od założenia uniwersytetu Charkowskiego do założenia Kijowskiego?

3. O jakich wybitnych działaczach tej doby dowiedziałeś się? Opowiedz o kim z nich zaciekała cię najbardziej? Dlaczego?

4. Dlaczego lata, o które chodzi w materiałach lekcji, nazywa się początkiem odrodzenia narodowego?

Pomyśl, co znaczy słowo „oświata”. W tym celu dobierz 5–7 słów wspólnordzennych. Czy przypadkiem jest podobieństwo słów „oświata” i „światło”? Czy są powiązane, twoim zdaniem, odkrycia, o których chodziło na poprzednich lekcjach, i założenie uniwersytetów?

Przeczytaj tekst, obmyśl odpowiedzi na pytania.

Jedna z najstarszych uczelni Ukrainy – Lwowski narodowy uniwersytet imienia Iwana Franki. Jego historia zaczyna się od roku 1661. Wtedy z czterech fakultetów, tradycyjnych dla wszystkich uniwersytetów europejskich, we Lwowie działały tylko dwa.

Główny gmach
Lwowskiego
narodowego
uniwersytetu imienia
Iwana Franki.
Na froncie hasło
łacińskie: – PATRIAE
DECORI CIVIBUS
EDUCANDIS” –
Oświeceni
obywatele –
okrasa Ojczyzny”.

W 1784 roku uroczyście otwarto nowy uniwersytet na wzór Wiedeńskiego. Ta uczelnia miała cztery fakultety: filozoficzny, prawniczy, teologiczny i medyczny. Już dowiedziałeś się, że na czele katedry historii Ukrainy – pierwszej w naszej historii – stanął Mychajło Gruszewski.

■ Dlaczego wzorem dla uniwersytetu Lwowskiego wybrano uniwersytet Wiedeński?

§18. **BURZLIWE LATA,** **albo REWOLUCJA UKRAIŃSKA** **I PIERWSZE DZIESIĘCIOLECIE WŁADZY** **BOLSZEWICKIEJ**

Na lekcji nauczysz się

1. Opowiadać o rewolucji ukraińskiej 1917–1920 lat. **2.** Charakteryzować M. Gruszewskiego jako działacza państwowego. **3.** Opowiadać o Ukrainie w składzie ZSSR w pierwsze dziesięciolecie istnienia tego państwa. **4.** Pokazywać na mapie, w składzie jakich państw przebywały ziemie ukraińskie.

Obejrzyj zdjęcie. Jak myślisz, po co przedstawieni na zdjęciu ludzie zebrali się na placu św. Sofii w Kijowie? Co świadczy o ich nastrojach? O czym świadczy ilość uczestników zebrania? Dlaczego miejscem dla swojej manifestacji oni wybrali plac koło pomnika Bogdanowi Chmielnickiemu?

*Ukraińska manifestacja
na placu św. Sofii w Kijowie.
1 kwietnia 1917 r.*

Jakie wydarzenie nazywają Ukraińską rewolucją?

Kiedy w lutym 1917 r. w stolicy Rosyjskiego imperium Piotrogródzie (obecnie Sankt Petersburg) obalono władzę cara, ukraińskie partie i organizacje społeczne stworzyły Ukraińską Centralną Radę. Na jej czele stanął Mychajło Gruszewski. Centralna Rada obrała ukraiński rząd – Generalny sekretariat na czele z Włodzimierzem Wynnyczenkiem. W listopadzie tego roku ogłoszono **Ukraińską Ludową Republikę** (UNR). Wydarzenia tych burzliwych lat historycy nazywają **Ukraińską rewolucją**.

*Ukraińska demonstracja
w Kijowie.
Lato 1917 r.*

Wkrótce położenie w Ukrainie zaostriżyło się przez wojnę z rządem bolszewików, który przyszedł do władzy w Rosji. W warunkach wojny przyszło się nie tylko uporządkowywać wewnętrzne życie państwowe, ale dbać o obronę. W grudniu 1917 r. w Charkowie bolszewicy ogłosili Ukrainę republiką radziecką i stworzyli swój rząd. Pod osłoną tego rządu wojska bolszewików zajęły Lewobrzeżną Ukrainę i zaczęły natarcie na Kijów.

W tych okolicznościach Centralna Rada 9 stycznia 1918 r. ogłosiła niezależność UNR. Lecz 9 lutego wojska bolszewickie wstąpili do Kijowa. Przy zupełnie niesprzyjającej sytuacji rząd UNR odwołał się do Niemiec i Austro-Węgier z prośbą o pomocy wojskowej. 29 kwietnia 1918 r. władzę w Ukrainie przejął hetman **Paweł Skoropadski**. Ale już w środku listopada przeciw hetmańskiemu reżimowi zapaliło się powstanie. 14 grudnia, po wyrzeczeniu się władzy przez P. Skoropadskiego, odnowiono UNR. Jednak UNR znów przyszło się walczyć z bolszewikami, które rozpoczęły kolejną wyprawę na Ukrainę. Ta wojna zakończyła się zwycięstwem bolszewików.

Gwałtownie rozwijały się wydarzenia i w ziemiach Ukrainy zachodniej. W październiku 1918 r. we Lwowie stworzono Ukraińską Radę Narodową, a 1 listopada ukraińskie wojska zdobyły władzę. 13 listopada ogłoszono Zachodnioukraińską Ludową Republikę (ZUNR). 22 stycznia 1919 r. w Kijowie odbyło się uroczyste ogłoszenie Aktu jedności (zjednoczenia) ZUNR i UNR. Więc ten dzień wszedł do historii jak Dzień soborności Ukrainy.

Partia –
grupa ludzi,
których jednoczy
wspólny cel
w walce
o władzę.

1. Ułóż plan tekstu, przekaz treść każdego punktu jednym zdaniem: *W punkcie chodzi o...* 2. Przygotuj się do gry „Kto więcej”: dobierz jak najwięcej słów i połączeń słów, stosownych w opowieści o Ukraińskiej rewolucji lat 1917–1920.

Jakie wspomnienia zostawili świadkowie o wydarzeniach Ukraińskiej rewolucji i Mychajle Gruszewskim?

„Gruszewski już 27 marca przybył do Kijowa i z jego przyjściem ukraiński ruch w Kijowie od razu odczuł doświadczoną i autorytatywną rękę swojego przywódcy. Nikt w tę chwilę nie pasował więcej na rolę przywódcy narodowego, jak Gruszewski, nikt nawet równać się nie mógł z nim autorytetem i poszanowaniem, jakim otaczało jego całe ukraińskie obywatelstwo”. (*Dmytro Doroszenko*).

„1 kwietnia 1917 r. Centralna Rada zorganizowała manifestację w celu podsumowania sił ukraińskich w stolicy Ukrainy i publicznie zmanifestować rewolucyjne narodowe domagania się ukraińskiego obywatelstwa. Manifestacja rzeczywiście była bardzo liczna i majestatyczna. Żołnierze, pracownicy różnych fabryk i zakładów, kolejarze i pracownicy poczty i

telegrafu, jeńcy wojenni z Ukraińskiej Galicji, nauczyciele, artyści, młodzież szkolna, spółdzielcy i, nareszcie, przedstawiciele różnych ukraińskich politycznych partii – słowem, całe świadome narodowe ukraińskie obywatelstwo wyszło w tym dniu na ulicy Kijowa, połączwszy się na uroczystym święcie narodowego wyzwolenia. Stary, z dużą srebrną brodą, – żywy symbol niezłomnej woli ukraińskiego narodu do odrodzenia narodowego, profesor M. Gruszewski występował w pierwszych szeregach manifestantów. Na placu św. Sofii zorganizowano duży więc ludowy, na którym występowali z przemówieniami wybitni ukraińscy społecznicy. W imieniu Centralnej Rady mówił M. Gruszewski”. (Paweł Chrystiuk).

Współczesny wydarzeń o M. Gruszewskim: „Pamiętam tę salę, przepełnioną młodym, cudzym mi i nastrojami, i gwarą tłumem. Pamiętam siwą głowę profesora M. Gruszewskiego, który siadywał w centrum przy stole prezydium. Pamiętam jego magiczną władzę nad całym tym niezgrabnym audytorium. Dosyć było mu podnieść rękę z kwiatkiem białego goździka, z tych, co stali na stole, i sala milkła”.

Przeanalizuj źródła zgodnie z planem:

1. Obejrzyj ilustrację. Znajdź na niej M. Gruszewskiego. O czym świadczy jego miejsce na zdjęciu?
2. Czym, twym zdaniem, można wyjaśnić taki autorytet M. Gruszewskiego?

3. Jak współczesny, którego imię nie wskazano, oceniał wpływ M. Gruszeckiego? Czy należał on do jego zwolenników? Jak o tym powiedziano w źródle?

4. Jakie wnioski można wyciągnąć o stosunku obywatelstwa ukraińskiego do wydarzeń 1917 r.?

Rozstaw fotografie w kolejności chronologicznej, ustaliwszy czas ich stworzenia. Swoje rozumowania argumentuj słowami z tekstu podręcznika.

Ogłaszanie Aktu Jedności UNR i ZUNR na placu św. Sofii w Kijowie.

Hetman Paweł Skoropadski w pobliżu swojej rezydencji w Kijowie.

Pierwszy ukraiński rząd czasów Ukraińskiej rewolucji – Generalny sekretariat Centralnej Rady.

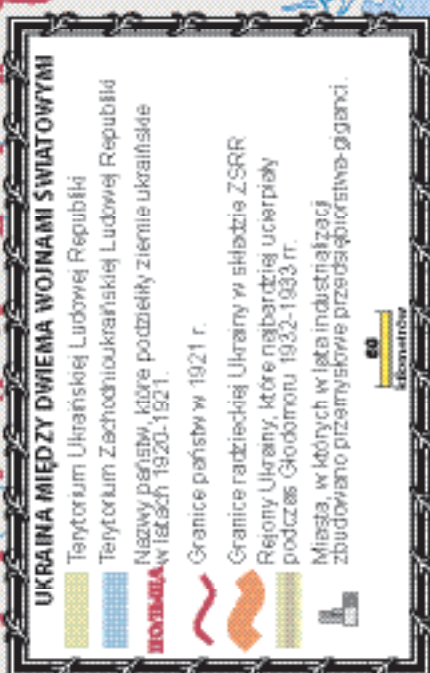

Korzystając z mapy na str. 134, odpowiedz: **1.** Na jakich terenach była UNR, a na jakich – ZUNR? **2.** Jakie państwa podzieliły ziemie ukraińskie w 20. latach 20 w.?

Co wyznaczało los Ukrainy w pierwsze dziesięciolecie po utworzeniu ZSRR?

W grudniu 1919 r. na większej części ziem ukraińskich ustalono radziecką bolszewicką władzę. Tak rozpoczęła się doba Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (USRR). Pod koniec 1922 r. USRR we-

szła w skład Związku Socjalistycznych Radzieckich Republik – skrócono ZSRR. W tym państwie Ukraina przebywała do 1991 r. Na terytorium radzieckiej Ukrainy bolszewicy wprowadzali swoje porządki, lecz nie na potrzeby Ukrainy, a odpowiednio do interesów ogromnego państwa radzieckiego.

Nowa władza ogłosiła kurs na *industrializację*. Potężne budownictwo potrzebowało pełnej poświęcenia pracy milionów osób. Spodzielając się na zmiany na lepsze w swoim życiu, ludzie pracowali po 10–12 godzin, żyli w barakach, wykopy pod fundament robili łopatami, betoniarki obracały rękami itp. Na początku lat 30. powstali takie zakłady-giganci jak „Zaporożstal”, „Kryworiżstal”, „Azowstal”, Charkowska fabryka ciągników. Zaczęła pracować największa na ten czas w Europie Dnieprzańska elektrownia – Dnieproges (w Zaporozżu), która stała się symbolem radzieckiej industrializacji. Zbudowano setki innych, mniejszych, przedsiębiorstw wszystkich branż przemysłu.

Od drugiej połowy lat 20. we wsiach zaczęło się przymusowe stworzenie gospodarstw kolektywnych – kołchozów. U chłopów odbierano ziemię, konie, bydło, narzędzia pracy rolniczej. Oni przestawali być gospodarzami, bo nie mogli rozporządzać się ani swoją ziemią, ani zebranym urodzajem. Rolnicy z dziada-pradziada, zostawali kołchoźnikami, przekształcali się na bezprawnych robotników najemnych. Z takimi porządkami chłopci ukraińscy nie mogli się godzić. Przeciw tym, kto stawiał opór, bolszewicy stosowali siłę. Ich ogłaszano kułakami, całymi rodzinami masowo wywożono do Syberii, gdzie zostawiano „na osiedliny”.

Aktywiści kolektywizacji wynoszą rzeczy z chaty kułaka. Podole. 1929 r.

Samochody z urodzajem sowchozu – „Kachowka” na Chersoniu. 1930 r.

Największą biedą tych lat stał się **Głodomór** – tak nazywają zaplanowany przez władzę głód. Najcięższe były zima i wiosna lat 1932–1933, kiedy na urodzajnych ukraińskich ziemiach od głodu masowo umierali ludzie. W ogóle straty narodu ukraińskiego od zaplanowanego głodu stanowiły blisko 5 mln osób.

1. Sformułujcie według treści tekstu 3–5 pytań, wysłuchajcie odpowiedzi jeden jednego. 2. Według mapy na str. 134 wyjaśnijcie, gdzie i jakie giganci przemysłowi zbudowano albo przebudowano w lata industrializacji.

Obejrzyj fotodokumenty, na których przedstawiono budownictwo gigantów przemysłowych. Pomyśl o pozytywnych i negatywnych okolicznościach takiego budownictwa. Co pobudzało ludzi do ciężkiej pracy?

Wywożenie gruntu z wykopu na budownictwie Dnieprzańskiej elektrowni. 1930 r.

Budownictwo mechanicznej hali produkcyjnej № 6 w zakładzie budowy maszyn w Nowokramatorsku, Dniepropietrowszczyzna. 1932 r.

Korzystając z mapy na str. 134, odpowiedz na pytania:

1. Jakie rejony Ukrainy najbardziej ucierpiały podczas Głodomoru lat 1932–1933? 2. Jakie miasta były stolicami URSR? 3. Jakie ziemie historyczne Ukrainy należały do radzieckiej Ukrainy (od 1922 r. w składzie ZSRR)? 4. Do jakiego państwa po 1921 r. wchodziły Galicja i Wołyń Zachodnia? 5. Do jakiego państwa wchodziła Północna Bukowina? 6. Jakie ziemie ukraińskie przebywały w składzie Czechosłowacji?

1. Opowiedz o rewolucji ukraińskiej lat 1917–1920 według planu:

1. Stworzenie Centralnej Rady.
2. Ogłoszenie UNR.
3. Hetmanat Pawła Skoropadskiego.
4. Zjednoczenie ZUNR i UNR.

2. Nakreśl linię czasu, poznać na niej potrzebne daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

Ile czasu minęło od stworzenia Ukraińskiej Centralnej Rady i zjednoczenia ZUNR i UNR w jednym państwie?

3. Dlaczego historyk Mychajło Gruszewski jest znany jako wybitny działacz państwowy?

4. Ułóż krótką opowieść o Ukrainie w składzie ZSRR według planu:

1. Wchodzenie do składu ZSRR.
2. Industrializacja Ukrainy.
3. Stworzenie kołchozów. Głodomór.

Korzystając z materiałów lekcji, wyjaśnij, co znaczy słowo *rewolucja*. Dlaczego takie wydarzenia wyznaczają słowami *walka, zmiany, próby*? Spróbuj sformułować kilka lekcji z wydarzeń rewolucyjnych w Ukrainie, o których dowiedziałeś się. Czy trafiło ci się słyszeć o wydarzeniach tego czasu przed tym?

Przeczytaj tekst i obejrzyj zdjęcia. Obmyśl odpowiedzi na pytania.

CO OPOWIADAJĄ ŹRÓDŁA HISTORYCZNE O WYDARZENIACH W UKRAIŃSKIEJ WSI NA POCZĄTKU LAT 30.

W swoim „Dzienniku” znany uczony, społecznik Sergiej Jefremow przepowiada dowcip: „Na wsi mówią: kułak (ros. – pięść) u nas to ten, kto, kładąc się spać, kładzie pod głowę pięść, o 3. godzinie podrywa się i biegnie na pole pracować. Średniak na pole wychodzi o 5. godzinie. A chłop małorolny – to ten, kto o 9. godzinie z papierosem w zębach i teczką pod pachą powoli idzie do gminnej rady narodowej.

■ 1. Jakim wydarzeniom historycznym jest poświęcono ten dowcip? 2. Co on wyśmiewa? 3. Dlaczego chłopci ukraińscy uważali rozkułaczenie za przejaw niesprawiedliwości i swawoli?

Z relacji dyplomaty angielskiego (1932 r.): „Jak już zaznaczałem w swoim zawiadomieniu, sytuacja w Ukrainie oczywiście jest nie pomyślna. Gospodarka rolna nie sprawdziła spodziewań, więc odczuwa się ostry brak żywności. Pracownikom wiejskim wypadł rzeczywiście gorzki los: urodzaj, zdobyty ich ciężką pracą, odbierają i wywożą nie wiadomo dokąd, skazując ich na głód. Towarów przemysłowych i spożywczych zbyt mało. Duże terytoria są prawie bezludne, ziemi się nie obrabia albo, w najlepszym wypadku, obrabia się źle i ona zarasta chwastami. Do tegoż wskutek wywożenia kułaków wieś utraciła najbardziej energiczną i najbardziej pracowitą część ludności”.

■ 1. Dlaczego dyplomaci uważali sytuację gospodarki rolnej nędzną? 2. Jak rozumiecie ostatnie zdanie z przytoczonego fragmentu? 3. Co w źródle świadczy o swawoli władzy wobec chłopów?

Rodzinę kulaka wypędzają z własnego dworu. Obwód Stalinski (dziś Doniecki). 1930 r.

Rozkułaczenie chłopów we wsi Udaczne obwód Stalinski (dziś Doniecki). 1931 r.

■ Obejrzyj zdjęcia. Jakim nastrojem są przejęte przedstawieni ludzie? Czy dają podstawy zdjęcia dla wniosku o kulakach jak o bogaczach, które nieuczciwie zdobyły swoje majątki? Jak możecie wyjaśnić obecność uzbrojonego człowieka podczas rozkułaczenia? Jakie uczucia u was wywołują wydarzenia, poświadczane zdjęciami?

■ Dlaczego głód lat 30. na Ukrainie nazywają strasznym słowem „głodomór”?

§19. *I ZNÓW BÓJ*, albo UKRAINA W DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

Na lekcji nauczysz się

1. Opowiadać o Ukrainie w Drugiej wojnie światowej. **2.** Wyznaczać najważniejsze wydarzenia i wymieniać znanych działaczy czasów wojny. **3.** Pokazywać na mapie główne działania wojenne.

Obejrzyj zdjęcie. Czy wiesz, jakim wydarzeniom jest dedykowany przedstawiony pomnik? Czy zbudowano w waszym mieście (wsi) pomniki, upamiętniające wydarzenia Drugiej wojny światowej? Czy wspominają w waszej rodzinie wydarzenia tej wojny? Czy trzeba pamiętać o tragicznych stronicach historii? Dlaczego? Jak należy odnosić się do ludzi, którzy przeżyli wojnę?

Pomnik radzieckich obywateli i brańców wojennych, rozstrzelanych przez hitlerowców w Babim Jarze. Kijów.

Kiedy zaczęła się Druga wojna światowa?

1 września 1939 r. rozpoczęła się **Druga wojna światowa**. Jej poprzedzała tajemna ugoda kierowników nazistowskich Niemiec i bolszewickiego Związku Radzieckiego – Adolfa Hitlera i Josefa Stalina, każdy pragnął panować w świecie. Przywódcy według własnego uznania zdecydowali o losie wielu narodów Europy. Za ich zgodą ziemie zachodnio-ukraińskie weszły do składu Związku Radzieckiego. Na dołączonych terytoriach władza radziecka zaprowadzała takie same porządki, jak i we Wschodniej Ukrainie. Lecz pokój między Niemcami i ZSRR był nie-trwały.

22 czerwca 1941 r. wojska niemieckie zaatakowali Związek Radziecki. Wojna Związku Radzieckiego przeciw Niemcom jest znana pod nazwą **Wielka Ojczyźniana**.

Sformułuj według treści tekstu 3-4 pytania, które zaczynają się słowami *Co? Kto? Gdzie? Jak? Kiedy?* i jedno pytanie *Dlaczego?* Kolejno odpowiedz na nie.

Jak okupowano Ukrainę?

Ukraina zaznała ciosów wroga już w pierwsze godziny wojny. Nasza ziemia stała się bezpośrednim polem działań wojennych. Na niej toczyły się krwawe bitwy, co doprowadziły do strasznych rujnacji i zagłady milionów żołnierzy i obywateli kraju.

Żołnierze i dowódcy Armii Czerwonej – tak nazywały się siły zbrojne ZSRR – okazali masowy heroizm, lecz zmuszone były odstępować. Od 11 lipca do 26 września 1941 r. trwała heroiczna obrona Kijowa. Wtedy do niewoli trafiły ponad 600 tys. żołnierzy i dowódców. Za rok od początku wojny całe terytorium Ukrainy okupowano przez wojsko niemieckie i jego sojuszników.

Okupanci pragnęli przekształcić Ukrainę na dostawcę żywności i surowców. „Nowy porządek”, ustalony przez nazistów, odznaczał się wrogością i okrucieństwem. Okupanci zamęczyli blisko 5 mln ludności pokojowej i jeńców wojennych z Ukrainy. Do Niemiec na przymusowe prace wysłano 2,5 mln chłopców i dziewcząt.

Okupacja –
czasowe zajęcie
przez siły zbrojne
jednego państwa
całości lub części
terytorium innego
państwa
i wprowadzenie
tam swojej
władzy.

Popracuj z mapą na str. 143. Jakie ukraińskie miasta zdobyli wojska hitlerowskie w latach 1941–1942?

Odznaka „OST”, którą powinni byli obowiązkowo nosić na piersi obywatele ukraińscy, wywiezione na prace przymusowe do Niemiec. Słowo „ostarbeiter” po niemiecku oznacza „pracownik ze wschodu”.

Jakie odczucia wywołują u was fotodokumenty czasów wojny? Jak myślicie, co odczuwali ludzie, przedstawione na zdjęciach albo które były świadkami tych wydarzeń?

Wybierz jedno ze źródeł i opracuj go według podanych pytań.

1. Kiedy odbywały się wydarzenia, opisane w źródle?
2. Jakie fakty świadczą o wrogości i okrucieństwie reżimu okupacyjnego?
3. Jakie fakty były najbardziej rażące?

Z książki Dmytra Małakowa „Te dwa lata. W Kijowie przy Niemcach”: „Wróg zajął Kijów tylko dwa tygodnie temu, a zdawało się, niby minęło całe życie. Wy-

buchy i pożary Chreszczatyka, rozstrzeliwania w Babim Jarze, głód i nędza – wszystko sprasowało się w dwa tygodnie.

W październiku okupanci przymusili jeńców wojennych oczyszczać jezdnię Chreszczatyka. W nocy 22 października gdzieś znów coś wybuchnęło. Na rano następnego dnia na parkanach pojawiło się ogłoszenie komendanta: „Dziś 100 mieszkańców miasta Kijowa byli rozstrzelane. To jest uprzedzeniem. Każdy mieszkaniec Kijowa jest odpowiedzialny za każdy akt sabotażu”. Więc jak żyć, jak przeżyć tę biedę, nie złamać się, wystać, doczekać się lepszych czasów?

...Główne – to chleb powszedni. Sklepy faktycznie przestali istnieć. Przynajmniej dla nas.

Pierwej po wstąpieniu Niemców kijowianie chodzili wymieniać rzeczy na jedzenie w podmiejskich wsiach, gdzie wtedy jeszcze niezbyt głodowały. Dowiedziawszy się o miejskiej nędze, chłopci i sobie przyjeżdżali wozami do Kijowa. Wymiana odbywała się mniej więcej według takiego schematu: za dwa pudy jagieł w torbie, co nie ważyła bardzo często i jednego puda, chcieli palto zimowe, piękny kostium – zwyczajnie, męskie. W ówczesnych miejskich rodzinach ich było, przeważnie, po jednym, bardzo rzadko – dwa. Więc oddawały męzowskie, synowskie, ojcowskie – ubranie tego, kto był na froncie”.

Z powieści-kroniki „Masakra w Babim Jarze” świadka kijowskiej okupacji Dokji Humennej: „...Ludowe szkoły zamknięto, nauczycielom i uczniom należy odbywać obowiązek pracy. Studentów akademii medycznej zwołano na dworce i powiedziano, że w nauczaniu robi się przerwa, a wszyscy studenci jadą na pracę do Niemiec. Jak kto w ciągu trzech dni nie pojawi się na dworzec z rzeczami, rodzina takiego nie otrzyma kartek chlebowych, a majątek skonfiskuje się.

Tramwaje chodzą tylko w godziny przejazdu pracowników przemysłu niemieckiego, a mieszkańcy Kijowa nie mają prawa wejść do tramwaju, chyba kto ubłaga konduktora i zapłaci dziesięć rubli. Sklepy, na które z nadzieją spoglądali kijowianie, już odremontowano, wszystko w nich jest i wszystko to – „Nur für deutsche” (tylko dla Niemców). Spółdzielnie już zamknięto, salony fryzjerskie, fotografie, sklepy komisowe konfiskowano. Teatry już czwarty raz zamknięto.

Kijowianom, których jeszcze nie wywieźli na pracę, nie wystarcza sześciu kilogramów prosiano-kasztanowego chleba na miesiąc, który, co prawda, akuratnie i bez kolejek zaczęły oto niedawno wydawać chlebne budki. Ich nawet nie rozczuła, nie zachęca piękny złocisto-iskrzasty od hojnie domieszanej łuski prosianej kolor tego chleba, mówią, że chociaż jaki byłbyś głodny, a ukąsić takiego chleba nie możesz. A oto i kolejna uchwała – zakaz dowożenia do miasta jakiegokolwiek żywności. Wszystkie bazy od teraz na zawsze zamykają się. Na wszystkich drogach, mostach, wejściach, wjazdach do Kijowa stawały zastawy policjantów i gestapowców. Te odbierały wszystko to, co niosły kijowskie nędzarze

na barkach. Masło i miód zabierały, a grysik i mękę rozsiewały po polu. Okupant walczy z narodem, strzela do tego, kto niesie dwieście gramów masła”.

Jak odbywało się zwolnienie Ukrainy?

Zwolnienie Ukrainy od okupantów odbywało się w latach 1943–1944. Ważne znaczenie w tym miała bitwa o Dniepr. 6 listopada 1943 r. wojska 1-go Ukraińskiego frontu pod dowództwem generała Nikołaja Watutina zwolniły Kijów. W grudniu zaczęło się ogólne natarcie wojsk radzieckich na Prawobrzeżnej Ukrainie.

Ważną rolę w rozgromieniu okupantów na zagarniętych ziemiach ukraińskich odgrywał ruch Oporu. W lasach Sumszczyzny i Czernihowszczyzny działały setki oddziałów partyzanckich, duże zjednoczenia pod dowództwem Sidora Kowpaka, Aleksieja Fiodorowa i in. Na Wołyniu i Polesiu rozwinął się szeroki powstańczy ruch samoobrony. Stworzono Ukraińską powstańczą armię (UPA). Ludność wstępowała do UPA albo nadawała jej wszelkie poparcie. UPA walczyła jak przeciw hitlerowskim zaborcom, tak i przeciw Armii Czerwonej, pragnąc stworzyć niezależne państwo Ukraińskie.

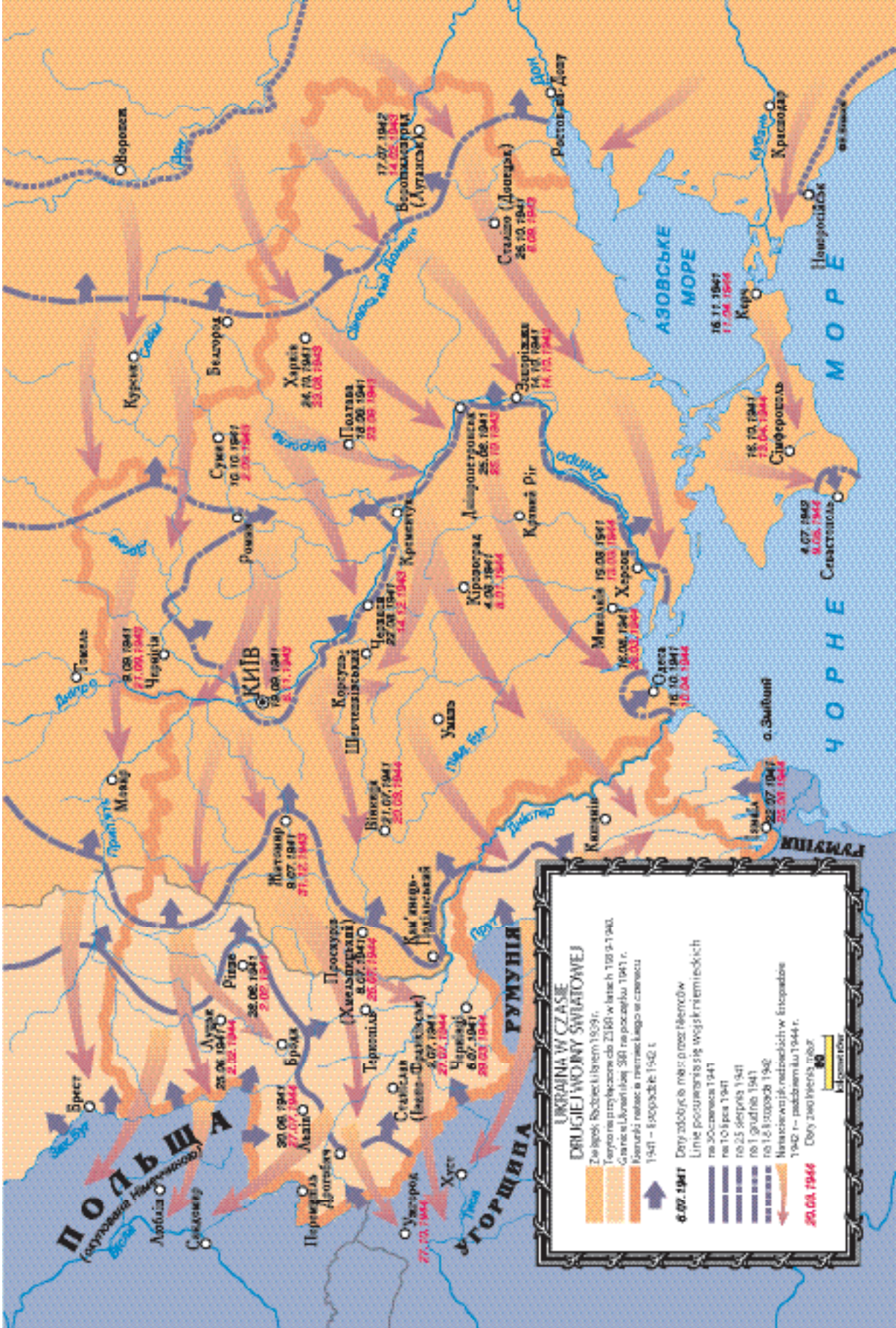
Zwolnieniu od okupantów hitlerowskich Ukraina zawdzięcza wojskom radzieckim. 28 października 1944 r. całe terytorium Ukrainy w ówczesnych granicach zwolniono od wojsk hitlerowskich.

*W przerwie między bojami
na Żytomierszczyźnie. 1943 r.*

*Przeprawa wojsk radzieckich na prawy
brzeg Dniepru na północ od Kijowa.
Październik 1943 r.*

Za zwolnienie rodzimej ziemi nasz naród zapłacił najwyższą cenę: w szeregach armii Czerwonej walczyły ponad 6 mln Ukraińców, z nich 3 mln – zginęły. W ogóle oddali swoje życie w tej wojnie od 8 do 9 mln obywateli Ukrainy. Dniem, kiedy skłaniajmy głowy przed wyzwolicielami, jest **9 maja** – Dzień zwycięstwa, państwowe święto w Ukrainie.

1. Ułóż plan tekstu i przekaz go zgodnie z planem. 2. Korzystając z mapy na str. 143, wyjaśnij kolejność zwolnienia miast Ukrainy spod okupacji niemieckiej.

Obejrzyj zdjęcia. Opowiedz o uczuciach ludzi, które witają żołnierzy-zwycięzców. Jaki okres wojny przedstawiono na drugim zdjęciu? Odpowiedź uzasadnij.

1. Ułóż krótką opowieść o Ukrainie w Drugiej wojnie światowej według planu:

1. Przyłączenie Ukrainy Zachodniej do ZSRR.
2. Początek Wielkiej Wojny Ojczyźnianej.
3. Nazistowska okupacja.
4. Zwolnienie Ukrainy.
5. Dzień zwycięstwa.

2. Nakreśl linię czasu, poznać na niej potrzebne daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

9 maja 2010 roku świętowano 65-lecie zwycięstwa w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Oblicz, w jakim roku zakończyła się wojna.

3. Korzystając z mapy na str. 143, odpowiedz:

1. Jakie ukraińskie miasta pierwszymi okupowali wojska hitlerowskie?
2. Jakie ukraińskie miasta zwolniono od okupacji niemieckiej ostatnimi?

4. Wymień nowe słowa, użyte w tekście paragrafu, wyjaśnij ich.

Jak w waszej szkole czczą Dzień zwycięstwa? Dlaczego istnieje tradycja kłaść kwiaty pod pomniki wojownikom-zwycięzcom?

Przeczytaj tekst i obejrzyj zdjęcia. Obmyśl odpowiedzi na pytania.

O CZYM MOGĄ OPOWIEDZIEĆ NAGRODY WIELKIEJ WOJNY OJCZYŹNIANEJ?

Dla odznaczenia heroizmu i męstwa obrońców Ojczyzny w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej w lata wojny i okresu powojennego założono 9 orderów i 23 medali. Pierwszą nagrodą, ustanowioną w 1942 r. podczas Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, był order Wojny Ojczyźnianej. On przewidywał masowe odznaczenia za heroizm żołnierzy radzieckich na frontach Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Order Wojny Ojczyźnianej stał się najbardziej masową nagrodą wśród orderów ZSRR.

Najwyższym orderem wojskowym ZSRR był order „Zwycięstwo”. Tym orderem nagradzano osoby wyższego składu naczelnego Armii Czerwonej za udane przeprowadzenie operacji bojowych. Orderem „Zwycięstwo” w latach Wielkiej Wojny Ojczyźnianej odznaczono 16 osób. Jednym z najbardziej szanowanych orderów jest order Sławy I, II i III stopni. Order ten nazywa się „żołnierskim”, ponieważ im nagradzano tylko żołnierzy, sierżantów i starszyzn. Podstawą dla odznaczenia był osobisty przejaw odwagi i męstwa.

Order Bogdana Chmielnickiego ustanowiono w 1943 r. To był jedyny order w ZSRR, który miał napis w języku ukraińskim. W odróżnieniu od innych orderów ZSRR, orderem Bogdana Chmielnickiego nagradzano wszystkie stopnie armii i floty, a także najaktywniejszych uczestników ruchu partyzanckiego.

■ Rozpytajcie rodzinę, jaki ślad zostawiła Druga wojna światowa w historii waszej rodziny? Jakie nazwy w rodzimym mieście (wsi) zachowują pamięć o wydarzeniach tych lat? Czy zbudowano w waszym mieście (wsi) pomniki, uwieczniające wydarzenia Drugiej wojny światowej? Dowiedźcie się o jakimś z nich, przygotujcie niewielką informację.

§20. *WE WSPÓŁCZESNEJ UKRAINIE,* albo NIEPODLEGŁA UKRAINA

Na lekcji nauczycie się

Wyznaczać najważniejsze wydarzenia i nazywać wybitnych współczesnych, którymi szczyli się Ukraina. **2.** Podawać przykłady praw i obowiązków obywateli według Konstytucji Ukrainy. **3.** Pokazywać na mapie terytorium współczesnej Ukrainy, obwody i centra obwodowe, sąsiednie państwa.

Obejrzyj zdjęcia. Czy wiesz, kiedy w Ukrainie świętują Dzień niepodległości? Jak odznaczają to święto w waszym mieście (wsi)? Z jakimi symbolami państwowymi Ukrainy powiązali swój pochod obywatele na zdjęciach? Co oni chcieli tym poświadczyć? W grupach ułóżcie witania SMS z okazji święta Dnia niepodległości.

Święto Dnia niepodległości w Odessie i Lucku.

Kiedy Ukraina stała się niepodległą?

24 sierpnia 1991 r. uchwalono **Akt proklamowania niepodległości Ukrainy**. Dlatego w tym dniu odznaczamy święto państwowe. A w dniu 1 grudnia 1991 r. ten dokument otrzymał wsparcie ogólnonarodowe: podczas **referendum** za niego wypowiedziały się ponad 90 odsetków ludności, która wzięła udział w plebiscycie. Tego samego dnia nasz naród obrał głowę państwa – **Prezydenta Ukrainy**. Im został Leonid Krawczuk. Następni prezydentami Ukrainy byli: Leonid Kuczma (wybrany 1994 i 1999 r.),

Wiktor Juszczenko (wybrany 2004 r.) W styczniu 2010 r. Prezydentem Ukrainy został Wiktor Janukowicz.

Korzystając ze symboli-uśmieszek, zaznacz, co w tekście jest już ci znajome 😊, a co jest nowe 😬.

Referendum –
ogólnonarodowe
głosowanie
w najważniejszych
sprawach
życia
państwowego.

Co wyznacza życie współczesnej Ukrainy?

Stawszy się państwem niezależnym, Ukraina zobowiązała się podolać sporo trudności, odziedziczonych od czasów poprzednich. Tutaj i ubóstwo większości ludności, i opóźnienie wobec innych krajów w rozwoju produkcji i nauki, naruszenia praw i wolności człowieka. W niedługim czasie stworzono nowy system zarządzania państwowego, własne siły zbrojne, organy bezpieczeństwa i porządku prawnego. Pracując nieustannie, nasz naród zdobył sporo sukcesów w życiu gospodarczym. W przemyśle Ukrainy dużą rolę odgrywają hutnictwo i budowa maszyn. Wielkie znaczenie dla naszego państwa wciąż ma produkcja artykułów rolniczych. Ukraina ma wszystkie rodzaje współczesnego transportu: kolejowy, powietrzny, samochodowy, morski, rzeczny, rurociągowy, a także metro. Ukraina – państwo morskie z długością linii brzegowej ponad 2 tysiące kilometrów. Najważniejsze ukraińskie porty – to są miasta Odessa, Ilijczewsk, Mikołajów, Chersoń, Mariupol, Feodosia, Izmańl.

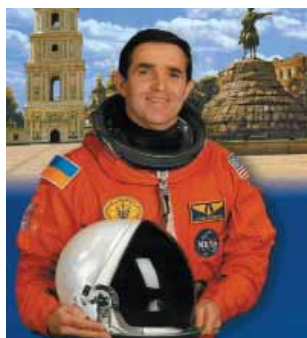

Port Odeski. Zdjęcie współczesne.

We wrześniu 1996 r. w Ukrainie zaprowadzono własną walutę narodową – hrywnę.

1. 100 hrywien czasów UNR. 1918 r.
2. Jedna hrywna wzorca 1996 r.

Leonid Kadeniuk.

W 1997 r. odbył się lot amerykańskiego statku kosmicznego „Columbia”, w składzie międzynarodowej załogi którego był pierwszy kosmonauta niezależnej Ukrainy Leonid Kadeniuk.

Jednak w życiu gospodarczym pozostaje jeszcze wiele problemów. Obecnie trzeba wyposażać duże przedsiębiorstwa w nowy sprzęt, remontować i odbudowywać drogi, stwarzać nowe miejsca pracy, aktywniej wprowadzać zdobycze naukowe w gospodarstwie rolniczym. Jeszcze wiele trzeba zrobić dla rozwoju transportu powietrznego, współczesnych środków łączności i techniki komputerowej itp.

Występ Narodowego Zashużonego Akademickiego Zespołu Tańca Ukrainy im. Pawła Wirskiego.

Wybitne są osiągnięcia niezależnej Ukrainy w obszarze kultury, nauki, sportu. Podstawą edukacji w naszym państwie są szkoły ogólnokształcące. W latach niezależności pojawiło się wiele gimnazjów i liceów. Młodzież ukraińska ma możliwość nauczać się zawodu w szkołach zawodowych, uczelniach technicznych i koledżach. Wyższe wykształcenie zdobywają na uczelniach wyższych – uniwersytetach, akademiach, instytutach, konserwatoriach. W ostatnie lata system oświaty w Ukrainie przeżywa okres reformowania.

Najbardziej znanymi poza granicami Ukrainy fachowymi zespołami muzycznymi są Zasłużony państwowy chór im. Grigorija Weriocki, Zasłużona akademicka kapela chóralna „Dumka”, Narodowy Zasłużony Akademicy Zespół Tańca Ukrainy im. Pawła Wirskiego.

Kogo ze znanych ukraińskich sportowców poznałeś na zdjęciach? Opowiedz o ich osiągnięciach.

Co to jest Konstytucja Ukrainy? Kiedy ona została uchwalona?

Proklamowanie niepodległości w 1991 r. – to tylko początek wspólnej pracy, skierowanej na rozbudowę państwa ukraińskiego. O tym,

jaką powinna stać się w przyszłości Ukraina, mówi się w ustawie zasadniczej naszego państwa – Konstytucji. Słowo **konstytucja** pochodzi z łaciny, gdzie ono znaczy *uporządkowywanie, ustalenie*. Konstytucja wyznacza ustrój państwowy i stosunki wzajemne obywateli i państwa. Własne konstytucje obecnie ma większość państw świata. Konstytucję Ukrainy uchwalono **28 czerwca 1996 r.** Ten dzień ogłoszono świętem państwowym. Według Konstytucji Ukrainy w państwie uznano człowieka za wartość najwyższą. Właśnie dlatego państwo jest zobowiązane bronić życia swych obywateli. Każdy ma prawo do nietykalności mieszkania, tajemnicy korespondencji, rozmów telefonicznych. Nie można wtrącać się do życia osobistego człowieka, przeszkadzać mu podróżować, wyrażać swoją opinię, odwiedzać cerkiew. To są osobiste prawa obywateli Ukrainy. A jeszcze Konstytucja ogłasza prawo brać udział w zarządzaniu państwem: wybierać i być wybranym na posady państwowe, być członkiem jakiegokolwiek partii, zjednoczenia, organizować zebrania, wiece, demonstracje. Jednak taka działalność nie musi zagrażać życiu innych ludzi. Każdy człowiek ma prawo do pracy i odpoczynku, do mieszkania i leczenia, do środowiska przyrodniczego bezpiecznego dla życia. Według Konstytucji Ukrainy głową państwa jest Prezydent. Ustawy uchwała Rada Najwyższa – wyższy organ prawodawczy.

Wciela ustawy w życie Rząd Ukrainy albo Gabinet Ministrów. Rząd Ukrainy jest odpowiedzialny przed Prezydentem i podlega rozliczeniu przed Radą Najwyższą, kieruje się Konstytucją Ukrainy i innymi ustawami naszego państwa. Najwyższy organ sądowy – Sąd Najwyższy Ukrainy. On zabezpiecza jednakowe stosowanie prawa przez wszystkie sądy w państwie.

Sformułuj według treści tekstu 3–5 pytań, które zaczynają się słowami, *Co? Kto? Gdzie? Jak? Kiedy?* i jedno pytanie *Dlaczego?* Kolejno odpowiedz na nie.

1–2. Ułóż krótką opowieść o współczesnej Ukrainie według planu:

1. Kiedy nasze państwo uzyskało niepodległość? Jakie wydarzenia temu towarzyszyły?
2. Kiedy uchwalono Konstytucję Ukrainy? Jakie są najwyższe organy władzy w naszym państwie?
3. Kto z wybitnych działaczy, naszych współczesnych, swoimi osiągnięciami wślawia Ukrainę?

4. O jakich prawach i obowiązkach obywateli chodzi w Konstytucji Ukrainy?

3. Nakreśl linię czasu, poznacz potrzebne daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

Ile lat minęło między przyjęciem przez Radę Najwyższą Aktu proklamacji niepodległości Ukrainy a uchwałą Konstytucji Ukrainy? Która rocznica niepodległości Ukrainy będzie świętowana w tym roku?

4. Skorzystawszy z mapy na str. 67, daj odpowiedź na pytania:

1. Na jakie administracyjno-terytorialne jednostki jest podzielona Ukraina? Jakie z nich mają największe terytorium? 2. Przez jakie obwody przecieka Dniepr? 3. Z jakimi państwami graniczy Ukraina?

Historię współczesnej Ukrainy tworzy każdy z nas. W jakich branżach gospodarki narodowej, nauki, edukacji pracują twoje krewni? O jakim zawodzie marzysz? Jak wyobrażasz sobie przyszłość naszego państwa?

Przygotuj odpowiedzi na pytanie.

Jakie święta państwowe są związane z wydarzeniami 20 w.? Przygotuj się do krótkiej opowieści o tych wydarzeniach.

§21. *PIEŚNIARSKI KRAJ ZAWZIĘTOŚCI I PRACY,*

albo O CZYM I O KIM OPOWIADA HISTORIA KRAJU RODZIMEGO

PRACA PRAKTYCZNA № 3

Na lekcji nauczysz się

1. Dobierać informację o wydarzeniach i postaciach historii rodzimego kraju. 2. Podawać przykłady uwiecznienia wydarzeń i postaci historycznych rodzimego kraju pomnikami, pamiętnymi tablicami, znakami itp. 3. Opowiadać o wydarzeniach i postaciach historii rodzimego kraju.

Obejrzyj przedstawione na zdjęciach pomniki. Wszystkie one są dedykowane znanym wydarzeniom albo działaczom historycznym, o których opowiada się na stronicach podręcznika. Wspomnij te wydarzenia i działaczy historycznych. Sformułuj 2–3 twierdzenia, które udowadniają, dlaczego te wydarzenia czy działacze historyczni są dostojne uwiecznienia.

Wykonajcie zadanie swojej grupy. Zawiadomcie wyniki pracy klasie. Odpowiedzcie na pytania, które powstały podczas omawiania.

Grupa 1. Przygotowując się do lekcji, należało dowiedzieć się, czy są w waszym rodzimym mieście (wsi) pomniki, pamiętne miejsca czy gmachy, związane z imionami działaczy historycznych. Przygotujcie opowieść o takim działaczu zgodnie z planem:

1. Kim był działacz historyczny, któremu zbudowano pomnik?
2. Kiedy on żył?
3. W jakich wydarzeniach brał udział albo, z jakimi wydarzeniami wiąże się?
4. Czy czczą tego działacza w innych miejscach? Dlaczego?

Grupa 2. Czy są w waszym rodzimym mieście, wsi pomniki, pamiętne miejsca czy gmachy, związane z wydarzeniami historycznymi? Przygotujcie opowieść o tych wydarzeniach zgodnie z planem:

1. Co spowodowało przyczyny, kiedy i w jakich okolicznościach odbyło się wydarzenie, któremu dedykowano pomnik, (Jakiego wydarzenia dotyczy pamiętne miejsce albo gmach, kiedy stało się wydarzenie, związane z nim, jakie miało przyczyny)?
2. Jakie były wyniki i skutki tego wydarzenia dla waszego kraju?
3. Kto brał udział w tym wydarzeniu z miejscowych mieszkańców? Co wiadomo o tych ludziach?
4. Czy czczą to wydarzenie w innych miejscach? Dlaczego?

Grupa 3. Jakie legendy, podania zachowują pamięć historyczną o waszych słynnych rodakach? Przekażcie jedną z legend kolegom z klasy.

Przeanalizujcie ją zgodnie z planem:

1. Jakim wydarzeniem czy postaciom historycznym jest poświęcona ta legenda?
2. Jak urzeczywistniono w legendzie stosunek do wydarzenia / postaci?
3. Dlaczego stworzono tę legendę?

Czy ciekawie pracować na lekcji? Co najbardziej spodobało się? O czym chciałbyś dowiedzieć się dokładniej?

Postaw sobie ocenę za lekcję, zaliczywszy za różne etapy pracy odpowiednie punkty.

<i>Etap lekcji /</i>	<i>Punkty</i>	1	2	3
Przygotowanie do lekcji				
Praca w parach				
Praca w grupach				
Uczestnictwo w dyskusji				
Moja ocena				

Przygotujcie się do gry „Historyczny alfabet”. Dla tego przeglądajcie stronicę rozdziału, wspomnijcie nowe słowa, imiona działaczy historycznych, wydarzenia, o których dowiedzieliście się. W grę można pograć na lekcji albo na przerwie. Dla tego na tablicy dużymi literami napiszcie ukraiński alfabet. Wybierzcie prowadzącego. Poproście jego z zamkniętymi (zawiązanymi) oczami wskazać na literę, z którą będziecie grać. Kiedy literę „określono”, w ciągu trzech minut zapisujcie słowa rozdziału (imiona, nazwy wydarzeń), które potraficie przypomnieć. Na przykład, oto niektóre słowa z rozdziału co zaczynają się na literę *k*: *Kijów, Kijowska Ruś, książę, kupcy, koczownicy, kozacy, klejnoty, kobziarz, Kijowski uniwersytet, konstytucja, kolchoźnicy*.

Wygrywa ten, kto zapisze najwięcej słów, związanych z historią. Jeśli wypada litera, na którą nowych słów jest mało albo w ogóle nie ma, poproście prowadzącego „wybrać” inną.

PRZECZYTAJ W CZASIE WOLNYM

Pojedynek

– Kiedy ż to przezwali go Wieszczym? – szarpał tatę za rękę Małko.

– Mimo wszystko chcesz rozżłościć bogów, – ostrzegawczo mówił ojciec, patrząc na niebo, co z jednej strony ukryło się burzowymi chmurami.

Ojciec i syn podeszli do brzegu rzeczki Poczajny¹, huknęli przewoźnika.

– A może wujek zna, dlaczego przezwały władcę Góry² Wieszczym? – wyrwało się u chłopca, tylko łódź zakołysała się na miękkich falach.

Ochoczy do rozmów przewoźnik ucieszył się: niech ten szacowny mistrz zostaje sam na sam ze swoimi dumami-nieszczęściami, a ja pogadam sobie z małym podolskim gawędziarzem.

– Rozmaicie mówią ludzie, – niesporo zaczął opowieść. – Odkąd siadł Oleg na Górze, niby żmije, popełnili miastem pogłoski: nieprawdą zdobył książęcy pałac, nie będzie sprawiedliwa i jego śmierć – nigdy nie zobaczy dusza Olega Wyriju³. Jeszcze i biedę przywoła na dawne kijowskie góry, gdzie kiedyś były szczęśliwi i nasze dziadkowie i ojcowie.

Mówili tak sobie kijowianie, a jednak ulegały woli cudzoziemca, bo sam najstarszy wróżbita Peruna nazwał nowego władcę Wieszczym – przepowiadały jego Kijowowi wszechmocni bogowie. To ich gniew zabił ostatniego z rodu Kija za zdradę prastarej wiary. A że Perun⁴ pomaga mu, to prawda. Z ilu ziem zbierają daninę jego drużownicy i nigdzie nie znają oporu!

Łódź uderzyła o brzeg.

Raptem mignęła błyskawica, i z nieba posypały się szczodre krople. Niespodziewany deszcz zmusił cieślę zatrzymać się w towarzystwie gadatliwego przewoźnika. „Wszystkie ludzkie nieszczęścia od długiego języka”, – pomyślał on, jednak pozostał przeczekać niepogodę w chałupie staro-

¹ *Poczajna* – rzeczka – dopływ Dniepru.

² *Góra* – tak nazywano górną część Kijowa; jeden z pagórków, gdzie, według kroniki, powstało miasto; tu znajdowały się pałace księcia i bojarów.

³ *Wyrij* – według wyobrażeń dawnych Ukraińców, wyspa we Wszechświecie, gdzie znajdowali się bogowie i dusze zmarłych; tam że zlatywały się na zimę ptaki.

⁴ *Perun* – według wierzenia dawnych Słowian, bóg gromu i błyskawicy.

– Różne cuda opowiadają o tym Olegu, – prowadził przewoźnik. – Niby ktoś widział, jak przy pełni wylatuje z jego pokoi sokół-ptak, leci gdzieś na Łysą górę¹ czy w Dorohożycze², a tam obraca się na żmiję-położa i służy garbatej zezowatej wiedźmie, co czasem pojawia się na podolskiej targowicy.

Od tych słów u Małka wystygła krew: nie kłamie stary. Sam widziałem – tę wiedźmę, jeszcze i chleba jej dawałem.

Ukrywa Oleg swój czar. Lecz pewnego razu nie utrzymał się. Było to podczas pochodu na Bizancjum. Szczęśliwie zeszła drużyna Olega w dół Sławutą³ nad morze, przeszła i morze. Ale zamknęli zmyślni Bizantyjczycy wejście do swego portu. Naciągnęli ogromny łańcuch, przymocowany do kamiennych wież na brzegach zatoki Złoty Róg. Wtedy Oleg rozkazał wyciągnąć łodzie i postawić ich na koła. I zobaczyli cudzoziemcy niebywałą rzecz: pod napiętymi żaglami statki Olega całym pędem leciały suszą do ich stolicy.

Zadrżały kraje zamorskie: jak walczyć z władcą, który ma skrzydlate statki?! Odtąd spłacają oni Kijowowi dużą daninę. Wiadomość o zwycięstwie doleciała do Kijowa wcześniej od Olega. Jemu ż za mądrość dali imię Wieszczy.

Późno wieczorem cieśla z synem powracali do domu. Ale noc i cichy plusk Dniepru dla czegoś to nie ululały gwarny Podoł. Jego ulice objęła niezwykła bieranina: wszędzie pałały ogniska, ludzie z przejęciem rozmawiali, spoglądały na Górę. Stamtąd, z wysokiej Kijowej góry, z pałacu książęcego, doszła nowina: umarł Wieszczy Oleg. Spełniło się dawne proctwo o śmierci od konia. Nie rozmijał się Oleg z Losem. Dawno umarł jego wierny koń Łabędź. A śmierć czatowała, schowawszy się gadem pod zmytymi przez wiosenne wody i deszcze kośćmi Łabędzia.

Płonęły gwiazdy, a na podolskim targowisku zgięta przez lata zezowata kobieta opowiadała o ostatnich minutach Olega. Otruty przez węża, zażądał on zobaczyć grób Askolda.

„Pochylił Oleg nisko głowę”, – czy to śmiała się, czy to płakała kobieta, – i powiedział: „Nie stało się twoje miasto mi rodzimym. Zwyciężyłeś w pojedynku, księciu”.

¹ *Łysa góra* – jedna z gór nad prawym brzegiem Dniepru; według wierzeń dawnych kijowian, niepewne miejsce, w którym zbierały się ciemne siły.

² *Dorohożycze* – uroczysko w Kijowie.

³ *Sławuta* – dawna poetycka nazwa Dniepru.

Tajemnica „Słowa O pułkowi Igora”

„Ile tych dróg jest w ziemi naszej! Nie do przejścia. Nie do zmierznięcia”. – myśli podróżnego, jak i jego kroki, były nieśpieszne, jednak lekkie i wolne. Nie miał on ani dokuczliwego towarzysza, ani uciążliwego bagażu, ani nawet imienia. Tylko pałka, niewielka sakwa i cień-samotność, której nawykł on przez wiele lat powierzać swoją duszę. Co prawda, jego towarzysza bez oblicza i współbiesiadniczka pojawiała się tylko słonecznego dnia.

On zawsze wędrował. Bo od urodzenia był podarowany mu los poety-piewcy. A że wiek wypadł niespokojny – nie obliczyć pustoszących najazdów wojowniczych sąsiadów, – to śpiewał on o dzielnych bohaterach – książętach ruskich, które więcej za własne życie lubiły rodzimą ziemię. Tak z piosenkami o koronowanych bohaterach chodził on z kraju w kraj, zawsze zbierając wokół siebie niemały tłum słuchaczy. Ale z czasem zaczął dostrzegać, że zobojętniały ludzie do jego śpiewu. Dziwił się: czyżby niepotrzebni teraz bohaterzy? I raptem ten kamień-przekleństwo: „Obyś nigdy nie widział świata, jak synom naszym, co złożyły swe głowy w zatargach książęcych”! Straszna prawda ognistym błyskiem razila mu oczy: książęce sprzeczki gorączkowały ruskie ziemie, wykrwawiały ich podstępными buntami jednego brata-księcia przeciw innemu, tysiące żyć zabierały książęce zatargi wewnętrzne.

I oberwała się struna, umilkło serce. Myślał, na zawsze. Ale wypadek zmienił jego los.

Pewnego dnia na kijowskiej targowicy usłyszał pieśń. Ile ich słyszał przedtem, lecz żadna tak nie rozczulała. Śpiewał jej skomoroch. Jednak nie jego to była piosenka, bo czytał ją z arkusza pergaminowego. Zwracał się uliczny błazen nie do mieszkańców Podolu, a do wielmożnych książąt. I nie było w tych słowach ani kpiny, ani szydzenia, a tylko cierpki pólunowy ból za ziemię Ruską:

Przestali książęta niewiernych walczyć,
zaczęli jeden drugiemu mówić:
„To jest moje, a to też moje, bracie”!
Zaczęli oni sprawy drobne
uważać za wielkie,
przeciw samych siebie podnosić sprzeczki, –
a niewierne ze wszystkich stron nadchodziły,
ziemię Ruską przezwyciężały.

Nie zdążył skomoroch dośpiewać. Wichrem naleciały drużynnicy, dra-
pieźnie błysnęły ich ostre miecze: „Dlaczego, buntowniku, siejesz niepo-
słuszeństwo wśród ludu kijowskiego?”

Podróżny wspominał, jak pozbiierał rozrzucone arkusze, i niby usłyszał
piosenkę znów. Tupotały wśród stepu konie – poprowadził księżę Igor puł-
ki swoje dzielne na ziemię Połowieckie za ziemię Ruską. Brzmiała stal aż
pod niebem – biły się Rusi przeciw wrogowi, szukając sobie zaszczytu, a
księciu – sławy. Płakały od smutku trawy – trzeciego dnia o godzinie połu-
dniowej pochyliły się sztandary Igora.

Jednak nie była ta pieśń bezsilnym lamentem. Ten, kto złożył ją, wie-
rzył: szczere słowa, niech i gorzkie, jak żywa woda. Dlatego i zwracał się
do potężnych książąt ze swoim słowem. Ale czy był usłyszany? I dlaczego
zamilknął? Gdzie zgubił się jego ślad?

Ponad dziesięć lat szukał wędrowny poeta klucze do tajemnicy. Ob-
szedł Kijowszczyznę i Czernihów, Wołyńską ziemię i Połocką, Smoleńską
i Włodzimierz-Suzdalską – bywał we wszystkich miastach i miasteczkach,
wymienionych w „Słowie...”

Roku 1198 przybył on do ziemi Halickiej. Droga bystro wzbierała w
górze. Przydrożny pośpieszał: trzeba wejść do miasta przed zachodem
słońca.

– Jaka sprawa przyprowadziła cię, człowieku, do Halicza? – zapytał
wartownik. – Czasem nie służysz wrogom naszego władcy – księżę Roma-
nowi wołyńskiemu i nieposłusznym bojarom Halickim, które znów zamie-
rzyły bunt?

Pierwszą noc w Haliczu przyszło nocować w więzieniu. „Nie ma, wi-
dać, Włodzimierz Jarosławicz siły ojcowskiej, kiedy z taką przestrogą wita
przybyszy, – leżąc na wiązce słomy, zastanawiał się wędrowiec. – Nawet
pergamin ze „Słowem...”. Wytrzęsły jego sługi. Niech przeczyta księżę...”

Jazgot kluczy przerwał myśli.

– Oto on, ten podróżny, – posłyszał się głos wartownika. – Nie wierz
mu, księżę, zbyt chytry, a jeszcze i poeta...

Włodzimierz uważnie popatrzał do oczu więźnia, zwrócił pergamin i
już w drzwiach zapytał:

– Gdzie wzięłeś „Słowo...”?

Niespodziewany domysł wichrem uchwycił wyobraźnię wędrownego
poety.

Skąd wiesz, księżę, że „Słowo...” – nie mój utwór?! Może, ono należy
tobie?

Książę zdawało się, nie usłyszał zuchwałego pytania. Nawet nie spojrzawszy na więźnia, milcząco wyszedł.

Po krótkim czasie płakały w Haliczu dzwony: umarł książę Włodzimierz – syn Jarosława Osmomysła, brat Jarosławny, żony księcia Nowgorod-Siwerskiego Igora.

„Nie powiedział. Nie powiedział...” – huczeli oni o wielkiej tajemnicy.

Carogrodzkie cuda

– Oj, braciszku, jakże stęskniłam się za tobą, – dziewczyna na mgnienie milkła, przygarniała małego Wasilika i opowiadała dalej.

A chłopiec słuchał opowieść siostry i nie wierzył jej – chyba mogą naprawdę być – niech nawet i za morzem – złote ptaszki, które śpiewają lepiej od kijowskich słowików?

– A gdzież są ich gniazda, tych dziwo-ptaków? – chytrze przymrużywszy oczy, spytał Wasilik.

– Jakież gniazda u złotych ptaków, kiedy oni są nieżywe?! Ich zrobił mistrz-złotnik i wysadził na złote drzewa, co blisko tronu cesarskiego. Kiedy weszliśmy do sali, oślepił nas ich złoty blask. Nawet księżna Olga podziwiła się: drzewa, gałęzi i każdy listek na nich – jak zwykle, lecz nie zielone, a złote. I ptaszki – dokładnie takie jak w naszych gajach, tylko szczerozłote. Aż tu cesarski tron zaczął podnosić się w górę. Zatrzepotały skrzydłami i poczęły podskakiwać złote słowiki. Raptem – grr...

– Od niespodzianki Wasilik skulił się i mocniej przytulił się do siostry.

– To rzeczywiście było straszne. Prosto zgrabiałam od przerażenia, – opowiadała dziewczyna. – Złote lwy, co leżały przy tronie imperatora, podniosły się na przednie łapy, rozgniewanie potrząsały ogonami i ryknęły. Biedna księżna! Ona była najbliższa do tych potworów!

– A co Olga?

– Została niewzruszoną, tylko na jakieś mgnienie uśmiechem błysnęły oczy.

– Oto po naszymu. Dobrze byłoby, gdyby księżna przypomniała obcym, jak kiedyś Rusi przstraszyły Carogród. Słyszałem, że za rządów Olega, którego nazywają Wieszcym, ruszyła z Kijowa drużyna na wyprawę za morze. Lecz zamknęli Bizantyjczycy wejście do swego portu ogromnym łańcuchem, przymocowanym do kamiennych wież na brzegach zatoki Złoty Róg. Wtedy Oleg rozkazał wyciągnąć łodzie i postawić ich na koła. I zobaczyły w Carogrodzie niebywałą rzecz: pod napiętymi żaglami

ruskie statki co tchu leciały łodem do miasta. Poprosiły pokoju wtedy zamorskie kraje, zgodziły się płacić Kijowowi dużą daninę. Czyżby zapomniały?

– Och, i mądry już jesteś, bracie. Pewnie, że nie zapomniały. Gdyby pogardały nas, chyba przyjmowałyby tak uroczście księżną z całym jej pocztem?

Dziewczyna, córka szacownego kijowskiego bojara, dopiero co wróciła z Carogrodu, gdzie przebywała razem z księżną Olgą. Wrażeń od podróży było nie na jeden wieczór. Przybywszy do Carogrodu na początku lata, ruskie posły czekały na spotkanie z cesarzem aż do września. Po pierwszym przyjęciu, 9 września, mianowano jeszcze jedno – na 18 października. Czego tylko nie zobaczyły nasi wędrowcy! I zatłoczone Carogrodzkie bazyry, gdzie sprzedawało się wszystko, czego zapagnie dusza: kosztowne ozdoby, rozmaita broń, konie, haftowane srebrem i złotem różnobarwne jedwabne tkanki, kobierce, słodycze i korzenie. I pyszne marmurowe pałace, i majestatyczne, niebiańskiej piękności cerkwie.

Zwłaszcza poraził Rusów główny sobór Carogrodu – Sofia. Rozmieszczony w centrum bizantyjskiej stolicy, on był przeznaczony dla ceremonii cesarskich. Wewnątrz sobór ozdabiałały polerowany marmur, rzeźbione kolumny, mnóstwo wyrobów ze srebra, złota, kosztownych kamieni. Nadzwyczajne wrażenie sprawiał uroczysty chóralny śpiew podczas służb kościelnych.

Nie mogły nie porazić kijowian i uliczne uroczystości na czele z samym cesarzem i rozmaite przedstawienia – występy wędrownych akrobatów, muzyków, sztukmistrzów. Oszalałmiały i same ulice. One były zabudowane kilkopiętrowymi marmurowymi domami, omal nie na każdej z ich wznosiła się cerkiew.

– Wiesz co, Wasiliku, gdybym nie pobyla tam, to, prawdopodobnie, nie uwierzyłabym w te wszystkie Carogrodzkie cuda. Trzymaj prezent, – dziewczyna rozwinęła cienko mereżkowaną jedwabną chusteczkę i włożyła bratu do dłoni małego krzyżyka. – Niech będzie ci drogowskazem w krajach zamorskich. Ojciec mówił, że wiosną ruszysz do Carogrodu i ty – w naukę.

Wieszcie słowa

Wiele czego widziały na swoim wieku szybkie wody Dunaju. Takiemu blaskowi zdziwiło by się i Czarne morze. Lśniła na słońcu cesarzowa zbroja. Złoto, kosztowne kamienie, najdroższe tkanki w ubraniu potężnego

władcy miały przekonać księcia Rusów: nie pokonać wilkowi lwie pazury. Wojna z Bizancjum – nadaremna sprawa: nikt nie podoła jej złotego majestatu. I niech mówią o dumnym Świętosławie, że lekceważy on bogactwo. Nie było jeszcze wśród ludzi tego, kogo by nie zaczarowywały diamenty cesarskiego miecza. Cesarz zadowolono uśmiechnął się: postanowił udać się do chytrości. Wspomniał podanie, co przechodziło z jednego europejskiego pałacu do innego.

...Kiedyś pojawili się w stanie Świętosława bizantyjscy posłowie. Przyniosły ze sobą bogate prezenty. Czego tylko nie było wśród kosztowności, zawiniętych w drogą wzorzyste kobierce! Tak Bizantyjczycy chcieli dowiedzieć się, co więcej uwielbia ruski książę: złoto czy jedwab? Jednak pozostał obojętny Świętosław do zamorskich darów. Zawiedzeni posłowie ni z czym wrócili do domu. Kiedyż zawiadomiły swojego cara o niepowodzeniu, polecił on nadesłać Świętosławowi broń, zrobioną rękami najlepszych mistrzów Bizantyjskich. Długo zachwycił się kijowski książę ostrymi mieczami i dzidami, pięknie dziękował carowi. Na to carskie radcy mówiły: „Srogi będzie ten mąż, przecież bogactwem lekceważy, a broń bierze. Zgadza się na daninę”.

– Coś zatrzymał się ruski władca, – przerwał nić swoich rozważań cesarz i raptem spochmurniał.

Kilka łodzi rozcinały dunajskie fale, szybko zbliżając się do cesarskiego pocztu.

– Czy nie chytrość zamyślił Świętosław? – zwrócił się imperator ku doradcom.

Te zmieszanie milczały: po zawarciu pokoju nic nie udało im się dowiedzieć o książęcych zamysłach.

Cesarz z napięciem wpatrywał się w słoneczny miraż. Żadna łódź nie wyróżniała się spośród innych. Na każdej siadywały kilkadziesiąt wiosłarzy, trzepotały na wietrze bojowe ruskie sztandary. „Nie, niema między nimi księcia”, – pomyślał cesarz i odczuł pałacy wstyd: pochwalił się złotem przed dunajskimi falami i własną czeladzią.

Za chwilę srebrna trąbka wyśpiewała hasło „Drogę imperatorowi”!, i pyszny poczet ruszył od Dunaju.

– Stójcie! – zawołał dowódca niewielkiej wojskowej drużyny, zostawionej, według cesarskiego rozkazu, nad brzegiem rzeczki. – Hen tam, Świętosław, na łodzi, pozostawił wiosło i czeka na spotkanie!

...Cesarski kronikarz szybko notował przygody dnia 971 r.: „Był Świętosław umiarkowany na wzrost, niezbyt niski i niezbyt wysoki, z kudłaty-

mi brwiami i jasnoniebieskimi oczami, z zadartym nosem, bez brody, z gęstymi, nadmiernie długimi włosami nad górną wargą (wąsami). Głowa jego była całkiem gola, lecz z jednej jej strony zwisało pasmo włosów – oznaka szlachetności rodu. Mocny kark, szerokie piersi i wszystkie inne części ciała są całkiem proporcjonalne. Wyglądał on dosyć surowo i dziko. Jedno ucho jego ozdabiał złoty kolczyk, zdobiony karbunkulem i dwiema perłami. Odzież na nim była biała i wyróżniała się tylko czystością. Siedząc na ławce dla wioślarzy, on pertraktował z cesarzem o warunkach pokoju i odcumował od brzegu”.

– Czekaj że, Świętosławie, wyszczerbi się twoja chluba i dzielność o moje złoto! – pogardliwie skrzywił wargi cesarz, patrząc za książęcymi łodziami, co szybko znikwały w błękitnej mgłę. – Zawołajcie Teofila i przygotujcie worek najlepszego złota!

W tej że chwili Teofil, usłużny i schlebiający niewolnik, stał przed cesarzem i słuchał jego rozkazu:

– Wyruszaj do chana Pieczyngów Kuri, przekaz mu ode mnie ten oto prezent i powiedz, że Świętosław z niewielką drużyną powraca na Ruś.

„Zobaczmy, czego warte będą ruskie miecze i wspaniałomyślne uprzedzenie „Idę na wy”, z którym ty, książę, wyruszał na wroga”, – w myślach wyniósł wyrok księciu-wojownikowi cesarz.

Wiele wody Dunaju upłynęło do Czarnego morza, i żyje dotychczas legenda o tym, jak na Dnieprzańskich progach był podstępnie zabity z nakazu bizantyjskiego cesarza książę Świętosław. O nim że mówią jego słowami: „Nie zhańbił ziemi Ruskiej, bo położył za nią swe kości. Martwe wstydu nie znają”!

Przejrzanie

Nigdy jeszcze powrót do Kijowa nie był taki niepokojący. Przez otwarte okno Włodzimierz patrzył na ukryte gwiazdami niebo, starał się wyrwać z jego migotliwego blasku ratowniczą pajęczynę snu. Jednak sen, z lekka dotknąwszy jego powiek, gubił się bez śladu w gwiazdzystym pleceniu. Nareszcie, osłabiony bezsensownym współzawodnictwem, książę wyszedł na ganek. Kijowska noc swymi lekkimi skrzydłami wołała uwodzicielsko i wszechwładnie. Chyba wytrwasz przed jej czarami?

Za chwilę Włodzimierz podążył do Dniepru. Droga była dobrze znana, znalazłby ją nawet z zamkniętymi oczami. Prowadziła ona do starego samotnika Wasilija. Nie raz na drodze życiowej zwracał się książę doń po radę i mądre słowo, w których szczerść nigdy nie wątpił.

– Nie martw się. Siadaj przeciw księżycowi, ochłódź głowę zimnym jego promieniem. A potem opowiesz o swoich kłopotach, – gadał stary.

Wkrótce księcia ululała opowieść starca. Skądś z przeszłości szedł doń wielki wojownik, mówił pewnie i poważnie: „Nie przejmuj się, bracie-księżę, wrócę ze zwycięstwem. Aczkolwiek ciężka wypada wyprawa, zdobędę ci, władcy, sławę”. Włodzimierz raptem obudził się. Dlaczego to zawsze, kiedy rozmawiał z Wasilijem, przypominał swego pobratymca Stawra. Dotrzymał on wtedy słowa – zwyciężył wroga. Lecz gorzkim było zwycięstwo: Stawr nie wracał z pochodu. Zateśknął Włodzimierz, świat stał się mu niemiły. I oto pewnego dnia pojawił się Wasilij, zgięty przez kalectwo, w długim ubraniu, z krzyżem na piersi. Włodzimierz po raz pierwszy zobaczył go na jednej z kijowskich ulic, coś znajomego uchwycił w poglądzie. Właściwie, ten pogląd i uratował Wasilija od zagłady, kiedy książęce drużynnicy uchwyciły go i rzuciły do więzienia. Włodzimierz rozkazał zwolnić więźnia, poradził mu schować się gdzieś w gajach nad Dnieprem. Z czasem, na polowaniu, spotkał się z nim jeszcze raz. Zapoznały się i zaprzyjaźniły się.

Najbardziej cenił Włodzimierz mądrość Wasilija. Wiedział on tyle, że wystarczyłoby na wszystkich książęcych doradców. W wielu sprawach pomógł. Lecz do książęcego pałacu iść nie chciał. Tak i żył samotnikiem wśród lasu.

– Wasilij, dlaczego nie idziesz do Kijowa? – spytał Włodzimierz. – Od teraz ciebie nie będą prześladować za twoją wiarę, bo i ja, wielki książę kijowski, już ochrzczony, a dziś, kiedy zejdzie słońce, będą chrzczone wszystkie kijowianie.

– Na wszystko jest wola Boska. Dawno ci mówiłem: gdzie bezsilna broń, pomoże wiara. Zjednoczy wiara w Jezusa Chrystusa ziemie ruskie, a gdzie jedność – tam i siła. Będą szanować Kijów jak majestatyczną stolicę swoje i cudze. A Rusi dołączą się, przeświecone słowem Boskim, do mądrości książkowej, do edukacji i wiedzy.

– Zbudujemy w całej ruskiej ziemi cerkwie, – marzył Włodzimierz. – Dla nauki Boskiej będą i szkoły, gdzie będą studiowały dzieci bojarów. Wierzę – cofną się ciemność i ignorancja.

– Mądrze mówisz, księciu. Przecież mówi Wybawca: „Nie brońcie dzieciom przychodzić do mnie”. A teraz czas ruszać do domu, przecież i słońko schodzi, – pożegnał Wasilij.

Kiedy słońce rozsypało pierwsze swoje promienie, Włodzimierz był już na Dnieprze. Zewsząd nadchodzili kijowianie. Szły kobiety i mężczyź-

ni, stare i małe, bogate i biedne. Nigdy jeszcze książę nie widział tyle ludzi w jednym miejscu. Wszyscy rozbierali się nad brzegiem i zachodzili w wodę. Brzegiem chodzili duchowni, czytali modlitwy i olśniewały kijowian złotymi krzyżami.

Raptem opodał, wśród tłumu, Włodzimierz zobaczył zgarbioną postać. Samotnik szedł do Dniepru z dziesięciu chudziutkimi dzieciakami – kijowskimi sierotami.

– Chrzcić się trzeba prawą ręką, – nauczał Wasilij. – Dla tego trzy palce łączymy razem, a dwa (beziemienny i mały) przyciskamy do dłoni. Trzema połączonymi palcami dotykamy pierwszej czoła, potem brzucha, a dalej prawego i lewego barku, przedstawiając na sobie krzyż, i, opuściwszy rękę, kłaniamy się. Łączenie trzech palców symbolizuje naszą wiarę w Świętą Trójcę: Boga-ojca, Boga-syna i Boga-ducha Świętego. Dwa zagięte palce są symbolem naszej wiary w Syna Boskiego Jezusa Chrystusa, który ma dwa jeststwa – jest Bóg i jest człowiek, a dla naszego ratunku zszedł z nieba na ziemię. Podczas chrztu rękę kładziemy na czoło, żeby święcić nasz rozsądek i nasze myśli; na brzuch – żeby święcić nasze uczucia; na barki – żeby święcić siły naszego ciała i żeby błogosławieństwo Boskie było na naszych uczynkach. Chrzcić się należy przy słowach: „W imię Ojca, i Syna, i świętego Ducha”, „Sława Ojcowi, i Synowi, i Świętemu Duchowi”.

Dzieci weszły do wody, a Wasilij, pozostawszy nad brzegiem, namiętnie modlił się. Kiedy obrządek zakończył się, on szeroko ochrzcił się. „Jaki on jest silny w swojej wierze, – pomyślał Włodzimierz. – Jak kiedyś był Stawr w wojennym bohaterstwie”. Wasilij, odczuwszy na sobie pogład, obejrzał się.

– O wielki Boże, ta to jest on, – wykrzyknął Włodzimierz i rzucił się uściskać swego dawnego pobratymca.

Książęce pouczanie

Słyszałem od jednego kijowskiego księżnika, – młody nowicjusz obejrzał się i ściszył głos, – co rośnie gdzieś w stepach czar-zioło, które rzekomo ma nadzwyczajną siłę nad ludzką duszą. Może, i tobie, bracie, zdarzało się czytać o nim?

Dużo wymyślają ludzie... – mnich pochylił się nad książkami, rozwinął jakąś, bardzo dawną, i już był zaczął czytać, aż raptem podniósł oczy na brata nowicjusza. – O ziele, mówisz?

– Było to, – przekazywał mi ten książnik, – za dawnych czasów i daleko od naszej ziemi.

– Ziemi Ruskiej, – podchwycił mnich, – co już dwanaście lat nie znała napadów ze stepu, co kwitła, jak kiedyś przy Jarosławie Mądrym, ciesząc się pokojem i spokojem. Bo znalazł się spośród ruskich książąt prawdziwy syn tej ziemi – położył kres sprzeczkom książęcym, zwyciężył koczowników-najeźdców, przepędził ich aż za morze. Sporo wielkich spraw, co oświeciły Ruską ziemię, niby słońce, zdążył zakończyć Włodzimierz Monomach, tak miał na imię książę, lecz skończył się jego ziemski wiek.

Jednak nie wszędzie żałobę i smutek wywoływała ta wieść. Doleciała ona do stepu połowieckiego, nadzieję i żołnierski szal poruszyła w sercach koczowników. „Pomścimy się za krzywdy od Monomacha. Będzie Ruś zdobytą”! – zabrzmiał step młodymi głosami „A gdzie znajdziecie sobie przewodników? – pytali młodych siwi dziadkowie. – Ze wszystkich przywódców został u nas jeden chan Sirczan, i ten nie jest zdrow. „Szukajmy jego brata Otroka-chana, którego kiedyś wziął do niewoli Monomach. Ucieszył się już on na obczyźnie sytym pokojem, niech powraca do rodzimego stepu”! – wykrzykiwała młodzież. I wyruszył w daleką wędrówkę najmądrzejszy z Polowców – śpiewak Or. „Jak nie wrócisz nam Otroka-chana, to całe nasze życie pozostanie nieszczęsnym”, – rozkazywały jemu w drogę. Długo błądził światami Or, aż znalazł Otroka. Lecz nie przekonał go ani słowem swoim, ani śpiewem: zapomniał Otrok, z dzieciństwa żyjąc w książęcych izbach, o swojej ojczyźnie. I tedy odważył się mędrzec na ostatnie – wyciągnął z pazuchy źdźbło suchego zioła jewszan.

– I stał się cud? – niecierpliwie przepytał nowicjusz.

– Cud? Otrok-chan rzeczywiście przypomniał duch rodzimego stepu i wrócił do domu. Lecz nie w ziele siła, – mnich skruszono pochylił głowę. – Bo i nasze lasy i łąki są bogate w trawy, lecz co z tego. Umarł Monomach, i znów gorączkowała Ruś książęcymi bijatykami.

– Chyba nie mogą książęta, bracia krzewni, między sobą porozumieć się?

– Łatwo to tym, u kogo dobro w sercu i pomysłach. Przecież zbierali się ruscy książęta na rady. Przysięgały, krzyż święty całowały. Tak było za życia Włodzimierza Monomach w Lubeczu. Zjeżdżali się książęta do zamku lubeckiego. „Po co, – pytały jeden drugiego, – gubimy Ruską ziemię, same przeciw sobie właśnie tworząc? A Polowce ziemię naszą roznoszą i cieszą

się, że między nami wojna dotychczas. Od teraz połączmy się w jedno serce i ochrońmy Ruską ziemię”.

– Dlaczego nie stało się tak jak myślało się? – spytał junak.

– Bo szukamy siły w ziołach.. – mnich opuścił oczy, zobaczył otwartą książkę i zanurzył się w czytanie.

– A gdzież jest ona? – z przejęciem dopytywał się junak.

– Ale ty jesteś ciekawy, bracie, – oderwawszy się od książki, mówił mnich. – Weź tę książkę. Przeczytaj mądre słowo Monomacha. Może, zrozumiesz.

Junak urządził się w ciemnym kącie na lawie, zapalił świecę i rozwinął mocny pergamin.

„Piszę to pouczenie wam, ukochane”, – przeczytał na początku. Plece nie liter niby rysowało na pergaminie dzień po dniu pełne alarmów i pracy życie Monomacha.

Oto on jako trzynastoletni chłopak wyrusza z rodzicielskiego pałacu na daleką wyprawę. Ile dróg odtąd pokonano! Ile nieustannej pracy! „Sam robiłem wszystko, co było trzeba, – pisał książę. – Cały ustrój i w domu swoim naprowadzałem, i wśród łowców porządek sam trzymałem, i wśród stajennych, i o sokoły, i o jastrzębie sam dbałem”. Więc zwracał się Włodzimierz Monomach do tych, które przeczytają jego pouczenia, z gorącym pouczeniem: „Nie leńcie się, błagam was... Lenistwo – wszystkiego lichego matką jest: co człowiek umie, to zapomni, a czego nie umie – tego się nie uczy”.

Zdobył Włodzimierz Monomach sławę sprawiedliwego władcy, który nigdy i biednej wdowy nie dawał skrzywdzić. Dlatego i synów swoich nauczał: „Nędznych nie zapominajcie, nie dawajcie silnym zgubić człowieka. Ani prawego, ni winnego nie zabijajcie i nie każcie go zabić”.

...Niepostrzeżenie dopaliła się świeca, gasnął i dzień. Czas zwracać księgę. Nowicjusz zwinął ją i podszedł do księżnika.

– Dziękuję, bracie, za naukę. Rzeczywiście, nie w ziołach siła. Lecz w czym?

– Dla tego, pewne, i rodzimy się, żeby w pracy i nauce codziennej, trzymając, jak mówił Monomach, „oczy w dół, a duszę – w górę”, znaleźć odpowiedź na to pytanie.

Oczami cudzoziemca

Wiele cudzoziemców odwiedzało Ukrainę. Różne drogi doprowadzali ich do kozackiego kraju. Jedni podróżowali, inne szły wojną, a były i takie, co trafiali na brzegi Dniepru, wykonując rozmaite polecenia służbowe.

– Czy spodziewał się pan kiedykolwiek, że los zarzuci pana na Dniepr?

– Był czas, kiedy i nazwy takiej nie słyszałem.

Tak przemawiali się, obserwując budownictwo twierdzy ponad Kodackim progiem, dwaj oficerowie-Francuzi – najemnicy polskiego króla. Jednak jeden z ich, inżynier, niezbyt uważnie prowadził rozmowę, jego myśli były skupione na czymś innym. Zauważywszy roztargnienie rozmówcy, kolega inżyniera próbował pożartować:

– Wymyśla pan urządzenie, które zrobiło by waszą twierdzę nieprzystępną dla kozaków? Musi pan pośpieszać: polski król ogłosił wynagrodzenie temu, kto podoła zaporozców. Jeżeli bowiem poszczęści się panu, panie Beauplan, to zostanie pan najbogatszym człowiekiem na świecie, ponieważ za budownictwo tej twierdzy dobrze płacą.

Jednak i na taki dowcip inżynier nie odpowiedział. Mownemu oficerowi chciało się pogadać, a dlatego postanowił on zaczepić inżyniera za żywe:

– A ich, zaporozców, nie tak łatwo będzie zwyciężyć. Bo nie tylko zuchwałość i śmiałość jest właściwa tym ludziom, ale i głęboka wiedza współczesnej techniki wojskowej. Powiedzmy, czy słyszał pan, że kozacy mają podwodną flotę?

Pytanie trafiło w cel. O technice inżynier Beauplan mógł mówić godzinami. Więc chętnie opowiedział swojemu koledze wszystko, co zdążył dowiedzieć się o broni zaporozców. A ponieważ pytanie dotyczyło floty, to i zaczął inżynier właśnie od niego.

On opowiedział o tym, że morze dla kozaka – próba najważniejsza: za prawdziwego kozaka uważano tego, który pobyl na morzu; dzurę, który brał udział w wyprawie morskiej, natychmiast zapisywano do wojska kozackiego.

– Niewielkie, lekkie kozackie łodzie-czajki, – prowadził dalej Beauplan, – świetnie są zaadaptowane do bojów morskich. Co się tyczy floty podwodnej, mówiłbym o umiejętności trzymać się pod wodą. Tu kozacy, rzeczywiście, używają od dawna przyjętej między nimi chytryści: trzymając w ustach długą łodygę sitowia, oni przez długi czas mogą przebywać pod wodą niezauważone.

Zafascynowany się, inżynier zaczął opowiadać o innej broni kozaków:

– Dużej siły kozakom nadaje artyleria. Mówią, że na Siczy stale jest pięćdziesiąt dział, które Zaporozcy przechowują w zalewiskach.

– A któż wyrabia te działa? – zainteresował się współrozmówca Beauplana. – Przecież wśród kozaków nie ma inżynierów.

– Właśnie, kozacy są mistrzami do wszystkiego. Oni wyrabiają własną broń, dbając nie tylko o doskonałość techniczną, ale i o wygląd zewnętrzny. Ich karabiny, pistole, szable – niedościgłe dzieła sztuki.

– Mówią, że kozacy walczą nie tylko z karabinami i dzidami, ale i łopatami?

– Tak, – ciągnął dalej Beauplan, – o zaporozcach mówią, że nie ma na świecie wojska, które umiało by lepiej budować szanse, aniżeli oni. Lecz czy nie największym wynalazkiem kozaków jest polny obóz, który oni wykorzystują dla obrony pośród stepu. Urządza się taki obóz bardzo prosto: kozacy stawiają w koło wozy, łączą ich łańcuchami, a wokół – wykopują rów. Taki kozacki obóz może tygodniami trzymać oblężenie.

– Nie marnuje pan czasu, panie inżynierze. Król byłby panu bardzo wdzięczny za taką wyczerpującą informację. Zdaje się, jego królewska mość zamierza walczyć z kozakami, właściwie, dlatego i rozkazano budować twierdzę Kodacką.

Inżynier Beauplan spędził na Ukrainie siedemnaście lat. Po powrocie do Francji, on napisał książkę „Opis Ukrainy”, w której dokładnie opowiedział swoim krajanom o wszystkim co zobaczył w ziemi kozackiej.

Pierwsza szabla Chmielnickiego

Świat stał się biały od deszczu. Nie było nieba. Nie było ziemi. Tylko ulewa białym murem wszędzie, gdzie sięga oko.

Bujny deszcz przytłumił odczucie niebezpieczeństwa, i jeździec zatrzymał się. Dobrze chociaż na мгновение zapomnieć o wojnie, pobyć, jak w dzieciństwie, sam na sam z deszczem, nadstawiając ciepłym strumykom i twarz, i duszę.

Jeździec ściągnął ciężką moką czapkę, zamknął oczy. Myślą poleciał w szerokie zaporoskie stopy. Dla czegoś wspomniął, jak upojnie pachnie bogun-zioło. I zatęsknił o nim wśród tych błot, rzeczek, potoków, ruczajów i białej ulewy, co aż kurzyła się wilgotnym dymem. Tak raptem zachciało się, żeby w lesistym wołyńskim kraju znalazł się jego stepowy pobraty-

miec. Nie spodziewając się cudu, jednak zatrzymał się, rozglądał się dookoła, usiłując zobaczyć przynajmniej ździebełko. Lecz szukając oczami zioła, przez kurtynę deszczu o kilka kroków od siebie zobaczył dwie postacie, usłyszał zimny jazgot broni. „Po raz który ratowała mi życie bogun-trawa, – zaczaiwszy się w mokrych poroślach, pomyślał jeździec, – jak i tym razem, pod Winnicą”.

Deszcz nie przestawał i wspomnienia nie odstępowały. Kilka lat temu przyszło mu bronić Winnicę. Wtedy właśnie dobiegała końca zima. Pułapka dla Polaków była gotowa: według jego rozkazu kozacy w miejscu przeprawy przerąbali w rzeczce przeręble, a żeby nie zauważyli wrogowie kozackiej chytrłości, przysypały ich sianem i słomą, aby z oddała wpadała w oczy „wyjeżdżona” droga. Aby było przekonywająco sam przez cały czas kręcił się na tej drodze – i omal nie wpadł do przerębla, lecz raptem zatrzymał konia, bo wydało się, że powiało zapachem bogun-trawy. I zatrzymał go przed samym przerębłem ten wonny zapach stepu. Jeździec zrzucił z barów chwytlive zmęczenie i znikł za dżdżystą zaponą.

Wkrótce pułkownik Bogun był już w kozackim obozie.

Kozacy niepokoił się. Deszcz szwargotał po czubatych głowach, mocnych barach, wielkich rękach, wybielał koszule i opaleniznę, i nie mógł zmyć trwogę z kozackich dusz.

– Wojsko bez hetmana, jak pszczoły bez macicy! Chodźmy za ojcem Chmielnickim, bez niego wszystko jedno – zagłada! – słyszało się przez deszcz.

– Jakże zdobędziemy naszego hetmana, kiedy trzyma go w niewoli zdradliwy chan?!

– Coś i Bogun milczy. Prawdopodobnie, rdza pobiła jego szablę, a gołymi rękami nie powojujesz.

– Ech, pole beresteckie, grobie kozacki! Starszyźnie jesteście obojętni, wysyłają poselstwa do króla polskiego, pertraktują z nim o pokoju i własnych przywilejach. Chyba za to przez trzy lata krew rozlewaliśmy?!

– Widać, obległa śmierć obóz kozacki. Jak nie pomogą Polakom ich działa, tak przysłużą się głód i zdrada. Jak długo jeszcze przetrwamy bez chleba?!

Piekły serce te gorzkie słowa. A jeszcze kłuła oczy straszna prawda: jak nie poszczęści się wywieść ukraińską armię z otoczenia, to przepadnie na zawsze kozacka sława. I zwlekać nie można i dnia! W tym Iwan Bogun przekonał się, objeżdżając poprzedniego dnia miejscowość. Przecież widział na własne oczy, jak stawiają Polacy przez rzeczkę Plaszków-

kę faszyny, żeby zatopić kozacki obóz. I niebo pomaga wrogowi, wylewając z takimi deszczami, jak dziś, mnóstwo wody! Zatem z twardym zamiarem domagać się swego wyruszył Bogun do namiotu hetmańskiego na radę.

W noc na 30 czerwca 1651 r. rada starszyny wybrała pułkownika Iwana Boguna na nakaznego¹ hetmana i postanowiła – wyrwać się z otoczenia.

Poranna mgła pewnie ukrywała zmiany w rozkładzie ukraińskiej armii. Pod ochroną kilkutysięcznego wydziału kawalerii, którym dowodził osobiście Iwan Bogun, przez trzy przeprawy, wymoszczone z wozów, kożuchów, porąbanych krzaków i chrustu, odchodziły główne kozackie siły. „Oby jeszcze chociażby kilka godzin przetrzymać Polaków w błędzie! Jeżeli nie uwierzy polski król w kozacką chytrą, zrozumie, dlaczego nasi posłowie zgodzili się raptem na haniebny pokój, – być bitwie”! – nakazny hetman mocno ścisnął broń.

...Kiedy mgła rozwiała się, Polacy zobaczyli opróżniony obóz kozacki.

– To ma być sprawka Boguna, – przemawiali się polscy żołnierze po zwycięskim boju przeciw tym kozakom, które nie zdążyli wyjść z otoczenia. – Lisie usposobienie ma ten pułkownik. Znowu wysliznął się.. Któż teraz złapie lisa za ogon?

Uratowane kozackie pułki wracały do domu. Lał deszcz i każdy wiedział: zagoją się rany, będą nowe zwycięstwa. Przecież, na przodzie, jak zawsze, pierwsza szabla Chmielnickiego – odważny pułkownik Iwan Bogun.

Na rozdrożach tajemnej wojny

Generalny kancelista² Iwan Wygowski przeglądał listy, otrzymane ostatnio od cudzoziemskich władców i ich posłów. „Wasza światłość”, „światły i wielmożny”, „najjaśniejszy” – tak zwracali się cudzoziemcy do hetmana Chmielnickiego. Dyskrecja i ostrożność, a czasem i chytry podstęp wyczuwały się w tych zwrotach. Nie z własnego życzenia, a z przymusu gorącej stali kozackich szabli przyznawały rodowite cudzoziemcy przywódcę kozackiej Ukrainy równym sobie. Dlatego tak wiele jest utajonych wrogów u hetmana Chmielnickiego. Więc należy śledzić, umieć czy-

¹ *Nakazny hetman* – osoba, która tymczasowo obejmowała posadę hetmana.

² *Generalny kancelista* – jeden z najwyższych urzędników w państwie kozackim, który odpowiadał za państwową dokumentację i korespondencję, a także kierował zwiadem, stosunkami dyplomatycznymi z państwami zagranicznymi.

tać między wierszami, myśleć głęboko, oczy wszędzie mając, – takie są prawa tajemnej wojny.

Drzwi hetmańskiej kancelarii skrzypnęły.

– Zdrów był, kozacko, – gościnnie odpowiedział Wygowski na pozdrowienia dawnego znajomego. – Jak tam w ziemi laskiej¹? Co słyszeć nowego od pana króla?

Przybysz z przyzwyczajenia uważnie obejrzał świetlicę. Przekonawszy się, że generalny kancelista jest sam, wyciągnął z czapki zwinięte papiery.

– W porę przyniosłeś. Dziś właśnie jest spotkanie hetmana z polskimi posłami. Nie zaszkodzi mu wiedzieć o zamiarach rządu polskiego, – Wygowski rozwinął papiery i zaczął uważnie ich czytać.

To były szyfrowane sprawozdania osobistego kamerhera² polskiego władcy Wasilija Wereszczaki. Oto już trzy lata on pomaga kozakom w wojnie przeciw Rzeczy Pospolitej. Junak zdobył u króla szczególne zaufanie, razem z nim jest obecny na wszystkich tajemnych naradach, przeprowadzanych w królewskim pałacu. Powiadomienia Wasilija Chmielnicki bardzo ceni.

– Wstąpisz po hetmańskie instrukcje dla pana kamerhera wieczorem, – odprowadzając gościa, mówił generalny kancelista. – Zobaczymy, co nam zaśpiewają posłowie jego mości podczas obiadu.

W poselskiej świetlicy po niedługich pertraktacjach z hetmanem wszczęła się krzątanina. Skąd wiadomo Chmielnickiemu dosłownie, o czym tylko powinna się odbyć rozmowa? „A z czym przyjechałeś, panie starosto, – podczas rokowań brał na kpiny hetman głowę poselstwa, – i co powierzył mi przekazać pan wojewoda, wszystko to wiem.. „A jednak ma Chmielnicki tajemną broń zwiadu! I jeszcze jak ma! I to też dodaje mu pewności w zwycięstwie. Nie jeden polski możnowładca wzdrygnął się od gorących słów Bogdana: „Wybiję z laskiej niewoli cały ruski naród.. Za granicę wojną nie pójdę, na Turków i Tatarów szabli nie podniosę, dość mam wszystkiego na Ukrainie – dość korzyści, dostatku i wygody w ziemi i księstwie swoim po Lwów, Hełm i Halicz. A stanąwszy nad Wisłą, powiem dalej lachom: siedźcie, milczcie, Lachowie! A będą i za Wisłą krzyczyć, odnajdę ich tam na pewno. A zechce kto z nami chleb jeść, niech będzie posłuszny Wojsku Zaporoskiemu”.

Oto ona, gościnność Bogdana!

Mroczni i milczące polscy posłowie w towarzystwie generalnego kancelisty przybyli do hetmańskiego podwórza „chleba jeść”. Sadyba Chmielnickiego powitała ich codziennymi gospodarczymi kłopotami i gruchaniem gołębi.

¹ Laski – polski; za tych czasów Ukraińcy nazywali Polaków lachami.

² Kamerher – dworzanin.

Tak skromnie nie żył żaden władca! „Dobrze by było mieć w tej gospodzie swego szpiega. Lecz podobnie, że i tym razem tajemne polecenie króla pozostanie niewykonane”, – zastanawiały się posłowie, rozglądając powszedni i niepokazny wystrój świetlicy, gdzie odbywał się obiad.

Rzeczywiście, jak można uwieść bogactwem tego, kto ponad wszystko ceni wolę?

Kiedy noc zapaliła nad Ukrainą swoje mdłe latarnie, z Czehrynia do Warszawy poleciało dwóch jeźdźców. Jeden – od hetmana do królewskiego kamerhera z nowym zadaniem. Drugi – od polskich posłów do samego króla ze słowami tłumaczenia się. „Najprzykrzejsze jest to, że nie możemy mieć pewnych wiadomości o wrogach, bo zdobyć szpiega – rzecz niemożliwa”. Dlatego na rozdrożach tajnej wojny tymczasem zwycięstwo jest po stronie Chmielnickiego.

Niespodziewane spotkanie

Taras Szewczenko usłyszał, że jego hukają, zatrzymał się i rozejrzał się wokół siebie, szukając poglądem znajomych.

– Moje witania, drogi przyjacielu! – dawny znajomy Tarasa, szczerze uśmiechał się. – Dość dawno nie widzieliśmy się, ziomku.

Szewczenko spróbował przypomnieć sobie, kiedy po raz ostatni oni spotykali się. Rzeczywiście, dawno. Ależ to los! Teraz, po powrocie z dziesięcioletniego zesłania, Tarasowi codziennie trafiają się takie spotkania. Ile ciepłych wspomnień oni dają!

– Nie uwierzysz, Tarasie, z kim ja ciebie oto teraz zapoznam. Tylko po tych słowach Szewczenko zwrócił uwagę na mężczyznę szlachetnego wyglądu, co stał obok.

– Proszę, – nie przestawał gadatliwy rodak, – syn twego byłego pana Wasilij Pawłowicz Engelgardt.

Taras pilnie popatrzał na nieznajomego. To nazwisko nagle przypomniało Szewczence jego dawną biedę – pańszczyznę:

.....W tym gaju,
W tej chacie, w raju,
widziałem piekło.. Tam niewola,
Praca ciężka, nigdy
I pomodlić się nie dają.

Taras Szewczenko zamyślono patrzył na mężczyznę, co stał przed nim, potem spokojnie podał młodszemu Engelgardtowi rękę i mówił:

– Wielkie i zadziwiające sprawy twoje, Boże.

– Tarasie Grygorowiczu, – trochę mieszając się, mówił Engelgardt, – jestem gorącym miłośnikiem pana wierszy. Szczerze cieszę się, że nareszcie pana zwolniono. Spodziewam się, nie zamierza pan pozostawić twórczości?

I znów zaroily się niewesołe myśli, okryła serce tęsknota.

Swój wyrok Taras Szewczenko usłyszał 30 maja 1847 roku: „Wysłać szeregowym. Pod najpilniejszy nadzór, zabroniwszy pisać i rysować”. Wtedy ciężkie przecucie nieuniknionej śmierci, co stanie się daleko od rodzimej ziemi, otruło jego młodą duszę:

I mnie nie minie,
Na obczyźnie zetnie,
Za kratami zadusi,
Krzyża nikt nie postawi.
I nie wspomni.

A już 31 maja rankiem wyprowadzono go z więziennej kazamaty i posadzono na wóz – zaczęła się niewesoła podróż. W dziesięć dni przejechał on prawie 2000 wiorst. Pić, jeść, odpoczywać można było tylko wtedy, jak przepręgały konie: bardzo już pośpieszały wywieźć dalej od stolicy niebezpiecznego ukraińskiego poetę i malarza.

22 czerwca znalazł się Szewczenko w żołnierskich koszarach. Zmierzyli go, zapisały szeregowcem, dały mu numer i wojskową, zbyt ciasną na niego, odzież. „Za polityczną sprawę trafiłeś w żołnierze”? – niby i teraz słyszy pytanie oficera. „Tak”, – odpowiedział. „Nie – „Tak”, a „Tak jest, wasze błagorodije”!” – uderzyło, niby batogiem, wymaganie.

„Nie ma gorzej, jak niewola”! – wierszom powierzał swój ból, swoją tęsknotę. „Jeszcze ku temu, – zapisał w dzienniczku, – zabroniono mi rysować. Odcięto najbardziej szlachetną część mojego biednego życia. Trybunał pod przewodnictwem samego szatana nie potrafił by wydać taki zimny, nieludzki wyrok”...

Tak i nie usłyszawszy odpowiedzi, Engelgardt przeprosił i pożegnał się. Taras Szewczenko skierował się do swojej pracowni. W drodze wspomnił ten dzień, kiedy on został wykupiony z pańszczyzny. Staraniami przyjaciół była zebrana potrzebna kwota – 2500 rubli. Właśnie za tyle sprzedano wtedy portret Wasilija Żukowskiego pędzla Karola Brullowa. Tak Engelgardt otrzymał pieniądze i napisał zwolnienie. Stało się to 22 kwietnia 1838 roku. Tarasowi było wtedy 24 lata. I ten dzień stał się najlepszym w życiu. Teraz on jest wolny, teraz jemu wszędzie drzwi są otwarte, teraz on może studiować rysowanie!

Kiedy uszyto mu nową odzież, Szewczenko poszedł z Soszenką do jakiejś instytucji i tam zarejestrowano akt wyzwolenia.

Następnego dnia o 10. godzinie przyszedł on do Brullowa. Odtąd zaczął odwiedzać Akademię sztuk na koszty Towarzystwa zachęty malarzy. A jeszcze pisał wiersze.

Pod koniec 1838 roku zapoznał się on z ziemianinem z Połtawszczyzny Piotrem Martosem, który zamówił własną podobiznę farbami akwarelowymi. Pewnego razu, przyszedłszy na pozowanie, Martos zobaczył na podłodze naderwany arkusz. Podniósł go i przeczytał wiersze:

Czerwoną żmiją
Niesie Alta wieści ...

Zainteresowawszy się tymi wierszami, Martos dowiedział się, że u młodego malarza jest sporo wierszy – ma ich pełną skrzynkę pod łóżkiem. Z czasem, w roku 1840, kosztem Martosa pojawiła się w Petersburgu niewielka książeczka pod nazwą „Kobziarz”.

...”Rozrzucił mi wspomnienia ten Engelgardt”, – otworzywszy pracownię, pomyślał Szewczenko.

A dalej zapalił świecę, siadł, rozwinął dzienniczek i zapisał: „Wieleprzewiele wzruszyło się u mnie w duszy podczas spotkania z synem mego byłego pana. Lecz niepamięć – temu, co minęło, a pokój i miłość – temu, co jest teraz”.

Ukraińska manifestacja

Kijów przypominał wiosenną rzeczkę. Co chwila jego ulice wypełniały tłumy ludzi więcej i więcej: burzliwa powódź rewolucji wyciągała z przytulnych osiedli nawet starszych pań. Porywczy marcowy wiatr nadmuchiwał żagle żółto-błękitnych sztandarów, podchwytywał niedbanie zostawione poranne gazety i roznosił nowość do najodleglejszych zakątków miasta: „Wszyscy na ukraińską manifestację”! Właśnie z takim hasłem pojawił się tego dnia – 19 marca 1917 roku – pierwszy numer nowej kijowskiej gazety „Wiadomości z Ukraińskiej Centralnej Rady”.

– Dziadku, zejdźcie lepiej z drogi, – dowcipkowały chłopcy–gimnazjaliści, zwracając się ku siwemu, wybielonemu, jak zima, chłopowi, który z zakłopotaniem patrzył raz na zaludnione ulicy, a raz na gazetę, którą podniósł było z jezdni.

– I co to się dzieje, – mamrotał sam do siebie stary, – ludzi dużo, a spytać nie ma kogo.

– To pytajcie u nas, dziadku, lecz pierwszej zejdźcie z drogi, – wykrzykiwała młodzież.

– Przyjechałem, synkowie, z daleka, chcę przed śmiercią ukłonić się świętej ziemi kijowskiej, popatrzeć na zadziwiające nasze cerkwie. Teraz szukam cerkiew Świętej Zofii.

– Macie szczęście, dziadku, bo właśnie tam podążamy. Podajcie wasze tłumoki i ruszajmy razem.

– Jak nie kpicie sobie ze starego, to przystanę do waszego gurtu. Może, między młodymi i sam odmłodnieję.

Po kilku minutach ich załapał wielotysięczny wir kijowian. Niebawem chłop całkiem przyszedł do siebie i rozpytywał gimnazjalistów o wszystkich kijowskich nowinach.

– Pierwsze, o czym mi powiedzcie, chłopacy, – to o dniu dzisiejszym. Dokąd idą wszyscy ci ludzie?

– A oto czytajcie, dziadku, – odpowiedział jeden gimnazjalista i wskazał na duży tytuł w gazecie, którą wciąż trzymał stary, – „Ukraińska manifestacja”.

– Co to jest – ta manifestacja?

– To my z wami, dziadku, i cały lud, co wokół nas. Wyszliśmy na ulice na apel Ukraińskiej Centralnej Rady, bo chcemy gospodarować we własnej chacie same.

– Słyszałem, że w Rosji nie ma już cara. To może, i rzeczywiście Ukraina wyrwie się na wolę?

– Dlatego właśnie i należy poprzeć Centralną Radę: niech w świecie znają, że mamy swój rząd, który naród poważa. Wtedy lżej będzie porozumieć się z sąsiadami, domagać się uznania przez nich prawa Ukrainy do niepodległości.

– To co, już mamy swój rząd – Centralną Radę?

– Jeśli poprzemy Centralną Radę, oddamy za nią swoje głosy, to ona, niewątpliwie, wkrótce stanie naszym rządem.

– Wielką sprawę robicie, chłopacy.

– Tak i wy z nami. Teraz podejźmy do miejskiej dумы. Tam wystąpi głowa Centralnej Rady Mychajło Gruszewski. A stamtąd skierujemy się do Zofii – na wiec ludowy.

Setki żółto-błękitnych sztandarów powiewały nad Kijowem. Stutysięczna ukraińska manifestacja zbliżała się do Kijowskiej dумы. Tam ze słowami powitania zwracały się do ludzi najwyżsi dostojnicy miasta. I raptem – wszystko ucichło. Wzniosły głos przyzywał gromadę: „Zaprzysięgnijmy pod sztandarem Szewczenki, że będziemy walczyć i nie złożymy broni, dopóki nie zdobędziemy rodzimemu krajowi woli”!

– To, dziadku, i jest Mychajło Gruszewski – głowa Centralnej Rady. A co waży jego słowo – patrzcie sami.

Na jakieś mgnienie zapadła uroczysta cisza. A potem stało się nieprawdopodobne: ludzie jak jeden poklękali, podjęli ręce w górę i zaprzysięgli. Przednie lawy podchwyciły Gruszeńskiego na ręce i poniosły na drugie piętro dумы, na balkon, i stamtąd pokazały jego narodowi. Z tysięcy piersi nagle wyrwało się: „Sława ojcowi Gruszeńskiemu”!

– Nie bohater, a jaką siłę ma! – powiedział chłop.

– Nam by wszystkim jego mądrość.. Mychajło Gruszeński – najbardziej szanowany ukraiński uczony-historyk, z lat studenckich bada historię naszego narodu. On jest przekonany, że Ukraińcy są dostojne mieć swoje państwo. Dlatego, nie wahając się, Gruszeński zgodził się stanąć na czele centralnej Rady.

– Ono i dobrze: Ukraina potrzebuje rozumnej głowy, – zastanawiał się stary.

– Czekali w Kijowie na przyjazd Gruszeńskiego z niecierpliwością. Centralna Rada utworzyła się, kiedy profesora jeszcze nie było na Ukrainie: nie wrócił z zesłania. Kiedy, nareszcie, przyjechał na Ojczyznę, to dowiedział się o swoim wybraniu na głowę Ukraińskiej Centralnej Rady. Wtedy z dumą powiedział: „To dla mnie największy zaszczyt, jakiego kiedykolwiek zaznałem”.

...Kolumna manifestantów przybliżała się do Zofii Kijowskiej. Tam, jak i za czasów księżących, ma odbyć się wiec ludowy. Nad placem wolno powiewał ukraiński sztandar, przymocowany do buławy Bogdana Chmielnickiego. Kijowianie i goście z całej Ukrainy witali uchwałę Centralnej Rady.

– Szczęśliwy jestem, chłopcy, że zobaczyłem Świętą Zofię w taki dzień, – uciskając gimnazjalistów, wzruszono mówił chłop. – Powiozę do domu wiarę, że za wolną Ukrainę będą stały miliony.

Lesia Ukrainka: Język polski

Lesia Ukrainka miała łatwość przyswajania języków obcych – biegle posługiwała się dziesięcioma. Własne utwory zazwyczaj pisała w języku ukraińskim, ale są też dzieła napisane w języku rosyjskim, niemieckim i francuskim.

Poetka bardzo dobrze знаła język polski. Nie tylko czytała po polsku, również robiła przekłady z języka polskiego, pisała i mówiła – czego dowodem są listy z lat 1894–1895 (okres przebywania w Bułgarii). W listach dziwiła się, że kiedy chciała coś powiedzieć po polsku, wychodziło po bułgarsku. Była skromna w ocenie swojej wiedzy: „Jakbym miała uczniów Polaków, to określiłabym moją znajomość polskiego jako wystarczająca,

aby objaśnić wykład”. Fakty jednak potwierdzają, że jej wiedza była znacznie większa.

Nie wiadomo gdzie, kiedy i od kogo Łesia Ukrainka nauczyła się języka polskiego. Można tylko przypuszczać, że mieszkając dłuższy okres na Wołyniu (w Łucku i we wsi Kolodiażne), miała kontakt z osobami posługującymi się żywym językiem polskim. Jednak w listach nie znajdujemy nazwisk osób, które mogłyby się do tego przyczynić. Owe listy są najlepszym i niekwestionowanym dowodem głębokiej znajomości języka polskiego. We wszystkich 29 listach odnajdujemy polskie słowa, frazy i dłuższe cytaty. Chronologicznie listy obejmują przedział od 1889 do 1904 roku (w listach z ostatniego okresu jej życia, polskie wyrazy, z niewiadomego powodu, nie występują). Listy były adresowane do najbliższej rodziny (rodziców, brata Mychajła, siostry Olgy), również do wuja Mychajła Drahomanowa i jego wybranki Ludmiły, bliskich przyjaciół – Mychajła Pawłyka, Iwana Franki, Olgy Kobyłańskiej. Większość polskich wyrazów w listach ma emocjonalne zabarwienie. I tak, o niemiłych dla niej ludziach nie pisze, że są „gorszego” gatunku lecz „podlejszego”, wyprawę w góry określa słowem „pielgrzymka”, pisząc o sobie, gdy wie, że jej plany mogą ulec zmianie – nazywa siebie „człowiek bez jutra” etc.

Znane były Łesi Ukraince także polskie przysłowia: „Nie miła ksiądzu ofiara – idź, ciełę, do domu” (12.02.1895 r. dr M. I. Pawłyka, z ironicznym odcieniem), „posieł jak osieł” (29.12.1898 r. dr M. I. Pawłyka). Pamiętała ich znacznie więcej, ale jak wiadomo, gdy ludzie piszą listy, to do słowników nie zaglądają.

Inne „polskie znamiona” wyglądały jak cytaty z utworów literackich, mimo że dla żadnego z nich nie mogłem znaleźć źródła: „gdybym miała dwanaście córek” (5.11.1893 r. *Do matki*), „gdybym miała dwanaście sióstr, wszystkich bym wykierowała na profesorów” (22.09.1894 r. *Do siostry Olgy*), „bądź zdrow, mój drogi wuju, i pisz do mnie, nie zwlekaj – czekam Waszego listu, jak ziemia rosy niebieskiej” (5.05.1894 r. *Do M. P. Drahomanowa*); w opowiadaniu *Siedem strun* Pawło śpiewa pieśń „Gdyby ja była gwiazdeczką na niebie”. W przypadku ustalenia źródła cytatów, mielibyśmy dodatkowe poświadczenie o znajomości literatury polskiej przez wybitną poetkę.

Przyjazdy do Polski

Łesia Ukrainka kilkakrotnie odwiedziła Warszawę i Tworki. Pierwsza ze znanych nam wycieczek Łesi Ukrainki do Warszawy odbyła się w maju 1888 roku.

W związku z chorą nogą Łesi Ukrainki potrzebne były konsultacje z miejscowymi lekarzami. O. Moroz [Litopis życia i Twórczości Łesi Ukrainki, 1992 r.] uważał, że przeżycia z pobytu w Warszawie zostały odzwierciedlone w bajce pt. *Lelija*, napisanej około 1890 roku. Jednak nie widzę podstawy, żeby tak sądzić. Duże miasto, gdzie znajdowała się wytwórnia sztucznych kwiatów, nie jest cechą charakterystyczną. W okresie powstawania bajki, poetka widziała prócz Warszawy również takie wielkie miasta jak Kijów i Odessa. Opis miasta bez szczegółowej topografii mógł być efektem literackim, książkowych wrażeń. Warto zwrócić uwagę, że w Tworkach był szpital psychiatryczny, gdzie jako psychiatra pracował Ołeksandr Petrowycz Drahomanow – młodszy brat matki poetki.

Druga podróż Łesi Ukrainki do Warszawy i Tworków odbyła się w maju 1892 roku. Cel tej niedługiej wyprawy jest nieznany.

Za trzecim razem Lesia Ukrainka gościła u P. Drahomanowa dwa tygodnie (koniec czerwca – 12 lipca 1896 roku). Obecność w szpitalu i przeżycia temu towarzyszące były osnową opowiadania *Miasto smutku* (dzieło ukończone 8 września 1896 roku). Temat obłędu, zaburzeń psychicznych stał się podstawą dramatu *Błękitna róża* – pracę nad nią zakończono 31 sierpnia 1896 roku. Pośród bohaterów utworu jest młody lekarz psychiatra, w którym można dostrzec cechy P. Drahomanowa. Związek między *Miastem smutku* i *Błękitną różą* jest oczywisty. Tak oto jedna z pacjentek *Miasta smutku* opowiada o sobie: „poezja, porywy ins Blau, zdradzone nadzieje i... i nieszczęśliwe kochanie, a potem wszystko kończy się tu, w dobrym towarzystwie...”. Te słowa – nie co innego jak zwięzły plan dramatu *Błękitna róża*, na domiar w obydwu wypadkach szaleństwa doświadcza kobieta. Mamy podstawy sądzić, że przeżycia z pobytu w Tworkach odzwierciedlone zostały w tym utworze.

Następny raz Ołena Pczilka i Łesia Ukrainka przyjechały do Warszawy 14 stycznia 1899 roku. 15 stycznia odwiedziły P. Drahomanowa w Tworkach, 16 stycznia wyjechały z Warszawy do Berlina, gdzie poetka miała zostać poddana operacji nogi. Po zakończonej szczęśliwie operacji, Łesia Ukrainka, w towarzystwie siostry Olgy, wyjechała 19 czerwca 1899 roku z Berlina i przez Warszawę dotarła do Kijowa. Tym razem przystanku w stolicy Polski nie zrobiły. Nigdy później Warszawy nie odwiedziła, jedynie przejeżdżała w kwietniu 1908 roku, udając się na konsultacje do berlińskich lekarzy. Zatem pobyt poetki w Polsce niewątpliwie miał wpływ na jej twórczość literacką.

Wg Mykoły Żarkiego

O czym opowiedział medal pradziadka

– Czy jest kto w domu? – z przedpokoju rozległ się rzeński głos ojca.

Dmytryk, ucieszywszy się, uchwycił rysunek i rzucił się uściskać tatusia.

– Nareszcie, tato, nie mogłem ciebie się doczekać. Przygotowujemy się do jutrzejszego święta, – chłopiec rozwinął arkusz z nieskończonym rysunkiem, – lecz bez twojej pomocy boję się, że nie dam rady.

– Czekaj, czekaj, dawaj wszystko po kolei: co to jest za zadanie?

– Do Święta Zwycięstwa w szkole przygotowujemy wystawę „Pamięć ziemi”. Nasza klasa pracowała uporczywie: w ciągu roku byliśmy na wycieczce w muzeum Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, w parku Sławy. Wszędzie fotografowały się, więc mamy piękny album. A wczoraj naradziliśmy się i postanowili, że pamięć ziemi – to i pamięć rodzin, co żyją na tej ziemi. Okazało się, że w rodzinach wielu dzieci zachowują się zdjęcia z czasów wojennych, listy z tych lat. A, wspomniałem, – Dmytryk wyniośle stał wyciągnięty w strunę i nawet ciut-ciut, żeby zdawać się wyższym, wspiął się na palcach, – wspomniałem o nagrodzie pradziadka, co przechowuje się w rzeźbionej skrzynce.

Po tych słowach chłopiec jeszcze raz rozwinął przed tatą rysunek: na arkuszu był przedstawiony medal z napisem „Za obronę Kijowa”, przymocowany pięciokątnym klockiem do gałęzi laurowej.

Dmytryk szczególnie szczylił się, jak mu udali się żołnierze na przednim planie medalu.

– Masz świetny rysunek, – pochwalił tata. – W czym mogę pomóc?

– Rozumiesz, do rysunku trzeba napisać komentarz, żeby było zrozumiałe, o jakich wydarzeniach wojny zachowuje się pamięć w naszej rodzinie.

– Więc o to chodzi... – ojciec przycisnął syna, zamyślono spojrzał za okno: z ich górnego piętra dobrze było widać kędzierzawą zieleń na prawym brzegu Dniepru.

Wojna do Kijowa przyszła 22 czerwca 1941 roku. O świcie tego dnia miasto wzdrygnęło się od pierwszego bombowego ciosu, a za miesiąc stało się frontowym. Wszystko w tych dniach oddychało w Kijowie wojną: prawie 200 tysięcy kijowian zostały żołnierzami Armii Czerwonej, dziesiątki ludzi pracowały na budowie umocnień obronnych, okopów, przeszkód przeciwpiechotnych i przeciwczołgowych. Nawet uczniowie uczestniczyli w obronie Kijowa, która trwała 73 dni. Lecz jak zawzięcie

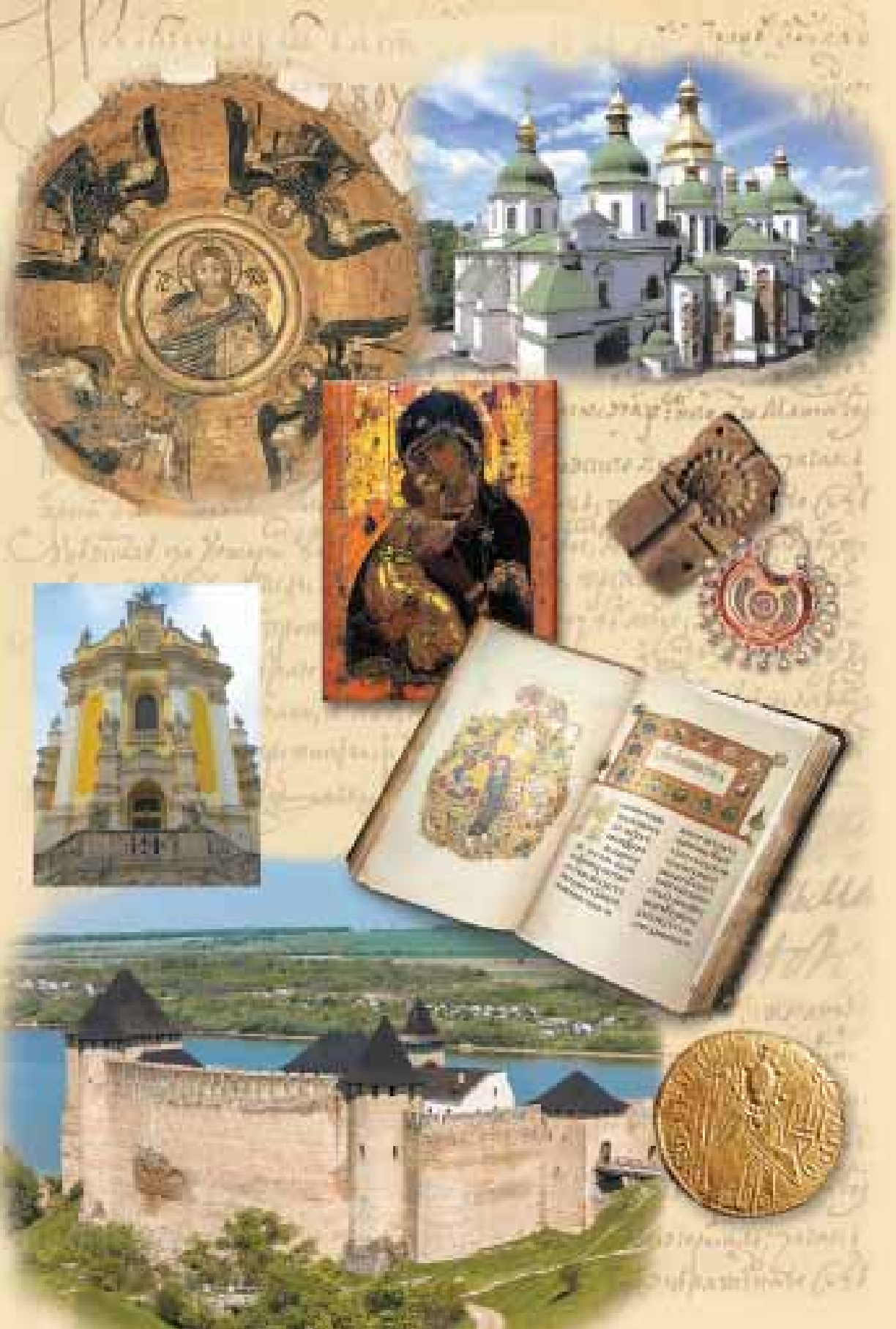

walczyły żołnierze i mieszkańcy miasta, 19 września 1941 roku do Kijowa weszli najeźdźcy. Tak rozpoczęła się doba okupacji. Każdy dzień, przeżyty pod władzą okupantów – a takich dni było 778, – przynosił kijowianom niewiarygodne cierpienia. Największa tragedia okupowanego Kijowa – uroczysko Babi Jar gdzie zginęły ponad 100 tysięcy osób. Wiele kijowian było wywieziono na prace przymusowe. Jeśli przed wojną w Kijowie były 930 tysięcy mieszkańców, to po zakończeniu okupacji – tylko 180 tysięcy.

Wydarzenia, związane ze zwolnieniem Kijowa, weszły heroiczną kartą do historii rodzimej ziemi. Pod szkwałowym ogniem karabinów maszynowych oddziały Armii Czerwonej w październiku 1943 roku przeprawiły się przez Dniepr, jednak nacierać zboczami prawego dnieprzańskiego brzegu było ciężko. Wtedy dowództwo postanowiło udać się do manewru: pod osłoną nocy żołnierze-wyzwoliciele przeprawili się ponownie na lewy brzeg, posunęli się trochę na północ. W pobliżu wsi Litki prosto dnem Dęсны przeprawiły się radzieckie czołgi. Natarcie na Kijów rozwinęło się w pobliżu wsi Luteż. Teraz tam znajduje się muzeum, ekspozycja którego opowiada o zwycięskich wydarzeniach. Z lutezkiego przyczółku – tak nazywa się miejsce, z którego rozpoczęto natarcie dla zwolnienia Kijowa, dokonano decydującego uderzenia, i 6 listopada 1943 roku Kijów zwolniono...

Z opowieści ojca Dmytryk dowiedział się, że jego pradziad został żołnierzem w pierwsze miesiące wojny, wyruszył na front z Kijowa, a w 1943 roku wrócił do rodzimego miasta wśród jego wyzwolicieli. Tu, pod Kijowem, otrzymał ciężkie ranienie. Medalem „Za obronę Kijowa” był odznaczony w 1961 roku – akurat w tym roku świętowano dwudziestą rocznicę tragicznych wydarzeń jesieni 1941 roku, o których pamięć została uwieczniona ustaleniem nagrody państwowej.

Następnego dnia chłopiec razem ze swoimi kolegami z klasy uczcił bohaterów minutą milczenia. On myślał o medalu pradziadka i o tym, że Dzień Zwycięstwa – także jego święto.

Dlaczego pamiątki kultury należą do spuścizny historycznej

§22. UNOSZĄC CHWAŁĘ BOGU, albo NAJSŁYNNIEJSZE CERKWIE UKRAINY

Na lekcji nauczysz się

1. Rozpoznawać sobory św. Zofii i Uśnięcia w Kijowie. 2. Składać opowieść o tych pamiątkach. 3. Objasniać, na czym polega troska o zabytkach kulturowych.

Obejrzyj ilustrację. Jakimi słowami-przymiotnikami możesz opisać przedstawioną budowlę? Jakie jest przeznaczenie tej budowli? Jak myślisz, jakie wrażenie sprawiał sobór na naszych przodków? Czy istotnie zmieniła się cerkiew z zewnątrz przez prawie tysiącletnią historię? Dlaczego, twoim zdaniem, zmiany jednak odbyły się?

Sobór św. Zofii w Kijowie. Współczesny wygląd i rekonstrukcja budowli 11 w.

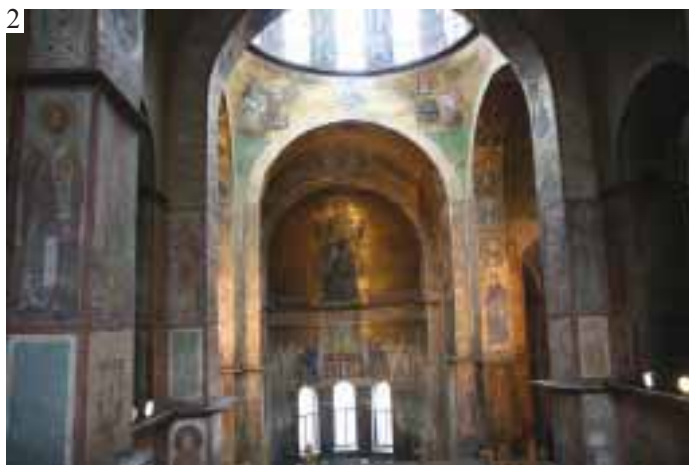
Kiedy w Kijowie powstał sobór św. Zofii?

Jarosław Mądry.
Domniemana podobizna.
Wielki książę kijowski
Jarosław Mądry – syn
Włodzimierza Wielkiego.

Sobór św. Zofii zbudowano w czasy, uważane okresem rozkwitu państwa z centrum w Kijowie. Panował wtedy syn Włodzimierza Wielkiego **książę Jarosław**. Przeprowadziwszy sporo wypraw i bitew, zdobywszy w przeciwstawianiu się z braćmi prawo na panowanie w Kijowie, Jarosław uniknął oskarżeń o okrucieństwo i podstęp, a pozostał w pamięci potomków jako pojednawczy, roztropny i cichy książę, który do książek wykazywał wziętość, często czytając ich w dzień i w nocy, za co i był uczczony imieniem Mądry. O historii tej cerkwi dowiadujemy się z kroniki „Powieść minionych lat”, gdzie pod 1037 r. jest wpis: „Założył Jarosław miasto – wielki Kijów, a w tym grodzie brama jest Złota. Założył on również cerkiew Świętej Zofii, mądrości Boskiej”.

Sobór św. Zofii był najmajestatyczniejszą budowlą Kijowa czasów Jarosława Mądrego. Zbudowaną z kamienia cerkiew uwieczono 13 baniami, z trzech stron otaczały ją dwa szeregi otwartych galerii.

1. Fragment ściany soboru św. Zofii. Ściany soboru wyłożono z dużych przyrodniczych kamieni – granitu i różowego kwarcytu, których bryły zmieniały się z szeregiami płytkiej cegły – plinty..

2. Wygląd wewnętrzny soboru św. Zofii.

Ze strony zachodniej do soboru dobudowano dwie wieże z szerokimi gwintowymi schodami na cerkiewne galerie – drugą kondygnację cerkwi. Sobór był jedną z największych budowli tego czasu. Ogólna szerokość cerkwi – 54,6 m, długość – 41,7 m, wysokość – 28,6 m. Potężne rozmiary objaśniają się tym, że sobór budowano jak główna cerkiew państwa. W nim miały odbywać nie tylko nabożeństwa, ale i najuroczystsze państwowe ceremonie: wejście na wielkoksiażęcy stół, wyświęcanie na metropolity, powitania obcych posłów itp. Sobór był ośrodkiem kronikarstwa, tu stworzono pierwszą bibliotekę.

W ciągu swojej historii sobór przeżył kilka obrabowań, pożarów, wieloletnich opustoszeń, remontów i przebudów. W wyniku tych przebudów 17–18 w. cerkiew zmieniła się od zewnątrz. Nad dawnymi jednokondygnacyjnymi galeriami nadbudowano drugie kondygnacje, a galerie przekształciły na zamknięte pomieszczenia. Nad soborem wzniesiono sześć nowych bań, i ich stało dziewiętnaście. Banie otrzymały kształt gruszek. Fronty zostały zatynkowane i pobielone, banie – poźłocone. Wewnętrzny wystrój soboru został prawie bez zmian. Akurat taki zachował się on do tychczas.

Sobór św. Zofii należy do narodowego rezerwatu „Sofia Kijowska”. On jest jednym z największych zakładów muzealnych Ukrainy.

Pokażcie jeden drugiemu na ilustracjach wszystkie części / elementy budowli słynnej Zofii, o których chodzi w tekście. Znajdźcie 7-10 odmienności między współczesnym wyglądem soboru i jego rekonstrukcją. Wymieńcie się obserwacjami z kolegami z klasy.

*Sobór św. Zofii
od strony wschodniej.
1651 r. Rysunek
Abrahama
van Westerfelda.*

*Z rysunku widać,
że w środku 17 w.
sobór zachowywał
swoje dawne formy.
Po lewej stronie
od soboru stoi
drewniana
dzwonnica, po
prawej – drewniana
wieża nadbramna.*

Jak ozdobiono sobór św. Zofji? Co to jest mozaiki i freski?

*Fragment mozaiki soboru
św. Zofii w Kijowie.*

Jarosław zadbał, aby główną cerkiew państwa ozdobić „wszelkiego rodzaju pięknem, złotem, srebrem i kosztownym kamieniem”. Porażały majestatyczne ścienne obrazy – freski i mozaiki.

Mozaiki soboru św. Zofji są arcydziełami światowego poziomu. Mozaistycznymi obrazami zdobiono ściany i podłoga cerkwi. Mozaikę wykładały z kolorowych kawałeczków smalty – stopu ołowiu i szkła. Kostki smalty (rozmiarem ok. 1 kubicznego centymetra) bezpośrednio wciskano do surowego tynku. Z mozaik soboru i dotychczas patrz

majestatyczne postacie Chrystusa Wszechmogącego i Matki boskiej Oranty.

*Fresk soboru św. Zofii w Kijowie
z obrazem muzyków.*

Na fresku widzimy prawdziwą orkiestrę. Każdy z muzyków ma swój instrument. Tu i lira, i organ, i flet. Artyści grają, siedząc na ławie. Freski rysowano farbami na surowym tynku.

O artystycznej doskonałości tych mozaik świadczy, w szczególności, bogactwo kolorów. Jak mówią badaczy w nich wykorzystano 35 odcieni

zielonego koloru, 31 – czerwonego, 44 – żółtego. W ogóle w kijowskich mozaikach liczą 18 głównych kolorów ze 143 odcieniami. Lecz nie tylko na tym polegało mistrzostwo dawnych mistrzów. W soborze jedne mozaiki są umieszczone bliżej do widza, inne – dalej. Jedne oświetlono jaśniej, inne przebywają w cieniu. Jedne na równych płaszczyznach, inne – na krzywiznach. Wszystko to uwzględniali mistrzowie: im bardziej odległy był obraz, tym z większych kawałeczków jego układano.

1. *Matka Boska Oranta. Mozaika w sklepieniu centralnego ołtarza soboru.*

Na mozaice przedstawiono Matkę Boską, która podnosi do niebios ręce z modlitwą o ludzie: Oranta – ta, co modli się.

2. *Chrystus Wszechmocny. Mozaika centralnej kopuły soboru św. Zofii w Kijowie.*

Obraz Jezusa Chrystusa przedstawiono w najwyższym punkcie cerkwi – w zenicie centralnej kopuły. Bóg panuje nad całym obszarem cerkwi. Wokół niego – cztery postaci archaniołów, z których zachowała się w mozaice tylko jedna. Inne dopisał M. Wrubel w 1884 r.

Pomyśl o tym, co powinni być wiedzieć i umieć dawni budowniczowie, żeby zbudować sobór św. Zofii w Kijowie. Gdzie oni mogli zdobyć to doświadczenie?

Czym jest słynna Kijowsko-Pieczerska Ławra?

Klasztor –
budynek, lub
kompleks budynków,
w którym,
zamieszkują
zakonnicy;
w obrządku
wschodnim –
monaster.

W Ukrainie, pewnie, nie znajdzie się człowieka, który nie słyszałby o męskim klasztorze – **Kijowsko-Pieczerskiej ławrze**. Klasztor został zbudowany w Kijowie na dniprzeńskich zboczach. Założony blisko 1051 r., jak przypuszczają, przez Antoniego Peczerskiego. Na początku klasztor rozmieszczał się w jaskiniach – stąd i nazwa. Zmiany w życiu klasztoru odbyły się, kiedy stanął na jego czele uczeń Antonija – Teodozy. Pod kierunkiem Teodozego rozpoczęto budownictwo głównej klasztornej świątyni – soboru Zaśnięcia św. Bogurodzicy, czyli Uspińskiego. Według świadczeń źródeł dla budownictwa

zaproszono mistrzów z Bizancjum. Prace budowlane ukończono w r. 1078. To wydarzenie stało się początkiem przekształcenia klasztoru w podstawowy ośrodek życia duchowego i kulturalnego książęcej Rusi-Ukrainy. Wokół niego gromadziły się wybitne działacze cerkiewne, księżnicy, bohomazy. W klasztorze przepisywano książki, stwarzano kroniki, utwory literatury duchowej i świeckiej, tłumaczono z innych języków książki do służby cerkiewnej.

Wystrój architektoniczny Wielkiej cerkwi Peczerskiej – tak nazywali ją mnisi – jest prostszy i wstrzymany niż soboru św. Zofji. Lecz jego niewielkie wymiary, wyraziste formy architektoniczne pozwoliły mu stać się wzorem dla świątyń w wielu miastach Rusi. Sprzyjał temu także i autorytet klasztoru Peczerskiego.

1

2

1. Sobór Uspeński Kijowsko-Pieczerskiej Ławry. Rekonstrukcja budynku 1078 r.
2. Uspiński sobór. Wygląd współczesny.

W następne stulecia główny sobór klasztoru zaznawał zmian. Na początku 18 st. został on przebudowany i po nowemu ozdobiony: cerkiew, kiedyś niewielkich rozmiarów, przekształciła się na majestatyczną, pysznie ozdobioną budowlę, która zachowała się do 40. lat 20 w. W 1941 r. sobór zburzono. Odbudowano w ciągu 1999–2000 lat.

Ułóż plan tekstu i przekaz go zgodnie z planem.

Zapoznawszy się z „Pamiętką”, ułóż opowieść o jednej z cerkwi, o których historii dowiedziałeś się na lekcji. Zawiadom wyniki pracy przed klasą. Odpowiedz na pytania, co powstały podczas omówienia.

JAK CHARAKTERYZOWAĆ PAMIĄTKĘ ARCHITEKTURY

1. Kiedy, kto, za jakich okoliczności zbudował pamiątkę architektury?
2. Jak potoczył się los pamiątki (czy zachowała się ona nieuszkodzoną, czy odrestaurowano ją, czy całkiem odnowiono; jaką rolę odgrywała pamiątka w historii (jakie jest jej przeznaczenie); jak ochrania się dziś)?
3. Jaki ma wygląd pamiątka z zewnątrz i w środku?
4. Co zachwyciło ci w tej pamiątce najbardziej?

1. Nakreśl linię czasu, poznać wskazane daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

Za datę budowy soboru św. Zofii w Kijowie uważa się 1037 r., a budownictwo Uspieńskiego soboru Kijowsko-Pieczerskiego klasztoru ukończono w 1078 r. Oblicz, ile minęło lat między dwoma wydarzeniami.

2–3. Wypełnij tablicę, dobierając odpowiednie twierdzenia z podręcznika.

Sobór św. Zofii w Kijowie	Sobór Uspieński Kijowsko-Pieczerskiego klasztoru
Wspólne	
Odmienne	

4. Korzystając z tablicy, opowiedz o tych słynnych soborach.

Co w materiałach lekcji zachwyliło ci najbardziej? Dlaczego spośród zabytków historycznych, co zachowały się do dziś, jest wiele cerkwi? Dlaczego takie zabytki odwiedzają turyści? Twoim zdaniem, na czym polega troskliwy stosunek do zabytków kulturowych?

Przeczytaj tekst i obejrzyj ilustracje. Obmyśl odpowiedzi na pytania.

Budownictwo chrześcijańskich cerkwi nie przestawało na naszych ziemiach za wszystkich czasów.

Prawdziwym arcydziełem architektury kozackiej, bo podobnej do niej swą pięknnością i uroczystością świątyń nie było wśród drewnianych cerkwi na całej Ukrainie, uważa się sobór w zaporoskim mieście Samarze (współczesnym Nowomoskowsku). Tę drewnianą dziwo-cerkiew wybudował mistrz ludowy Jakym Pohrebniak. Zamawiając cerkiew mistrzowi, kozacy prosili zbudować ją bez gwoździ, bo uważali, że nie można wbijać gwoździ w świątynię Wybawcy – Jezusa Chrystusa, który był nimi przybity na krzyżu.

*Troicka soborna cerkiew w Samarze
(obecnie Nowomoskowsk
Dniepropetrowskiego obwodu).
1773–1779 lata.*

*Georgijewska cerkiew
Wydubickiego klasztoru w Kijowie.
1696–1701 lata.*

Niemniej porażają i murowane cerkwie doby kozackiej. Majestatyczne i pysznie ozdobione, one najlepiej wcielają marzenia swoich twórców o przyszłości ukraińskiej ziemi. Nie przypadkowo mecenasami i zleceniodawcami tych cerkwi i soborów były ukraińskie dzierżawce – hetmani, pułkownicy, zamożna kozacka starszyzna. Za jej harmonijne proporcje i wyraźny wystrój architektoniczny

Georgijewską (także zwaną Jurjewską) cerkiew Wydubickiego klasztoru w Kijowie справедliwie uważają jednym z arcydzieł architektury doby kozackiej. Cerkiew została zbudowana kosztem Starodubskiego pułkownika Mychajła Mikłaszewskiego.

■ 1. Wybierz jedną z pamiątek i ułóż o niej krótkie wypowiedzenie zgodnie z planem: 1. W pierwszej linijce zapisz nazwę wybranej budowli. 2. W drugiej linijce opisz ją 2–3 przymiotnikami. 3. W trzeciej linijce zapisz 2–3 czasowniki, związane z pamiątką. 4. Zapisz zdanie, które celnie charakteryzuje pamiątkę. 5. Dobierz antonim albo synonim do słowa (połączenia słów), zapisanego w pierwszej linijce.

2. Przeczytaj ułożone wypowiedzenie jak wiersz. Czy ciekawym okazało się ćwiczenie?

§23. *PODOBNE DO BOGA OBRAZY,* albo IKONY JAKO ZABYTKI HISTORYCZNE

Na lekcji nauczysz się

1. Objaśniać, co to jest ikona. 2. Charakteryzować ikony jako źródła historyczne. 3. Opowiadać o jednej z dawnych ikon, szanowanych na Ukrainie.

Obejrzyj ilustrację. Kogo przedstawiono na niej? Dlaczego, oprócz Matki Boskiej, na ikonie przedstawiono postacie zwyczajnych ludzi? Jak przypuszczasz, czym zasłużył taki zaszczyt hetman Bogdan Chmielnicki, którego przedstawiono po prawej stronie na dalszym planie? Dlaczego ta ikona jest cennym źródłem historycznym?

„Oslona Matki Boskiej” z portretem
Bogdana Chmielnickiego
z Pokrowskiej cerkwi wsi Deszky
(Bogusławski rejon Kijowskiego
obwodu) – najbardziej znana wśród
ikon „Pokrowy”, rozpowszechnionych
na Ukrainie od 13 st.

Czym są ikony i o czym z nich dowiadują się historycy?

Ikona Matki Boskiej Chotłmskiej – jedna z najdawniejszych bizantyjskich ikon, co zachowały się w Ukrainie.

Słowo „ikona” ma greckie pochodzenie. Ikonami nazywają podobizny Jezusa Chrystusa, Matki Boskiej, świętych, wydarzeń Pisma Świętego, wykonane według pewnych reguł najczęściej na deskach cyprysowych. Ikonami również są i odpowiednie malowania na ścianach cerkwi, i mozaiki, i rysunki na stronicach rękopiśmiennych ksiąg, i rzeźbienie na kamieniu czy drzewie itp. Reguły, według których malują ikony, nazywają się kanonami. Ich surowo dotrzymują, nie zmieniając. Na tym polega jedna z głównych odmienności ikony od obrazu.

Za czasów książęcych życiem duchownym opiekowała się chrześcijańska cerkiew. Właśnie przy cerkwiach i klasztorach powstawały szkoły i biblioteki, ośrodki, gdzie przepisywano książki, pracowali kronikarze, malarze. Dlatego

nic dziwnego, iż ówczesne pamiątki w swojej treści i przeznaczeniu były przeważnie cerkiewnymi. Dotyczy to również i sztuki malowania. Wtedy jeszcze nie malowali takich zwykłych obecnie obrazów jak, na przykład krajobraz albo portret. Swoje umiejętności ruscy malarze przejawiali, stwarzając ikony.

Zrobione z niedługowiecznego materiału, ikony ginęły w pożarach, podczas wojen, powodzi; gubiły się podczas przenosin, psuli się od wilgoci czy zbyt jaskrawego światła. Wiele kiedy w 2000 roku w Wołyńskim muzeum krajoznawczym, co w Łucku, pojawił się nowy eksponat – Cudowna ikona Matki Boskiej końca 11 w., wydarzenie to zyskało znaczenia naukowego odkrycia. Unikalną pamiątkę nazywają **Chelmską ikoną**, bo jej los jest związany z dawnym miastem Chełmem, założonym przez Halicko-wołyńskiego księcia Daniła Romanowicza. Ikona ozdabiała miejscowy sobór Narodzenia Matki Boskiej. Nie jeden raz obraz Matki Boskiej porzucał miasto, przechodził do naśladowców różnych wyznań, tajemni-

cze znikał i cudem pojawiał się znów. Jasne, że do naszych dni ikona doszła bardzo uszkodzoną, więc potrzebuje odpowiedzialnej i marudnej pracy konserwatorów.

Sformułuj według tekstu pytania, które by zaczynały się słowami *Kto? Co? Gdzie? Kiedy? Skąd? Jak?* Zaproponuj odpowiedzieć na nie kolegom z klasy.

Pomyśl, czy są mozaiki soboru św. Zofii w Kijowie – Matka Boska Oranta i Chrystus Wszechmocny – ikonami?

Przeczytaj odcinek ze źródła i odpowiedz na pytania.

W 40. latach 17 w. duchowny z Hełmu Jakub Susza napisał książkę, poświęconą chełmskiej ikonie Matki Boskiej, w której pisał: „*Widziano znaki alboż rany, dawno zadane przez Mongołów: jedna rana na lewym boku lica Matki Boskiej, okrągła i szeroka; dwie rany na lewym barku, zadane niby mieczem; jedna na kciuku prawej ręki, przebita, zdaje się, strzałą, obrzękła; reszta – liczne rany w innych miejscach. Obrazy namalowano godnie i z wielką sztuką. Obraz Matki Boskiej jest skromny i surowy, w surowości straszy, w strachu słodki, co przenika do serc ludzi i pobudza do służenia Bogu. Na prawicy Dziewica Błogosławiona niesie niemowlę Jezusa; Matczynym okiem swoim prosto zwrócona do Boskiego oka Syna: i niby żywa, patrzy nie tylko do Boskiego Oka, lecz do serca Syna; każdego, kto patrzy na Nią, rani swoim gołęmbim poglądem*”.

■ Jakie słowa w źródle świadczą o tym, że autor uważa ikonę żywą? O czym to świadczy? Jaką historyczną informację czerpiemy ze źródła?

Co wiadomo o ikonach książęcych czasów?

Pierwsze ikony przywoziły do Rusi Kijowskiej z Bizancjum, jednak ocalało takich ikon niewiele. Szanowaną na Rusi była **ikona Wyszogrodzkiej Matki Boskiej**. Była przywieziona w środku 12 st. z Konstantynopola. Ona ozdabiała cerkiew Świętych Borysa i Gleba w Wyszogrodzie, skąd książę Andrzej Boholubski 1155 r. wywiózł ją do rosyjskiego miasta Włodzimierza na Kłaźmie. W ciągu stuleci Wyszogrodzka (Włodzimierska) ikona Bogurodzicy uchodzi za narodową świątynię prawosławnych Rosjan.

Mongołowie –
koczownicy,
którzy w latach
1239–1241
podbili ruską
ziemię.
Po mongolskiej
nawale przestała
istnieć Kijowska
Ruś.

1. Ikona Wyszogrodzkiej Matki Boskiej.
- 2 Matka Boska Peczerska ze Świętymi Antoniem i Teodozjem Peczerskim.
3. Ikona Bogurodzicy z Uspienskiej cerkwi w Dorohobużu.

Wkrótce po wprowadzeniu chrześcijaństwa na naszych terenach zaczęły powstawać miejscowe ośrodki malarstwa obrazów świętych. Ikony stwarzano w pracowniach przy klasztorach, które działały w Kijowie, Czernihowie, Haliczu i innych miastach. Źródła zachowały wiadomości o jednym z najlepszych ruskich malarzy ikon – kijowskim mistrzu Alipiju (Alimpiju). Z jego imieniem wiąże początek sławnej malarskiej szkoły Kijowsko-Peczerskiego klasztoru. Najdawniejszą wśród znanych, stworzonych w tym warsztacie, jest **ikona Matki Boskiej Peczerskiej ze Świętymi Antoniem i Teodozjem Peczerskim**. Według najnowszych badań ją odnoszą do początku 12 w. Obecnie ikona przechowuje się w Państwowej galerii Tretyakowskiej w Moskwie.

Najwybitniejszą pamiątką malarstwa obrazów świętych książęcej Ukrainy jest **ikona Bogurodzicy z Uspienskiej cerkwi w Dorohobużu**, co na Wołyniu. Uczeni znaleźli ją całkiem niedawno – w środku 80. lat 20 w. Powrócona z niepamięci żmudną pracą konserwatorów, ta ikona przechowuje się w Rówieńskim muzeum krajoznawczym.

Dlaczego ikony „wędrowały”? O czym mogą opowiedzieć historykom te podróże?

Jakie ikony stwarzano w dobie kozackiej?

Ikony stwarzano także w dobie kozackiej. W ciągu drugiej połowy 17–18 w. zwłaszcza popularną w Ukrainie stała się ikona Pokrowy. W dolnej części takich ikon umieszczano portrety przedstawicieli kozackiej starszyny, kosзовych atamanów, hetmanów. Bogurodzica osłania i broni płaszczem lud, co klęczy wokół niej i modli się.

Zachowała się *ikona Pokrowy Bogurodzicy z portretem Bogdana Chmielnickiego*, ilustrację, z której obrazem rozglądaliście się na początku lekcji. Hetman jest na niej przedstawiony w oblamowanej czarnym futrem czerwonej czapce, zdobionej białymi piórami, w atlasowym żupanie i pelerynce z szerokim czarnym futerkowym kołnierzem, z buławą w lewej ręce. Portret hetma-

Ikona Pokrowy Bogurodzicy, na której przedstawiono ostatniego kosзовego atamana Zaporoskiej Siczy.

na przyciąga uwagę postawą i poglądem, w których odczuwa się godność i pewność. Na ikonie B. Chmielnicki jest młody, pełny sił i zdrowia. Ikona zachowuje się w narodowym muzeum sztuk pięknych Ukrainy w Kijowie.

Jeszcze na jednej znanej ikonie spośród kozaków, które proszą obrony u Matki Boskiej, przedstawiono ostatniego kosзовego Piotra Kałnyszewskiego. Ikonę napisano na początku lat 70. 17 st. dla cerkwi na Siczy. W górnej jej części – obraz Bogurodzicy i dwóch najbardziej szanowanych na Zaporozu świętych – Świętego Mikołaja i archanioła Michała. Na dole, obok wojskowych klejnotów, przedstawiono dwie grupy kozaków. Indywidualistyczne cechy zachowują tylko kozaccy przywódcy, których na ikonie dwoje. Jeden z nich, z szablą, po myśli badaczy, i jest kosзовy ataman Piotr Kałnyszewski. On zwraca swój pogląd w górę ku Pokrowie Bogurodzicy i modli się do niej w imieniu Wojska Zaporoskiego. Słowa, co wychodzą z jego ust, są napisane na wąskiej taśmie i idą do ucha Bogurodzicy.

Odpowiedz na trzy „dlaczego”. **1.** Dlaczego bardzo dawne ikony były przywożone do naszej ziemi z Bizancjum? **2.** Dlaczego od czasów Rusi Kijowskiej zachowało się tak mało ikon? **3.** Dlaczego na ikonach przedstawiano realnych ludzi?

Wybierz jedną z ikon, o których chodziło w tekście, ułóż opowieść o niej. Zawiadom wyniki pracy przed klasą. Odpowiedz na pytania, co powstały podczas omówienia.

- 1. W czym ikona różni się od portretu?**
- 2. Udowodnij, że podane w podręczniku ikony czasów kozackich są bogate w informację historyczną.**
- 3. Na czym polega wartość ikon jako pamiątek duchownych, utworów artystycznych i źródeł historycznych?**
- 4. Wylicz, ile minęło stuleci od stworzenia Chełmskiej ikony Bogurodzicy.**

Czym zainteresował ci materiał lekcji? O czym chciałbyś dowiedzieć się dokładniej? Jakie ukraińskie obyczaje świadczą o wielkim szacunku naszego narodu do obrazów – tak jeszcze w Ukrainie nazywają ikony?

Przeczytaj tekst i obejrzyj ilustracje. Obmyśl odpowiedzi na pytanie.

JAK STWARZANO IKONY?

Dla stworzenia ikon wykorzystywano farby mineralne, rozcieńczone żółtkiem z dodaniem niewielkiej ilości wody święconej. Rzetelnie przygotowywano i podstawę, na której powinna być namalowana ikona. Każdemu akty, a mianowicie: poszukiwaniu drewna, krajaniu i szlifowaniu desek, ich suszeniu, wzmacnianiu z tyłu zastrzałem, drążeniu zagłębienia dla rysowania w nim obrazu (kowczegu) – towarzyszyły modły i uświęcenia. Dno zagłębienia pozostawiano z żebrami, aby doń dobrze przylepiały się grunt (mieszanka kredy, alabastru, karuku, żelatyny). Żeby zapobiec wykruszeniu gruntu, między jego warstwami wyścielali płócienko – pawołokę. Jej kilka razy ukrywano gruntem, domagając się równej powierzchni. Zagruntowaną w taki sposób tablicę pozłacano, czyli nanoszono nań warstwę złota listkowego.

■ Znajdź nowe słowa, wyjaśnij ich według tekstu. Dlaczego nie byle jaki, nawet bardzo utalentowany, malarz mógł podjąć się stworzenia ikon? Dlaczego pracownice malarstwa obrazów świętych powstawały przy cerkwiach, a najczęściej – w klasztorach?

§ 24. ŹRÓDŁA MĄDROŚCI, albo KSIĘGI I MINIATURY

Na lekcji nauczysz się

1. Opowiadać o najbardziej znanych na naszych ziemiach rękopiśmiennych i pierwszych drukowanych książkach. **2.** Objaśniać, czym odróżnia się rękopiśmienna książka od drukowanej. **3.** Wyciągać wnioski o znaczeniu książek dla rozwoju kultury.

Obejrzyj ilustrację i przeczytaj tekst do niej. Jak myślisz, dlaczego syn Jarosława Mądrego – wielki kijowski książę Świętosław – rozkazał namalować siebie i swoją rodzinę na stronicy rękopiśmiennej książki? Na czym, twoim zdaniem, polega wartość miniatury dla historyka?

*Stronicowa miniatura
z książki „Izbornik Świętosława” 1073 r.
Na niej pokazano księcia Świętosława –
syna Jarosława Mądrego – z rodziną.*

Księcia Świętosława przedstawiono jako człowieka średniego wieku, z czarnymi obwisłymi wąsami. On jest ubrany w wierzchnią długą koszulę, niebieski płaszcz, zapięty fibulą przy prawym barku. W rękach on trzyma księgę. Na głowie – futrzana książęca czapka z futerkowym obszyciem. Księżna ubrana w suknię z szerokimi rękawami. Jej głowę pokrywa biała chusta. Prawą ręką księżna podtrzymuje małoletnie książętko. On, jak i jego starsi bracia, co stoją poza księciem i księżną, jest ubrany w czerwony kaftan z drogim galowym kołnierzem, podpasany złotym książęcym paskiem, na głowie – futerkowa czapka, na nogach – czerwone buciki.

Miniaturami

nazywa się
rysunki, którymi
ilustrowano
rękopiśmienne
książki.

Co wiadomo o najdawniejszych księgach na naszych ziemiach?

Zastawki –
kompozycje
ornamentalne,
zdobiące
początek
każdego nowego
rozdziału
książki.

Inicjały
(bukwice) –
powiększone
duże litery,
wstawiane
na początku
rozdziałów
książki.

Pierwsze książki były rękopiśmienne. Pisano ich na pergaminie (specjalnie obrobionej skórze cieląt albo owiec) gęsim piórem. Dla pisania używano ciemnobrązowego albo czarnego atramentu, a dla ozdabiania – farby roślinnego czy mineralnego pochodzenia. Wyrób pergaminu – niezwykle męcząca i ciężka sprawa. Najpierw skóry rzetelnie przemywano. Potem wymacano w roztworze wapiennym. Potem wydalało włosy, napinano na drewniane ramy, szlifowano i wygładzano pumeksem. Na koniec w pergamin wcierano kredowy proszek, dlatego materiał dla pisania stawał się białym. Do kopistów i malarzy pergamin nadchodził pociętym i przeważnie ułożonym w zeszyty.

Najdawniejszą datowaną pamiątką książkową naszej ziemi jest „*Ewangeliaż Ostromira*”.

1. Miniatura z podobizną ewangelisty Łukasza z *Ewangeliaża Ostromira*.
2. Karta *Ewangeliaża Ostromira* z zastawką i inicjałem.

Ta książka powstała (właśnie, spisana) w Kijowie w ciągu niespełna siedmiu miesięcy (od 21 października 1056 r. do 12 maja 1057 r.), o czym

świadczy specjalny zapis. Ewangeliarz Ostromir przeznaczony dla użytku kościelnego, więc ma wielki format. W księdze znajdują się trzy przedstawienia ewangelistów – Jana, Łukasza i Marka, dla czwartego, Mateusza, zostawiono wolny pięćdziesiąt siódmy arkusz. Oprócz miniatur Ewangeliarz jest pysznie zdobiony wielką zastawką, 17 małymi zastawkami i 207 inicjałami.

1. Zastawka z „Izbornika Świętosława 1073 r”.

2. Inicjały „B” z Ewangeliarza Ostromira.

W klasztorach przechowywaniem ksiąg opiekował się oddzielny pracownik. Mnisi zbierali się w odpowiedni czas w bibliotece, gdzie im wydawano książki do wieczora, a potem, jak uderzy dzwon, wszyscy powinni wracać je do księgozbioru. Tego, kto zatrzymywał książkę, czekało ukaranie. Przecież księga była nie tylko skarbem duchownym, ale i nie byle jaką wartością materialną. Żeby wyprodukować dużą rękopiśmienną księgę, trzeba było sporo pracy i materiałów – skóry, złota, farb. Na przykład, na wyrób 294 arkuszy pergaminu dla Ewangeliarza Ostromira wykorzystano skóry z 60 cieląt. Rozpuszczonym albo listkowym złotem zdobiono tło w miniaturach, zastawkach i inicjałach. Drogie były i farby, rozpuszczone w żółtku. Okładkę książki robiły z deseczek i obciągały skórą. Były okładki i z drogich materiałów – srebra, złota, kosztownych kamieni.

Za panowania w Kijowie Jarosława Mądrego książkową sprawą opiekowało się państwo, ponieważ ona była ciasno powiązana z rozpowszechnianiem chrześcijaństwa. W kronice czytamy: „Ten wielki książę Jarosław, syn Włodzimierza, zasiał książkowymi słowami serca wierzących ludzi, a my zniemy, uczenie przyjmując książkowe. Wielka bo korzyść bywa człowiekowi od uczenia książkowego. Księgi... są źródłem mądrości, bo jest w księgach głębia niezmierna.” Największym księgozbiorem stał się sobór

św. Zofii, biblioteka którego zawierała, jak przypuszczają uczeni, do 900 tomów rękopiśmiennych ksiąg.

Przepisywanie książek w książęcym scriptorium za czasów Jarosława Mądrego. Miniatura z kroniki.

Pracownie, gdzie wyrabiano (przepisywano i ozdabiano) książki, nazywano scriptorium. Taki scriptorium – jeden z największych w Europie ośrodków przepisywania książek – działał przy soborze św. Zofii w Kijowie już w 11 w.

1. Sformułuj według tekstu 5–7 pytań, wysłuchajcie odpowiedzi jednego z nich. 2. Obejrzyj ilustracje przedstawiające stronicę najdawniejsze księgi. Korzystając z tekstu, wyjaśnij, co widzisz na ilustracjach. Jak myślisz, czy łatwo było stworzyć takie księgi? Na czym polega ich wartość?

Przeczytaj tekst. Obmyśl odpowiedzi na niżej podane pytania i zawiadom ich klasie.

Po zaprowadzeniu na Rusi chrześcijaństwa jako religii państwowej, Włodzimierz Świątosławicz „zaczął u znanych ludzi dzieci zabierać i oddawać ich na uczenie książkowe”. Tak kronikarz zawiadamiał o stworzeniu pierwszych szkół. O rozpowszechnieniu edukacji w czasach Rusi Kijowskiej zachowało się sporo świadczeń. Na przykład, Rus na imię Piszczan zostawił na ścianie soboru św. Zofii w Kijowie napis: „Piszczan pisał, chodząc do diaków uczniem”.

■ 1. Pomyśl, jak był powiązany rozwój szkolnictwa ze stworzeniem książek. 2. Ile minęło czasu od stworzenia pierwszych szkół do teraźniejszości?

Czym są sławne Ewangelia z Reims i Peresopnicki?

Sława najdawniejszej ukraińskiej księgi należy *Ewangeliu z Reims*. Swą nazwą ta księga, powstała prawie 1000 lat temu w Kijowie, zawdzię-

cza francuskiemu miastu Reims, gdzie ona zachowuje się obecnie. Stawszy się francuską królową, żoną Henryka I, córka Jarosława Mądrego Anna podarowała księgę katedrze w Reims, i właśnie na tej Ewangeli przy sięgali królowie francuscy, schodząc na tron.

Sławne ewangelii z Reims – niewielka księga Pisma Świętego, przeznaczona dla użytku prywatnego. Trafiła ona do Francji w pierwszej połowie 11 w. razem z rzeczami, które Anna wzięła z rodzicielskiego domu, wyruszając w podróż ślubną. Przez długi czas księga zachowywała się w katedrze w Reims, z czasem trafiła do Konstantynopola. Potem księga znalazła się w Czechach, gdzie do niej dodano niemały rozdział, zrobiono twardą okładkę, ozdobioną kosztownościami. Kiedy i jak ona wróciła do Reims – dokładnie nie wiadomo.

Rękopisy książki tworzyły się na naszych ziemiach jeszcze w ciągu wielu stuleci, nawet kiedy rozprzestrzeniło się drukowanie książek.

Ewangelia

(z gr. *dobra nowina*) – jedna z *ksiąg Nowego Testamentu*, opisująca *życie i śmierć Jezusa Chrystusa*.

Posąg Anny Jarosławny w klasztorze Świętego Wincentego z podpisem „Anna Rusinka, Królowa francuska” w Sanlise (Francja).

Ewangeliaż Peresopnicki. Księga waży ponad 9 kg 300 g. Napisany na 482 arkuszach pergaminowych i zdobiony wieloma zastawkami, inicjałami, końcówkami i innymi ozdobami, wykonanymi różnobarwnymi farbami i złotem. Szczególne wrażenie robi doskonałość artystyczna miniatur.

Cennym zabytkiem rękopiśmiennym jest ***Ewangeliaż Peresopnicki***. Powstał na początku drugiej połowy 16 st. Jeden z pierwszych pełnych przekładów Ewangelii na ówczesny język ukraiński. Początkową część pamiątki napisano we wsi Dworzec (obwód Chmielnicki), a ukończono ją w niewielkim wołyńskim miasteczku Peresopnica, któremu księga zawdzięcza swoją nazwę. Na jednej z pierwszych stron Ewangeliaża Peresopnickiego zachował się napis, który świadczy, że księgę w 1701 r. hetman Iwan Mazepa podarował soborowi Wozniesieńskiemu, zbudowanemu jego kosztem w pułkowym mieście Perejaśławiu. W Perejaśławiu ona zachowywała się ponad półtora stulecia. Właśnie na tej księdze, która leży podczas ceremonii inauguracji obok Konstytucji, swą przysięgę prezydencką składają prezydenci narodowi Ukrainy.

Złóż plan niewielkiej opowieści „Księga – podróżniczka”, opowiedz o jednej z ksiąg. Pomyśl, dlaczego księgom zdarzało się „podróżować”.

Komu zawdzięczamy pojawieniem się pierwszych drukowanych ksiąg w Ukrainie?

W 70. latach 16 w. powstała drukarnia we Lwowie. Założył jej ***Iwan Fiodorow*** (w Ukrainie jego nazywano także Fedorowiczem).

14 lutego 1574 r. we lwowskiej drukarni Fiodorowa wydrukowano księgę cerkiewną „***Apostół***”. Praca nad lwowskim „Apostolem” trwała prawie rok – od 25 lutego 1573 r. do 15 lutego 1574 r. Czcionka, którą wydrukowano tę księgę, jest duża, wyraźna, łatwa do czytania, ma ładny rysunek. Księga jest hojnie zdobiona pięknymi przerywnikami, artystycznymi inicjałami i finalikami. W „Apostole” są i grawiury stronicowe: obraz ewangelisty Łukasza w postaci kopisty, herb Lwowa i znak drukarski Fiodorowa. Księga wyszła nakładem blisko 1000 egzemplarzy, z których do dziś zachowało się 90.

Warsztat drukarski Iwana Fiodorowa. Muzeum dawnej ukraińskiej książki we Lwowie.

1. Lwowski „Apostol” 1574 r. – pierwsza drukowana w Ukrainie księga.

2. Przerywniki, inicjały, finaliki lwowskiego „Apostola”. 1574 r.

3. Stronica lwowskiego „Bukwara” 1574 r.

4. Herb Lwowa i znak drukarski Fiedorowa z ostatniej strony „Bukwara”.

Tego samego roku powstał „**Bukwar**” – pierwszy na naszej ziemi drukowany podręcznik. Jego także ułożył i wydał we Lwowie Iwan Fiodorow. To był podręcznik dla początkowego nauczania czytania i pisania, w nim po alfabecie umieszczono składy, dalej – rozdział, gdzie podano słowiańskie nazwy liter i wzorce koniugacji. Zachowały się dwa egzemplarze lwowskiego „Bukwara”.

Wkrótce Iwan Fiodorow przejechał za zaproszeniem księcia Wasilija-Konstantego Ostrozkiego do Ostrogu, gdzie wydrukował jeszcze pięć ksiązek.

Słowo „grawiura” oznacza odbitek na papierze z deski, na której wycięto rysunek.

1. Sformułuj według tekstu pytania co zaczynają się słowami Kto? Co? Gdzie? Kiedy? Jak? Zaproponuj odpowiedzieć na nie kolegom z klasy.

2. Porównaj stronicę książki rękopiśmiennej z drukowaną. W czym są podobne, w czym różnią się? 3. Pomyśl, dlaczego w oprawie artystycznej arkusza tytułowego drukarzy ukraińscy bardzo często używali podobizny łuku triumfalnego?

1. O jakich książkach rękopiśmiennych i drukowanych dowiedziałeś się? Kiedy i kto ich stworzył?

2. Jak stwarzano książki rękopiśmienne? W czym one różnią się od drukowanych?

3. Nakreśl linię czasu, poznacz na niej odpowiednie daty i rozwiąż zadanie chronologiczne.

Oblicz, ile minęło czasu od stworzenia pierwszej datowanej księgi rękopiśmiennej Rusi – Ewangeliarz Ostomira do wyjścia drukiem „Apostoła” we lwowskiej drukarni Iwana Fiodorowa.

4. Jak rozumiesz kronikarskie wyrażenie „Księgi – to źródła mądrości, bo jest w nich niezmierzona głębia...”?

Co, twoim zdaniem, wyznacza wartość dawnych rękopiśmiennych książek – ich wartość materialna czy znaczenie historyczne i duchowe. Dlaczego? Obejrzyj na stronicach podręcznika ilustracje z ukraińskich pierwodruków. Czy podobają ci się najdawniejsze ukraińskie drukowane książki? Czym właśnie? Czy różnią się one od współczesnych? Jak myślisz, jakie książki – współczesne czy pierwodruki – potrzebowały więcej czasu dla stworzenia? Dlaczego?

Obejrzyj ilustrację. Wymień co najmniej pięć przykładów, które świadczą, że rekonstrukcję kostiumów książęcej rodziny zrobiono na podstawie książki „Izbornik Świętosława” 1073 r.

*Rekonstrukcja odzieży rodziny książęcej II w.
Malarz Z. Wasina.*

Spróbuj zrobić swoją rękopiśmienną książkę, w której opowiedz o najdawniejszych książkach. Zorganizuj w klasie wystawę „Z historii książki”.

§ 25. **KAMIENNA KRONIKA**, albo **TWIERDZE, ZAMKI I PAŁACE UKRAINY**

Na lekcji nauczysz się

1. Podawać przykłady najśłynniejszych pałaców, zamków i twierdz na naszych ziemiach, krótko o nich opowiadać. **2.** Objasniać różnicę między twierdzami i pałacami. **3.** Wyciągać wnioski o znaczeniu zabudowań obronnych i mieszkalnych jako zabytków historycznych.

Obejrzyj zdjęcia. Pomyśl, dla kogo i po co w 18 w. zbudowano ten pałac. Wspomnij, jakie mieszkania budowały wtedy mieszkańcy miast i wsi. Dlaczego w nasze czasy pałacami nazywają duże budowle, przeznaczone dla przeprowadzenia uroczystych masowych imprez kulturalnych albo sportowych?

Pałac Maryjski w Kijowie.

Zbudowany w latach 1750–1755. Po ogłoszeniu przez Ukrainę niepodległości w 1991 roku pałac Maryjski stał się oficjalną rezydencją prezydenta Ukrainy (Pałac Prezydencki). W Białej sali pałacu odbywają się oficjalne spotkania i przyjęcia kierowników państw, ceremonii wręczenia listów uwierzytelniających przez wysłanników obcych państw, nagród itp. Na drugim piętrze pałacu rozmieszczono 25 sal, z których każda ma swoje przeznaczenie (w Zielonej sali przeprowadzają rozszerzone obrady, w Błękitnej – rozmawiają na osobności przewodniczące państw) itp.

Dlaczego twierdzę w Sudaku na Krymie nazywają Genueską?

Ludzie wznosili budowle obronne od dawnych czasów, pragnąc ochronić swoje mieszkania od zdobywców. W lesistej miejscowości

twierdzy budowano z drewna, w górskiej – z kamieni. Już wiesz że na początku historii Rusi Kijowskiej obce źródła nazywały ją „krajem grodów”. Jednak nie tylko mieszkańcy Rusi budowali twierdze. Półwysep Krymski stał się ojczyzną dla wielu narodów i one, zwyczajnie, budowały wzmocnienia dla obrony swoich miast. Tak, unikalna jest twierdza w mieście Sudak, na południowo-wschodnim wybrzeżu półwyspu Krymskiego. W 6 w., kiedy te ziemie przebywały pod władzą Bizancjum, tu zbudowano pierwsze umocnienia. Wkrótce miasto przekształciło się na jeden z największych w tych czasach ośrodków handlu międzynarodowego. Właśnie ta okoliczność stała się przyczyną stałych sprzeczek o posiadanie miasta.

1

1. Twierdza w Sudaku.
2. Panorama twierdzy
Genueńskiej w Sudaku.

2

Jednak prawdziwą twierdzę, wpisaną w teren, z czternastu wieżami bojowymi i murami wybudowali w Sudaku Włosi z miasta Genui, które władały miastem w 14–15 w. Właśnie dlatego tę budowlę i teraz nazywają Genueńską.

Między dwiema liniami murów rozmieszczało się miasto – ulice z budynkami mieszkalnymi, instytucjami, składami broni i żywności, cerkwiami i tawernami. Poza granicami twierdzy leżało przedmieście.

Twierdza, a dokładnie jej ocalała część, świetnie zachowała się. Wytrzymałość budowy ma swoje wyjaśnienie: kamienie budowli wzmocnio-

no specjalnym elastycznym spoiwem i dlatego jej ścianom nie zaszkodziły trzęsienia ziemi. Zrzućnowali jej ludzie, rozciągając kamienne bryły jako materiał budowlany dla swoich potrzeb.

1. Ułóż plan tekstu, przekaż treść każdego punktu jednym zdaniem: *W tekście chodzi o...* 2. Przypomnij, o jakich innych twierdzach czytałeś w podręczniku? Kiedy i w jakich okolicznościach ich było zbudowano?

Na czym polega unikalność chańskiego pałacu w Bachczysaraju?

Ziemia krymska wslawiła się jeszcze jednym zabytkiem. To **chański pałac w Bachczysaraju**. Chanami nazywano władców u narodów wschodnich. Budowla, o której mowa, była rodową rezydencją dynastii władców Krymskiego chanatu – państwa, które istniało na większej części półwyspu Krymskiego i terenach stepowych Północnego Nadczarnomorza do 15–18 w.

Muzułmanie – stronnicy islamu – jednej ze świątowych religii.

Meczet – miejsce dla modlitwy i nabożeństwa, modlitewny dom u Muzułmanów.
Minaret – wieża przy meczecie, z której zwołują Muzułmanów na modlitwę.

Najpiękniejsza budowla zespołu pałacowego – Wielka meczet chański Chan-Dżami z dwiema minaretami.

W zespole pałacowym urzeczywistniono muzułmańskie pojęcie o rajskim ogrodzie na ziemi, więc nic dziwnego, że nazwa miasta „Bachczysaraj” w języku krymsko-tatarskim znaczy „pałac-ogród”. W ciągu dwóch i pół stuleci (od 1532 do 1783 r.) chański pałac w Bachczysaraju był cen-

trum politycznego, duchowego i kulturalnego życia państwa krymskich Tatarów. W ciągu tego czasu, kiedy pałac służył rezydencją krymskich chanów, jego wygląd zewnętrzny zaznał istotnych zmian. Prawie przy każdym nowym władcy w pałacu pojawiały się nowe zabudowania, odbywały się prace naprawcze. Obecnie pałac jest świątynią narodową krymskich tatarów. On pozostaje jedynym w świecie wzorcem krymsko-tatarskiej architektury pałacowej.

Centralny budynek i letnia altana pałacu.

Ułóż krzyżówkę z 5–10 nowych słów, użytych w tekście. Zaproponuj rozwiązać ją kolegom z klasy.

Przeczytaj legendę o powstaniu pałacu Bachczysarajskiego i odpowiedz na pytania.

„... Jednego razu syn chana Menli-Gereja pojechał na polowanie. Miał szczęście, więc upolował dużo zwierzyny. Zadowolony i zmęczony młody chan zszedł w dolinę do rzeczki Czuruk-Su, żeby odpocząć w cieniu drzew. Raptem usłyszał jakiś dźwięk. Przypatrzywszy się, junak zobaczył dwóch węży, co uwijały się w śmiertelnym pojedynku. Mgnienie – i jeden wąż został zwyciężony. Jego podarte ciało leżało bez ruchu. Aż oto z porośla wypełznął trzeci wąż i napadł na zwycięzcę. Wywiązała się nowa walka. Obserwując co odbywa się, chański syn pomyślał o losie ojca i swojego narodu. Więc tak i oni, podobnie do tego wpółmartwego węża, przestraszone, zaczęli się od cudzoziemców-zdobywców w twierdzy. Jaki będzie wynik bitwy? Aż oto zwyciężony wąż podjął głowę i, dokładając wysiłków niewiarogodnych, podpełznął do rzeczki. Znikł pod wodą, a za mgnienie zaskoczony junak zobaczył jego żwawe giętke ciało już nad innym brzegu. Syn o wszystkim opowiedział Menli-Gerejowi. To był dobry znak. Złota Horda zosta-

ła rozbita. Na tym miejscu, gdzie stało się starcie dwóch węży, postanowiono zbudować chański pałac i miasto Bachczysaraj. Na północnej bramie pałacu przedstawiono dwóch węzów, które szczepiły się w pojedynku”.

Chański pałac w Bachczysaraju. Rysunek 1840–1842 lat. Karol Bossoli.

■ 1. Jaka idea został wcielona w tej legendzie? 2. Co, twoim zdaniem jest prawdą, a co – wymysłem?

Jaka twierdza zdobyła sławę najmocniejszej w Ukrainie?

Wybitnym zabytkiem architektury obronnej Ukrainy jest twierdza Kamieniec-Podolska. Kompleks budynków na wysokim skalistym brzegu rzeki powstawał w ciągu wieków. Twierdza była jedną z najbardziej nieprzystępnych na Podolu. Turecki podróżnik Evliya Çelebi, którzy podróżował po Ukrainę w 1656 roku, pisał: tak: „nie ma równych sobie nie tylko w polskich posiadłościach, ale, być może, i w czeskich i w szwedzkim kraju, w stanie holenderskim, i w górach niemieckich”.

Od końca 15 do połowy 16 wieku drewniane fortyfikacje zostały zastąpione kamiennymi, a mur stawał się grubszy i wyższy, budowano nowe wieże itp. W połowie 16 wieku forteca uzyskała wygląd, podobny do dzisiejszego. W planie stała się ona wydłużonym ze wschodu na zachód prostokątem, otoczonym wysokimi murami i wieżami, których ilość w tym czasie sięgnęła czternastu (teraz twierdza ma ich 11, dwunasta – Wodna –

położona nad brzegiem Smotrycza, z twierdzy widoczne jest tylko jej zniszczone górne piętro).

Twierdza Kamieniec-Podolska.

Ułóż opowieść o tym, jak wyobrażasz sobie życie poza murami twierdzy Kamieniec-Podolskiej.

1. O jakich typach zabudowań dowiedziałeś się? W czym oni są podobne i czym różnią się?

2. Nakreśl linię czasu, poznacz odpowiednie daty na niej i rozwiąż zadanie chronologiczne.

Budownictwo chańskiego pałacu w Bachczysaraju rozpoczęło się w 1532 r. Ile lat ma ta unikalna pamiątka historii narodu krymsko-tatarskiego?

3. O jakich pałacach, zamkach, twierdzach dowiedziałeś się? Ułóż opowieść o jednej z pamiątek zgodnie z planem:

1. Co to za pamiątka? Ile ma lat?
2. Z czego jest znana?
3. Dlaczego ta pamiątka jest cennym źródłem historycznym?
4. Dlaczego pałace, zamki, twierdze są cennymi źródłami dla poznania historii?

Czy we wszystkie czasy budownictwo obronnych zabudowań było równie ważnym? Dlaczego? Dlaczego twierdze i pałace są dobrem kulturowym i potrzebują ochrony? Dlaczego sporo pałaców stało się muzeami?

Przeczytaj tekst i obejrzyj ilustracje. Obmyśl odpowiedzi na pytania.

JAKICH TAJEMNIC STRZEGĄ ZAMKI 15–16 w.

Górny zamek w Łucku – jedna z najdawniejszych, największych i najlepiej zachowanych na Ukrainie budowli takiego typu. On był najpotężniejszą twierdzą na Wołyniu i pierwszą na tych ziemiach murowaną twierdzą z kilku wieżami. Zamek ma formę trójkąta, ograniczonego 12-metrowymi ścianami z trzema wieżami – Nadbramną czyli Wjazdową (27 m), Styrową (27 m) i Władyczą (14 m). Od miasta zamek oddzielał głęboki rów z wodą. Budownictwo kamiennego Górnego zamku rozpoczęło się w 14 w. za panowania na Wołyniu księcia Lubarta z litewskiej dynastii Giedyminowiczów w miejscu starego drewnianego.

Życie poza murami zamków na ziemiach ukraińskich odpowiadało obyczajom europejskim. I to jest zrozumiałe, przecież książęta, władcy zamków, należeli do europejskiego rycerstwa. Książęce podwórza gościnnie przyjmowały różnych wędrownych muzyków, żonglerów i błaznów. Między skomorochami i żonglerami, które cieszyły prosty naród, i tymi, kto uprzyjemniał książęta, nie było szczególnej różnicy. Artyści tego czasu byli mistrzami do wszystkiego: muzykami, akrobatami, żonglerami i treserami zwierząt. Źródła opowiadają o akrobatach, które pokazywali swoje sztuki na naciągniętych linach, trzymając dzbany z wodą, albo takich, które tańczyli na pochyłej linie z mieczami, akrobaci na kulach. Wspominano nawet o takich niebezpiecznych numerach, jak lot „z cerkwi albo wysokich izb na jedwabnych skrzydłach”. Szczególną popularnością przy książęcych dworach cieszyli się treserzy dzikich zwierząt. Najbardziej ceniły artystów z niedźwiedziami. Treserzy nauczali zwierzęta stawać na tylne łapy, powtarzać ludzkie ruchy, tańczyć do muzyki. Niedźwiedzie bawiły widzów walką i tańcami. Były także tresowane psy, konie, wilki i nawet zające. Zwierzęta w zamkach niektórych książąt utrzymywano w zwierzyńcach – poprzednikach współczesnych zoo.

Jakim wyobrażasz sobie życie poza murami zamku Łuckiego?

§26. **MIEJSKIE TAJEMNICE,** **albo ULICE I PLACE UKRAINY** **JAKO ŚWIADKOWIE PRZESZŁOŚCI**

Na lekcji nauczysz się

1. Opowiadać historię ulicy Chreszczatyk w Kijowie i placu Rynek we Lwowie. **2.** Objaśniać, dlaczego historia ulic i placów ukraińskich miast jest cennym źródłem dla studiowania historii rodzimego kraju. **3.** Wyciągać wnioski o ważności historii ulic i placów dla studiowania życia powszedniego.

Obejrzyj zdjęcia głównej ulicy stolicy Ukrainy – Chreszczatyka – od środka lat 80. 19 w. i do dziś. Jakich zmian zaznała ulica w okresie, przedstawiono na zdjęciach? O jakich zmianach w życiu ludzi można dowiedzieć się z historii jednej ulicy? Co pozostało niezmiennym? Jak myślisz, dlaczego Chreszczatyk jest symbolem Kijowa?

Ulica Chreszczatyk. Kijów. Zdjęcia 1888 i 1927 lat.

Ulica Chreszczatyk. Kijów. Zdjęcia 1963 i 2013 lat.

Jaką jest historia centralnej ulicy Kijowa – Chreszczatyka?

W Ukrainie, na pewno, nie znajdzie się człowieka, który by nie wiedział o tej ulicy. **Chreszczatyk** cieszy się sławą głównej ulicy Kijowa, jego symbolu. Chreszczatyk jest wstawiony w wierszach i piosenkach, przedstawiony na licznych obrazach, pokazany w wielu filmach. Przechadzka Chreszczatykiem należy do obowiązkowego programu pobytu turystów w Kijowie. Jednak dla takiego dawnego miasta, jakim jest Kijów, ulica ta jest dosyć młoda.

Od książęcych czasów aż do początku 19 w. Kijów składał się z trzech oddzielnych części, z których każda żyła swoim życiem. Książa, bojarzy, drużynnicy mieszkali na Górze – w górnej części miasta. Od dawna kotłowało życie i w dwóch innych miejskich ośrodkach Kijowa: na Podole, pomiędzy Górą i Dnieprem, i na Peczersku, gdzie w 1051 roku powstał klasztor Kijowsko-Peczerski. Do Peczerska w drugiej połowie 18 w. dołączyły się Lipki. Na początku 19 st. wszystkie trzy części połączyły się. Nowym centrum Kijowa stał się Chreszczatyk – ulica, która powstała w miejscu byłego wąwozu Chreszczatyckiego na granicy, gdzie kończyły się wały ziemne czasów książęcych i zaczynały się prywatne sadyby Lipek.

Rozbudowywać Chreszczatyk jak ulicę zaczęto od lat 30–40. 19 w. W lata 70–80. 19 w. na Chreszczatyku budowano przeważnie dwupiętrowe domy ze sklepami, pomieszczeniami dla biur i banków itp. Właśnie wtedy Chreszczatyk stał się główną ulicą miasta.

1. Ulica Chreszczatyk w okolicy Dumskiego placu (współczesny plac Niezależności). Początek 20 w.

2. Kijowianie odbudowują zburzony przez wojnę Chreszczatyk. 1943 r. Podczas odbudowy ulica została istotnie rozszerzona (do 75–100 metrów) i przeplanowana.

Na ulicy pojawiły się różne instytucje administracyjne, poczta główna i telegraf. Właśnie tu były najlepsze sklepy, hotele, kina, kluby i wydawnictwa, największe kijowskie banki. Budowle na Chreszczatyku ozdabiano metalowymi detalami, sztukaterią, lustrzanymi witrynami. Ulica była pięknie oświetlona – pierwaj latarniami gazowymi, a od 1900 r. – elektrycznymi. W 1892 r. wzdłuż ulicy biegną dwie koleje tramwaju parowego. Już wiesz o pierwszym tramwaju elektrycznym, który połączył Chreszczatyk z Podolem (od 1936 r. wzdłuż Chreszczatyku ruszył trolejbus, więc szyny tramwajowe rozebrano).

Podczas Drugiej wojny światowej zburzono prawie wszystkie domy tej ulicy. Odnowiono i zrekonstruowano Chreszczatyk w ciągu lat 1948–1957.

Szczególne miejsce na Chreszczatyku należy placowi Niezależności – tę nazwę plac otrzymał dla uczczenia ogłoszenia niepodległości Ukrainy w 1991 r. Tu tradycyjnie stawiają noworoczną choinkę, przeprowadzają kiermasze ludowe i festiwale.

Jak nazywa się centralna ulica twego rodzimego miasta albo najbliższego centrum administracyjnego? O czym obowiązkowo opowiedziałbyś o tej ulicy waszym gościom? Wymień się rozmowaniami z kolegami z klasy.

Jak rozbudowywało się centrum Lwowa?

Historia książęcego Lwowa, jak wiadomo, sięga drugiej połowy 13 w. i jest związana z imionami książąt Daniela Romanowicza i jego syna Lwa. Miasto szybko rosło, więc, żeby mieć działki dla zabudowy, mieszkańcy wyrabali lasy w południowej okolicy i zmienili łożysko rzeki Pełtew. Sieć ulic formowała się wokół współczesnego **placu Rynek**. Według ówczesnych reguł planowania miast europejskich centralne miejsce należało ratuszowi, gdzie obradowali przedstawiciele samorządu miejskiego, wokół niego – plac handlowy. Właśnie tak rozbudowywał się i Lwów, więc Rynek był ośrodkiem życia handlowego i państwowego miasta. Od placu odchodzą osiem głównych miejskich ulic. Oni dzielą miasto na duże kwartały, zatłkane siatką mniejszych ulic.

W 16 w. we Lwowie budowle mieszkalne stawiano na niewielkich działkach, one byli kilkupiętrowe, rozmieszczały się ciasno jedna przy

drugiej. Na ulicę wychodziła tylko wąziutka fasada¹ z portalem² i dwoma oknami – dla oświetlenia sieni i pokoiów, a na drugim i trzecim piętrze – po trzy okna (dwa, rozmieszczone bliżej siebie, były w świetlicy, a trzecie, osobne – w sypialni). Pomieszczenia na parterze takich budowli wykorzystywano dla potrzeb gospodarczych: jak to sklepy, magazyny, różne biura. Drugie i trzecie kondygnacje były mieszkalne. Domy budowano z kamienia, dlatego ich nazywano kamienicami.

Tak wyglądają lwowskie budynki na placu Rynek z miejskiego Ratusza.

Sformułuj według tekstu pytania, które zaczynają się słowami *Kto? Co? Gdzie? Kiedy? Jak? Dlaczego?* Zaproponuj odpowiedzieć na nie kolegom z klasy.

Jakie wiadomości historyczne zachowują zabytki architektoniczne placu Rynek we Lwowie?

Do naszych dni lwowski plac Rynek zachował cechy miejskiego budownictwa 16 w. (aczkolwiek po licznych rekonstrukcjach i modyfikacjach). Z czterech boków plac otaczają 44 kamienice – budynki mieszkalne lwow-

¹ *Fasada* – przednia strona domu.

² *Portal* – od łac. *porta* – wejście, brama – architektonicznie wykończone wejście do budowli.

Czarna kamienica.

kamienicy zamieszczono skrzydłatego lwa z otwartą książką, na której widzimy datę – rok 1600.

skich bogaczy. Te budowle nazywają według imion ich właścicieli alboż według osobliwości architektonicznych.

Na przykład, uwieńczona rzeźbami na froncie kamienica kupca i aptekarza Lorencowicza (dom № 4). W 19 w. została pomalowana, po czym ściany budynku zyskały charakterystyczny czarny kolor, skąd i pochodzi nazwa „Czarna kamienica”. Inna kamienica na Rynku – pałac kupca z Florencji Bandinelli (dom № 2), znana z tego, że tu розміściła się pierwsza w mieście poczta. Dom № 14 należał kiedyś włoskiemu kupcowi Antonio Massari. Nad wejściem do tej

Dom Korniakta i jego „włoskie podwórko”.

Najsłynniejszy na placu Rynek dom nosi imię Korniakta. Konstanty Korniake – najbogatszy lwowski kupiec drugiej połowy 16 w., pochodzenia greckiego. Dom Korniakta – jedyna ówczesna budowla mieszkalna miasta, wzniesiona na dwóch działkach, co dało możliwość stworzyć wewnętrzne podwórze z otwartymi arkadami-loggiami (wzorem włoskich pałaców), które otaczają domostwo z trzech boków. Dlatego ten dom jeszcze nazywają pałacem Korniakta.

Według materiałów lekcji sformułuj 10 pytań dla konkursu „Ulicami Kijowa i Lwowa”. Zapisz ich na oddzielnych kartkach i przeprowadź konkurs w klasie.

1. Co dowiedziałeś się o historii centralnej ulicy Kijowa – Chreszczatyka?

2. Jakie są osobliwości historii rozbudowy placu Rynek we Lwowie?

3. Dlaczego historia ulic i placów miast Ukrainy jest cennym źródłem dla studiowania historii rodzimego kraju?

4. Opowiedz historię ulicy, na której mieszkasz.

Dlaczego jest ważne znać historię rodzimego miasta / wsi? Skąd można o niej dowiedzieć się? Jakie eksponaty zaproponowałbyś dla muzeum ulicy, na której jest rozmieszczona wasza szkoła? Czy mają swoją historię małe, odległe od centrum ulice?

Przeczytaj tekst i obejrzyj ilustracje. Obmyśl odpowiedzi na pytanie.

JAK ŹRÓDŁA LAT 60–80. 19 W. OPOWIADAJĄ O POWSZEDNIOŚCI CHRESZCZATYKA?

„Do liczby nowych dorobków miasta należą dwie ciastkarnie pod firmą „Odessa” i „Jassy”. Pierwsza jest urządzona bez jakichkolwiek sztuk, chociaż w niej można otrzymać wszystko za umiarkowanymi cenami i ona przyjmuje zamówienia na wszystko, czego dusza pragnie. Druga jest urządzona całkiem arystokratycznie i bez przesady możemy powiedzieć, że w stolicy taki zakład uważano by za pierwszy. Nie mówiąc o tortach, cukierkach, różnych herbatnikach, przygotowanych w tej ciastkarni, jej urządzenie jest rozkoszne, meble miękkie, na sprzężnach, salon damski jest wypełniony roślinami tropikalnymi.

Oprócz tych ciastkarni jest jeszcze jedna pod firmą „Szwajcarska”. Ona ma swój szczególny charakter, w niej otrzymują kilka szczególnie dobranych periodyków. W oczekiwaniu gazet ktoś pije czekoladę, kawę czy poncz, inne grają w bilard. Przedsiębiorca tu, widać, jest wielkim znawcą swej sprawy: u niego codziennie pojawiają się nowe gatunki ciastek, cukierków i takie inne, zrobionych z takim smakiem, że koneserowi i miłośnikowi smakołyków moja porada – nie mijać ciastkarnię „Szwajcarską”.

„W Kijowie istnieje sporo cukierni, gdzie można spróbować niezłą czekoladę, kawę, herbatę, lody i napoje chłodzące. Szczególną popularność ma cukiernia „Semađeni” (Chreszczatyk, naprzeciw Dumy). W dzień, pomiędzy 11. i 3.

*Cukiernia „Semađeni”
Chreszczatyku w Kijowie.
Zdjęcie początku 20 w.*

godzinami, ciastkarnia bywa przepelniona specyficznym tłumem kijowskich komersantów i geszefciarzy, co urządzili sobie tu coś w rodzaju giełdy; postronny zwiedzający będzie poczuwał się nieswojo w tym środowisku”.

■ 1. Co nowego dowiedziałeś się o życiu powszednim kijowian końca 19 w.? 2. Jak miasta zmieniały sposób życia ludzi? 3. Przygotuj przewodnik „Odpoczywamy ciekawie i z korzyścią”, uwzględnivszy w nim miejsca, które doradziłbyś odwiedzić w wolnej chwili w rodzimym czy najbliższym mieście.

§27. *POD ZIELONYM NAMIOTEM,* albo PARKI I OGRODY UKRAINY

Na lekcji nauczysz się

1. Składać opowieść o parku „Zofjówka” w Humaniu i rezerwacie Kaczanówka na Czernihowszczyźnie. **2.** Objaśniać, dlaczego zabytki sztuki ogrodowo-parkowej są nieodłączną częścią spuścizny kulturalnej ludzkości.

Obejrzyj zdjęcie. Czy podoba ci się przedstawiony krajobraz? Czy zachwycał się przyrodą fotograf, kiedy robił zdjęcie? Dlaczego tak myślisz? Dlaczego wiele osób lubią spoglądać przyrodę? Po co zakładają parki? Czy są parki częścią spuścizny kulturalnej?

*Wyspa Miłości
w parku
dendrologicznym
„Zofjówka”
na Czerkaszczyźnie.*

**Park
dendrolo-
giczny –
park, w którym
są pielęgnowane
różne gatunki
drzew i krzewów
miejscowej flory,
a także innych
krajów.**

Piękno „Zofjówki” zostało stworzone pracą setek bezimiennych mistrzów – chłopów okolicznych wsi. Nawet taki „cud”, jak wyspa Miłości, co ma wygląd przyrodniej, harmonijnie uzupełniając krajobraz, jest stworzona ręcznie. Wyspa została nasypana ręcznie, jej brzegi, tak samo, jak i brzegi stawu, umocniono granitem.

Tu rosną ponad 2000 gatunków drzew i krzaków (miejscowych i egzotycznych), wśród których cyprys bagniskowy, sosna Weymoutha, drzewo tulipanowe, platan, ginkgo, świerk i wiele innych.

Jaka jest historia dendroparku „Zofjówka”?

Wśród zabytków, wobec których Ukrainę znają w świecie, są nie tylko starożytne księgi, kosztowne wykopaliska archeologiczne czy majestatyczne zamki. Wizytówka Ukrainy – to cudowna przyroda, wsławiona przez poetów i misternie odtworzona przez malarzy. Zresztą, uczeni-historycy uważają pamiątkami to, co zachowuje dotyk ludzkich rąk. Spośród ukraińskich krajobrazów są i stworzone przez człowieka. Czy nie największą sławę zażył sobie park „Zofjówka”, co w Humaniu na Czerkaszczyźnie. Jest on dobrze znany daleko poza granicami Ukrainy jako jeden z najwybitniejszych utworów światowej sztuki ogrodowo-parkowej końca 18 – pierwszej połowy 19 w.

Kiedy trafiasz do „Zofjówki” naraz przychodzi na myśl, że okazałeś się w baśni. I to nie przypadkowo, przecież w podstawę parkowej kompozycji położono fabuły z mitologii Dawnej Grecji i Rzymu. Niektóre zakątki parku przypominają osiedla greckich bogów, bohaterów, pisarzy i filozofów.

Uroczyście otwarta w 1802 roku, „Zofjówka” i dziś zachwyca ciekawym pojęciem elementów przyrodniczych i sztucznych, czyli zrobionych przez człowieka. Jedność przyrodniczego i ludzkiego w parku jest tak doskonała, że ją wyznaczają jako harmonię. Harmonijne stosunki ze środowiskiem przyrodniczym – odwieczna ludzka mądrość, którą strzeże zielony namiot „Zofjówki”.

Jaskinia (grota) –
naturalna pusta
przestrzeń
w skale
umożliwiająca
jej penetrację
przez człowieka.

Park był własnością polskich magnatów Potockich. Otrzymał nazwę „Zofjówka” dla uczczenia żony hrabiego Stanisława Potockiego – Zofii. Autorem projektu parku był polski inżynier wojskowy Ludwik Metzel. Pod jego kierownictwem bezpośrednim zbudowano stawki, śluzy, fontanny i wodospady, wyspę Anty-Circei, podziemną rzeczkę Acheront, mosty, groty, pola Elizejskie, system alei i dróg, postawiono rzeźby.

Co ci najbardziej zaciekało w opowieści o „Zofjówce”?

Jakie budowle są ozdobą parku?

Krajobrazowy park powstał w malowniczym jarze rzeki Kamionki, gdzie zbudowano szereg sztucznych basenów i stawów: Górny – ponad 8 ha, Dolny – blisko 1,1 ha i inne, wodospady, śluzy, kaskady, podziemna rzeka Acheront (długością 224 m), wodotryski itp. Park zdobią sztuczne skały, pawilony, altany, rzeźby.

Skala Tarpejska.

Pawilon Flory.

Od bramy głównej na wysokiej skale widnieje drewniana altana (lekka budowla z daszkiem w ogrodzie czy parku dla odpoczynku i ochrony od słońca, deszczu). Jej lekka konstrukcja niby wykańcza skałę, umiejętnie wpisuje się do otaczającego krajobrazu. Skała nazywa się Tarpejską. Tak nazywa się ściana południowo-zachodnia twierdzy Kapitolńskiej Dawnego Rzymu, która zachowała się do naszych czasów.

Fontanna „Żmija”.

Swoim wytwornym wyglądem pawilon Flory zawdzięcza wysokim kolumnom i płaskorzeźbie na fryzie z obrazem liści i winogron. Ornament został wykonany w 1852 r. Granitowe schody prowadzą do przestrzennej sali owalnej. W odstępach białych kolumn otwiera się panorama Dolnego stawu.

Pośrodku Dolnego stawu z szeroko otwartej paszczy węża, co uwija się na kamieniu, zlatuje słup wody – fontanna „Żmija”.

Woda nadchodzi do fontanny samoczynnym podziemnym wodociągiem, wyłożonym z granitowego ciosanego kamienia wzdłuż drogi.

Do najstarszych budowli parku należy Wielki wodospad. Można godzinami miłować się jaskrawymi przelewami wody, co spada prawie z 15-metrowej wysokości, słuchając jej czarownego szmeru. Woda dopływa tu przez podziemną rzeczkę Acheront z Górnego stawu.

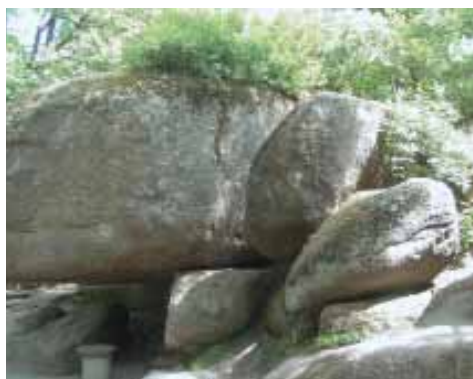
Barelf – rzeźba, wykonana na płaszczyźnie i powiązana z tłem. Zależnie od wysokości rozróżniają wysoki (*haut-relief*) i niski (*bas-relief* czyli *płaskorzeźba*).

Wielki wodospad.

Dolina Olbrzymów.

Grota Scylli.

Grota Kalipso.

Grota Fetidy.

Powyżej placu Zebrań wzdłuż wielkiej granitowej bryły w górę unoszą się granitowe schodki. Tuż po lewej stronie znajduje się Zachodnia grota (grota Scylli) z różowego granitu, w której urządzono granitową ławkę i stolik.

Jednym z najdoskonalszych jest Lwia grota albo Gromowa (oryginalna nazwa – grota Kalipso). Zbudowana jest tak misternie, że, tylko wszedłszy do środka i zobaczywszy w oddzielnych miejscach obrobione części, można przekonać się, że została stworzona ludzkimi rękami. Tam samo, w prawym kącie groty, zrobiono niewielki wodospad, którego huk, oczywiście, i stał się powodem jej nazwy.

Grota Fetidy (Wenus) przypomina swoimi wyraźnymi formami architektonicznymi wejście do antycznej świątyni. Grota ma westybul, co składa się z czterech kolumn. Oni podtrzymują granitową płytę i półokrągłe okno. Środek groty zdobi posąg Wenus.

Ułóż zagadkę o jednej ze wspaniałych budowli „Zofjówki”. Zaproponuj odgadnąć ją kolegom z klasy.

Czym jest słynny rezerwat w Kaczanówce?

Wybitną pamiątką sztuki folwarcznej i parkowo-ogrodowej w Ukrainie jest **pałac w Kaczanówce** na Czernihowszczyźnie. Budownictwo kompleksu pałacowego rozpoczęło się w 1771 r. Znajdujący się w majątku P. Rumiancewa-Zadunajskiego, z czasem on stał się własnością rodziny Tarnowskich, z którymi wiąże rozkwit Kaczanówki. Jaskrawą postacią z trzech pokoleń właścicieli Kaczanówki był Wasilij Wasilijewicz (młodszy) – zapalony kolekcjoner starożytności ukraińskich. Z przejściem

Współczesna Kaczanówka.

w 1866 r. Kaczanówki do jego posiadłości w sadybie ożywiło się budownictwo, zaczęto renowację parku, uporządkowano drogi podjazdowe. Kaczanowski park jest jednym z największych ogrodów krajobrazowych na Ukrainie i w Europie. Jednak nie na rozmiarach polega jego unikalność: w Kaczanówce zachwyca misterne pojednanie osiągnięć światowej sztuki parkowej i bogactw przyrody ukraińskiej. Park zaczarowuje swymi jeziorami i stawkami, tu zachowały się parkowe mosty, owiane legendami górki Miłości i Wierności, „Romantyczne” rumowiska nad brzegiem Wielkiego stawu. W parku rosną ponad 50 gatunków drzew i 30 gatunków krzewów.

Do Kaczanówki przyjeżdżały w gościnę krewni i przyjaciele gospodarzy, najczęściej całymi rodzinami i zostawały nierzadko na całe lato. Gościnność Kaczanówki pamiętały T. Szewczenko, M. Kostomarow, M. Maksymowicz, M. Gogol, D. Jawornicki i wiele innych działaczy kultury ukraińskiej. Wypadło gościć w Kaczanówce i malarzowi I. Riepinowi, który uwiecznił postać gospodarza: portret W. Tarnowskiego jest znanym

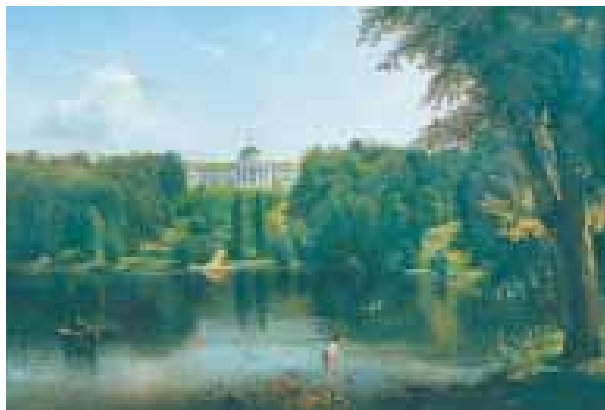
*„Hetman”. 1880.
Malarz I. Riepin.*

szkicem Riepina „Hetman”. Na obrazie gospodarz Kaczanówki, ubrany w czerwony, haftowany złotem kontusz, opasany bogatym temblakiem, z pistolem i szablą wspiera się na jedno z tych dział, co stało przed Kaczanowskim pałacem. Przedstawiona odzież i broń – prawdziwe kozackie relikwie, co znajdowały się w kolekcji W. Tarnowskiego.

Kaczanówka odegrała dużą rolę w twórczości malarza W. Szternberga, z którym kolegował T. Szewczenko. Będąc uczniem Akademii sztuk pięknych, W. Szternberg spędzał tu letnie wakacje w latach 1836-1838. Został on po sobie bezcenne graficzne arkusze i niewielkie obrazy, co uwieczniło sceny z życia Kaczanówki i jej sławnych gości. Wśród nich – wygląd ogólny sadyby z boku stawu. W. Szternberg zafascynował się ukraińską przyrodą, która stała się odtąd ledwie czy nie głównym tematem jego malarstwa. Według słów T. Szewczenki, Karol Brullow w jednym pierworysie Szternberga widział całą Ukrainę.

*„Siedziba G. Tarnowskiego
w Kaczanówce”. 1837 r.
Malarz W. Szternberg.*

Zagrajcie w grę „Sznur naszyjnika”. Opowiedzcie o majątku w Kaczanówce, dodając po jednym zdaniu od każdego uczestnika grupy. Nie powtarzajcie się. Ten z uczestników, który nie ma co dodać, mija kolej. Wygrywa ten, czyje zdanie będzie ostatnie..

1. Kiedy i za jakich okoliczności stworzono park „Zofjówka” w Humaniu? O jakich budowlach „Zofjówki” dowiedziałeś się?

2. Czym jest słynna Kaczanówka na Czernihowszczyźnie?

3–4. Dlaczego pamiątki sztuki ogrodowo-parkowej są nieodłączną częścią kulturalnej spuścizny ludzkości?

Czy bywałeś w parkach, o jakich mowa w materiałach lekcji? Czy chciałbyś je zobaczyć? Jak myślisz czy łatwo jest stworzyć park? Co trzeba dlatego, aby w twoim mieście (wsi) stało więcej parków? Dlaczego, według dawnej mądrości, posadzić drzewo jest dobrą sprawą?

Wyobraź siebie architektem parku. Namaluj, jakim będzie ten park. W jakim miejscu założyłbyś go?

§28. *NA STRAŻY PAMIĘCI*, albo JAKIE ZABYTKI HISTORYCZNE RODZIMEGO KRAJU OPOWIADAJĄ O PRZESZŁOŚCI

PRACA PRAKTYCZNA № 4

Na lekcji nauczysz się

1. Podawać przykłady zabytków historycznych rodzimego kraju, z których można dowiedzieć się o przeszłości. 2. Objaśniać jak zabytki historyczne stają się użyteczne historykom. 3. Składać opowieść o losie zabytków historycznych rodzimego kraju.

Obejrzyj zdjęcia, przeczytaj teksty do nich. Co dowiedziałeś się o tych zabytkach? Pomyśl, dlaczego pamiątki architektury i sztuki potrzebują ochrony. Na czym polega ta ochrona?

Cerkiew Zejścia Świętego Ducha we wsi Potylicz Żółkiewskiego rejonu obwodu Lwowskiego.

Zamek w osiedlu typu miejskiego Międzybóż Latyczowskiego rejonu obwodu Chmielnickiego.

Ta drewniana cerkiew jest najstarsza z zachowanych na Ukrainie: jego zbudowano w 16 w. (za datę uważa się 1502 r.) kosztem garncarzy Potylicza w miejscu poprzedniej cerkwi. W 17 w. zaznał on istotnej przebudowy: zmieniono wierzch i od nowa odbudowano ołtarz. Unikalności cerkwi nadaje nieprzerwane malarstwo ścienne, wykonane w latach 40. 17 w.

Nazwę „Międzybóž” wiązą z sytuacją geograficzną na przylądku, utworzonym między rzekami Południowym Bugiem i Bużkiem. W latach 1540–1731 Międzybóž posiadała rodzina polskich magnatów Sieniawskich. W 1540 r. Sieniawscy zaczęły przebudowę starych drewnianych umocnień. Chcąc urządzić w zamku swoją rezydencję z pałacem, właściciele kapitałnie przebudowali zamek.

Przygotowując się do lekcji, znajdźcie obrazy zabytków historycznych rodzimego kraju, o których informacjami chcecie podzielić się z kolegami z klasy. Ułóż tekst pamiątkowej tablicy, co informuje gości waszego miasta / wsi o tym zabytku.

Odpowiednio do zadania w grupach dobierz informację o zabytkach historycznych swojego kraju dla albumu „Na straży pamięci” zgodnie z planem:

1. Kiedy i przez kogo zbudowano / stworzono pamiątkę.
2. Co w niej sprawia największe wrażenie.
3. Jak składał się los pamiątki.

Zawiadom wyniki swojej pracy klasie. Odpowiedz na pytania, które powstały podczas omówienia.

Grupa 1. Przygotowując się do lekcji, wyjaśnijcie historię cerkwi swojej miejscowości – chrześcijańskich cerkwi, muzułmańskich meczetów, judejskich bożnic.

Grupa 2. Przygotowując się do lekcji, wyjaśnijcie historię twierdz, zamków, pałaców swojego kraju.

Grupa 3. Przygotowując się do lekcji, wyjaśnijcie historię parków, ogrodów swojego kraju.

Dlaczego, podróżując, ludzie pragną przede wszystkim odwiedzić zabytki historyczne? Jak znajomość z nimi wzbogaca nasze doświadczenie? Potwierdźcie swoje rozumowania przykładami.

Postaw sobie ocenę za lekcję, zaliczywszy za różne etapy pracy odpowiednie punkty.

<i>Etap lekcji /</i>	<i>Punkty</i>	1	2	3
Przygotowanie do lekcji				
Praca w parach				
Praca w grupach				
Uczestnictwo w dyskusji				
<i>Moja ocena</i>				

ZABYTKI UKRAINY

PAWIATKI ARCHEOLOGICZNE

- 1 Powiat: Iława, Lublin, Łódź, Warszawa
- 2 Powiat: Lublin, Łódź, Warszawa
- 3 Powiat: Lublin, Łódź, Warszawa
- 4 Powiat: Lublin, Łódź, Warszawa
- 5 Powiat: Lublin, Łódź, Warszawa
- 6 Powiat: Lublin, Łódź, Warszawa
- 7 Powiat: Lublin, Łódź, Warszawa

PARKI

- 1 Park: Łódź, Warszawa
- 2 Park: Łódź, Warszawa
- 3 Park: Łódź, Warszawa

PAWIATKI ARCHITEKTURY

Cerkwie i sobory

- 1 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 2 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 3 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 4 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 5 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 6 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 7 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 8 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 9 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 10 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 11 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 12 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 13 Cerkiew: Łódź, Warszawa

Zamki i pałace

- 1 Zamek: Łódź, Warszawa
- 2 Zamek: Łódź, Warszawa
- 3 Zamek: Łódź, Warszawa
- 4 Zamek: Łódź, Warszawa
- 5 Zamek: Łódź, Warszawa
- 6 Zamek: Łódź, Warszawa
- 7 Zamek: Łódź, Warszawa
- 8 Zamek: Łódź, Warszawa
- 9 Zamek: Łódź, Warszawa
- 10 Zamek: Łódź, Warszawa
- 11 Zamek: Łódź, Warszawa
- 12 Zamek: Łódź, Warszawa
- 13 Zamek: Łódź, Warszawa

Inne wybitne pamiętniki architektury

- 1 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 2 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 3 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 4 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 5 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 6 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 7 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 8 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 9 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 10 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 11 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 12 Cerkiew: Łódź, Warszawa
- 13 Cerkiew: Łódź, Warszawa

Pałace

- 1 Pałac: Łódź, Warszawa
- 2 Pałac: Łódź, Warszawa
- 3 Pałac: Łódź, Warszawa
- 4 Pałac: Łódź, Warszawa
- 5 Pałac: Łódź, Warszawa
- 6 Pałac: Łódź, Warszawa
- 7 Pałac: Łódź, Warszawa
- 8 Pałac: Łódź, Warszawa
- 9 Pałac: Łódź, Warszawa
- 10 Pałac: Łódź, Warszawa
- 11 Pałac: Łódź, Warszawa
- 12 Pałac: Łódź, Warszawa
- 13 Pałac: Łódź, Warszawa

PAWIATKI LITERACIE

- 1 Powiat: Łódź, Warszawa
- 2 Powiat: Łódź, Warszawa
- 3 Powiat: Łódź, Warszawa
- 4 Powiat: Łódź, Warszawa
- 5 Powiat: Łódź, Warszawa
- 6 Powiat: Łódź, Warszawa
- 7 Powiat: Łódź, Warszawa

§ 29. **PODRÓŻ TRWA,** **albo WSPOMNIJMY NAJWAŻNIEJSZE**

PRACA PRAKTYCZNA № 5

Wspomnieć materiał, opracowany na lekcjach historii w ciągu roku, wam pomoże gra-podróż „Historyczny pociąg”.

Dla jej przeprowadzenia:

- *Wybierzcie 7 obserwatorów – dyżurnych na stacjach, na których będziecie zatrzymywać się podczas podróży. Obowiązek dyżurnych – oceniać wykonanie zadań zespołami wędrowców i obserwować czas pobytu zespołów na stacji.*
- *Dla każdej stacji przygotujcie tabliczkę z numerem i nazwą stacji, arkusze z zadaniem dla każdej z grup, a także arkusze czystego papieru, na których grupy będą wykonywały zadanie.*
- *Dla każdego zespołu wędrowców przygotujcie listek marszrutowy dla ocen z nazwami stacji i ilością punktów (według wzoru). Listek marszrutowy przewiduje porządek odwiedzania stacji przez zespoły.*

Listek marszrutowy № 1 **(dla innych zespołów – odpowiednio № 2, 3, 4...)**

№ stacji	Nazwa stacji	Maksymalna ilość punktów	Otrzymane punkty
1	Historia i mapa		
2	Władcy czasu		
3	Sam na sam z wielkimi		
4	Drobiazgi bytowe		
5	Straże pamięci		
6	Pod sztandarami i chorągwiami		
7	Skarby niezniszczalne		

- *Połączcie się w 5–7 zespołów wędrowców. Każdy zespół powinien otrzymać swoją trasę i listek marszrutowy.*

- *Zacznijcie przesuwając się klasą, zatrzymując się na stacjach w określonej kolejności. Czas pobytu na każdej stacji – nie więcej niż 5 minut.*
- *Po zakończeniu podróży zdawajcie listki marszrutowe nauczycielowi dla obliczenia punktów i wyznaczenia zwycięzcy.*

ZADANIA DLA PODRÓŻY

Stacja 1. Historia i mapa

Obejrzyjcie mapę na str. 199. Korzystając z mapy jak ze źródła informacji, w ciągu 5 minut ustalcie lokalizację i czas stworzenia znanych zabytków kulturowych Ukrainy. Wypełnijcie tabelę odpowiednio do zaproponowanych warunków:

	Nazwa zabytku	Miejsce stworzenia	Czas stworzenia
Świątynie			
Twierdze, zamki, pałace			
Rękopisy i książki drukowane			
Parki			

Za każde poprawnie wypełnione okienko tabeli zaliczajcie jeden punkt. Więc poprawnie wypełniona linia (nazwa zabytku, miejsce i czas jego stworzenia) przyniesie wam 3 punkty.

Stacja 2. Władcy czasu

Ułóżcie zadanie chronologiczne z kilku pytaniami. Poznaczywszy daty na linii czasu, rozwiążcie je. Rozwiązanie zapiszcie. Maksymalna ocena – 5 punktów.

Stacja 3. Sam na sam z wielkimi

To zadanie pomoże wam wspomnieć najwybitniejszych działaczy historycznych, z którymi zapoznaliście się w ciągu roku.

Obejrzyjcie portrety. Kto jest na nich przedstawiony? Ułóżcie i zapiszcie krótką opowieść o jednym z działaczy.

Za każdy poznany portret zaliczajcie 1 punkt; każde zdanie opowieści o postaci historycznej tak samo oceniacie 1 punktem. Maksymalna ocena – 11 punktów.

Stacja 4. Drobiazgi bytowe

Zadanie pomoże wam wspomnieć osobiowości życia powszedniego ludzi różnych okresów historycznych.

Obejrzyjcie ilustracje. Wyjaśnijcie, co jest na nich przedstawiono. Jak te rzeczy czy pamiątki można wykorzystać dla charakterystyki życia powszedniego na naszych ziemiach?

Wypełnij tabelę.

Co jest na ilustracjach?	Słowa i połączenia słów, które można użyć opowiadając o tej rzeczy, urządzeniu, środku lokomocji czy zabytku dla opisu życia codziennego
1. Pectorał cara Scytów	Scyci, koczownicy, wojownicy konni, dwa i pół tysiąca lat temu, północne Poczarnomorze, ozdoba złota, sceny z życia i bytu Scytów, kopce, Towsta Mogiła na Dniepropetrowszczyźnie, archeolog Borys Mozolewski
2.	
3.	
4.	
5.	
6.	
7.	
8.	
9.	
10.	
11.	
12.	

Za każdą poprawnie nazwaną rzecz / pamiątkę itp. zaliczaj 1 punkt. Dorzeczne słowa czy połączenia słów oceniaj tak samo w 1 punkt.

Stacja 5. Straże pamięci

To zadanie da ci możliwość wspomnieć najwybitniejsze zabytki architektury i sztuki.

Obejrzyj przedstawione na ilustracjach zabytki. Wyjaśnij, jakie zabytki są przedstawione. Wypełnij tabelę.

Jaki zabytek jest przedstawiony?	Kiedy i w jakich okolicznościach został stworzony?	Dlaczego ten zabytek jest cennym źródłem historycznym?
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		

Za każdą poprawnie wypełnioną linię tabeli zaliczaj 3 punkty.
Maksymalna ocena – 27 punktów.

Stacja 6. Pod sztandarami i chorągwiami

To zadanie ma na celu pomóc ci wspomnieć najwybitniejsze wydarzenia naszej historii.

Obejrzyj obrazy i zdjęcia. Pomyśl, jakich wydarzeń dotyczą podane ilustracje. O jednym z wydarzeń ułóż i zapisz krótką opowieść (od 3 do 7 zdań).

Ilustracje przedstawiają wydarzenia

1. _____; 2. _____;
3. _____; 4. _____;
5. _____.

Poprawnie określone wydarzenia zalicza 1 punkt. Za każde stosowne zdanie w opowieści o wydarzeniu tak samo zalicza 1 punkt.

Stacja 7. Skarby nieprzemijające

To zadanie da ci możliwość wspomnieć najwybitniejsze księgi, stworzone za czasów dawnych na naszych ziemiach.

Obejrzyj obrazy znanych pamiątek książkowych. Wspomnij, jakie książki przedstawiono? Ułóż krótką opowieść (od 3 do 7 zdań) o jednej z nich. Wypełnij tabelę.

Jaką książkę przedstawiono?	Kiedy została stworzona?	Gdzie została stworzona?	Czym jest słynna?
1.			
2.			
3.			
4.			
O książce _____ wiadomo, że ona...			

Każda poprawnie wypełniona linia przyniesie 4 punkty (1 punkt za okienko). W opowieści stosowne zdania oceniaj w 1 punkt. Maksymalna ilość punktów – 19.

PRZECZYTAJ W CZASIE WOLNYM

Cudowna ikona

Maryjka wracała ze szkoły zasmucona. Jej najszczersza przyjaciółka Krystynka zachorowała. „Cześć, Murczyk”, – smutnie mówiła dziewczynka do kota z rudym ogonem, który po gospodarsku siedział na bramie, co prowadziła do podwórza Maryjki. W tym przytulnym zakątku dawnego Łucka panowały swoje niepisane reguły. Gospodarzem poczuwał się tu Murczyk. Kiedy kot więc tak spokojnie siedział na bramie, domostwo napawało się ćwierkaniem wróbli i gołębiego gruchotania. W takie dni nawet jakoś ciszej skrzypiał stary zardzewiały bujak, bez pośpiechu ciągnęła się rozmowa między sąsiadami, nie hałasowali dzieciaki, grzebiąc się w piaskownicy.

– Dzień dobry, pani Nadia, – powitała Maryjka sąsiadkę.

– Coś ty, słonku, dziś smutna, – odezwała się kobieta. – Jak sprawy w szkole? Chodź, opowiesz..

Dziewczynka odczuła, jak w duszy u jej ruszył się ciepły kłębuszek radości. Warto powiedzieć, że dla Maryjki obcowanie z pani Nadią dawno stało się zwyczajem. Ile siebie pamiętała, dziewczynka uważała ją za swoją przyjaciółkę. Powiecie, że tak nie bywa? A spytajcie u znajomych dziewczynek i przekonacie się, że wiele z ich naprawdę przyjaźni się z dorosłymi. Zazwyczaj Maryjka rozpytywała sąsiadkę o wszystkieienne nowiny, bo ta umiała opowiadać o powszednich drobiazgach żwawo, dowcipnie, zawsze przypominając coś ciekawego, niezwykłego. A знаła tych ciekawostek pani Nadia mnóstwo. Była wykształcona, dużo przeżyła na swoim wieku.

– Zachorowała moja przyjaciółka Krystynka, – zaczęła żalić się Maryjka. – Dwa dni pochodziła do szkoły i znów z temperaturą leży w domu. Mama mówi, że ona jest całkiem słaba, jak ździebełko. A mi bez niej tak samotnie. Gdyby siły gdzieś wziąć i podzielić się z nią.

– Chodźmy do mnie, Maryjko, – zaproponowała pani Nadia. Poczęstuję cię ziołową herbatą, może, razem wymyślimy, jak ci pomóc.

I oto już miodem pachnie lipa.

– Sparzyłam dziś lekkiej letniej herbaty. Spróbuj, – łagodnie mówiła pani Nadia. – Opowiem ci pradawną historię... To było prawie czterysta lat wstecz. W jednej rodzinie zachorowała mała dziewczynka. Mama przelewała łzy, smuciła się, i widziała, że uczynić nic nie może... Jednej nocy

przyśnił się jej dziwny obraz – jasna ikona Bogurodzicy, co promieniowała ciepło. Onieśmielona snem, kobieta poszła do najbliższego miasta – Chełma. Kiedy weszła ona do soboru i zobaczyła ikonę Matki Boskiej, zrozumiała, że będzie mieć siłę postawić córkę na nogi. Spełniona nadziei wróciła ona do domu, więcej nie pozwalała rozpaczy i smętkowi panować w sercu. Wkrótce dziewczynka powróciła do zdrowia.

– A ikona? – spytała Maryjka. – Ona zachowała się?

– O, ta ikona – bardzo dawna na naszej ziemi – przeżyła setki lat i ocalała. Jutro ją będą wystawiać w naszym muzeum krajoznawczym.

– A jak trafiła ona z polskiego miasta Chełma do Łucka?

– Ta historia jest pełna tajemnic. Miasto Chełm założył kiedyś jako stolicę swego państwa Halicko-wołyńskiego książę Danyło. Gorliwie dbał o rozbudowę swojego miasta. Opiekował się budownictwem cerkwi, kłopotał się o tym, żeby pod dostatkiem było w mieście stołecznym książek. Prawdopodobnie, zamówił on dla największego miejskiego soboru ikonę Matki Boskiej z samego Konstantynopolu. Tak, domniemają uczeni, znalazła się ta rzadka ikona w Chełmie. Z czasem miasto objęto pod władzę książąt polskich. Na początku dwudziestego stulecia ikona trafiła do Kijowa, potem podczas Drugiej wojny światowej znów znalazła się w Chełmie. Po wojnie ikonę przywiózł do Łucka ostatni przeor Chełmskiego soboru ojciec Gawryił Korobczuk. Do jesieni 2000 roku ikonę przechowywano w jego rodzinie. I oto teraz mogą ją zobaczyć wszyscy.

– Taka dawna ikona, prawdopodobnie, zdolna dokonywać cudów, – zastanawiała się dziewczynka.

– Rzeczywiście, ta ikona – jest cudowna. O niej w 17 w. napisano książkę, opowiadającą o cudotwórczych właściwościach obrazu. Znana legenda, jak ikona Bogurodzicy uratowała Chełm od napadu zdobywców. To było w czasach Mongolskich najazdów. Miasto było oblężone. Kiedy nadziei na ratunek już nie było, dwa książątka wyniosły świątynię na wały obronne. I raptem stało się dziwo: napadający zobaczyły, jak miasto podniosło się na wysokiej górze aż do nieba. Nie potrafiwszy wziąć górę szturmem, Mongołowie odstępili. Wydarzenie te i dotychczas żyje w przysłowie: „Chełmek-gródek pod niebiosą wysok”.

...Następnego dnia Maryjka po szkole pobiegła najpierw do muzeum krajoznawczego, a wtedy do Krystynki, bo wiedziała, że powinna podzielić się z nią radością – tą, jaką promieniował cudowny obraz chełmskiej Bogurodzicy.

Ziarna mądrości

Oto ona – Sofia Kijowska, – odpowiedział na pytanie podróżnego kijowianin i poszedł dalej. Wielka i czysta, cerkiew była podobna do grzebienia fali, ukrytego lekką pianą. Podróżny zatrzymał się, żeby lepiej obejrzeć ten cudowny utwór ludzkich rąk. Tyle przeszedł, lecz nigdzie nie widział czegoś doskonalszego. Nawet w stolicy potężnego Bizancjum – Carogrodzie. W Sofii Kijowskiej galerie, wieże ze schodami każdą linią nieopano-
wanie podnosiły się ku niebu, gdzie niespodziewanie wybuchały trzynastu baniem – małymi od kraju, większymi do środka i największą pośrodku. Złote rozsypiska słonecznych promieni spadały przejrzystym deszczem, od czego lśniły nie tylko kopuły, ale i cała budowla.

Wstrzymawszy oddech, podróżny wszedł do cerkwi. Uroczysta cisza opadła na barki, niby niespodziewana ulewa. Na świeżych, dopiero potynkowanych ścianach rażąco skakały słoneczne zajęczki i z rzadka przebiegały kapryśne cienie. „Nie spóźniłem się! – pomyślał z radością. – Właśnie powinien rozpocząć rysowanie fresków”.

– Do kogo, człowiecze dobry? – posłyszało się skądś spod sklepienia.

– Jestem mistrzem. Przyszedłem na zaproszenie wielkiego księcia Jarosława.

– Ehe, długo czekaliśmy na ciebie, bracie. Przewodnika kiepskiego miałeś czy gwiazdy nie jasno świeciły? – dowcipkował ten sam głos. – Żdanku, odprowadź gościa odpocząć. A po obiedzie zaczniemy malowanie. Już i pędzle są gotowe, i farby, a ręce mistrzów aż płoną do pracy.

– Przynieś pierwszej mi, chłopcze, napić się, – zwrócił się podróżny do małego. – Znudziłem się w światach bez leczniczej kijowskiej wody.

– A chyba przedtem bywaliście w Kijowie? – podając dzban wody, spytał Żdanko.

– Urosłem tu, Żdanku. A potem dużo wędrowałem, uczyłem się. Teraz wróciłem. Jeszcze i nie byłem nigdzie. Chodźmy, pokażesz mi miasto.

– To można, – odezwał się chłopiec i załopotał bosymi nogami do wyjścia.

Zmienił się nie do poznania Kijów za lata panowania Jarosława. Górne miasto, rozmieszczone na górach, umocniono nowym potężnym wałem z drewnianymi ścianami, złożonymi z bierwion. Przed wałem twierdzę brońnię duży rów, wypełniony wodą. Do miasta prowadziły trzy kamienne bramy. Głównym, galowym wjazdem do Kijowa była Złota brama z nadbramną cerkwią Zwiastowania. Strojne i pyszne, one gościnnie witali przyjaciół, wrogom że były groźną przestrogą. W mieście wszędzie budowano.

W pobliżu soboru św. Zofii wznoszono Georgijewską cerkiew. Trochę dalej pojawiła się cerkiew Świętej Ireny.

– Opowiedz, Żdanku, jak i kto buduje te cerkwie, – poprosił przybyły mistrz.

– Nic pewnego nie znam. Słyszałem tylko, że książę opiekuje się nimi tak samo, jak i Zofią. Ludzie mówią, że pewnego razu, kiedy zawitał Jarosław na budownictwo Georgijewskiej cerkwi, zdziwił się, dlaczego tak mało pracowników. Wtedy rozkazał każdemu z nich dawać dziennie po srebrnej monecie. Książęcą wolę ogłoszono na targu. Następnego dnia przyszło na budownictwo wiele mistrzów.

– Piękne cerkwie, nie wiesz, która lepsza, – oglądając ich, odpowiadał mistrz, a potem wyjaśnił: – Georgijewską cerkiew stawiają dla uczczenia niebieskiego obrońcy wielkiego księcia, przecież chrześcijańskie imię Jarosława – Georgij. Święta Irena – pokrowicielka żony Jarosława.

– A dlaczego nasza cerkiew nazywa się Zofią? – spytał Żdanko.

– Sophia – grecką oznacza mądrość. Dlatego polecił Jarosław zbudować cerkiew, żeby sprowadzić pomnik mądrości Boskiej.

– A ja słyszałem, – zaprzeczył Żdanko, – że ta świątynia została zbudowana dla uczczenia wielkiego zwycięstwa: jak gdyby właśnie tu Jarosław zwyciężył duże stepowe wojsko Pieczyngów.

– Tak jest. O tym sławnym zwycięstwie słyszałem, kiedy byłem daleko od Kijowa. Jednak nie tylko mieczami zdobył je Jarosław, a najpierw mądrością. Czci nasz książę naukę książkową, rozsądek, wierzy, że nie ustępują księgi na siłę ani przed ostrą bronią, ani przed silnymi mięśniami.

– Tyle wiecie o Kijowie, o naszym księciu, niby całe życie tu przeżyliście, – dziwił się chłopiec.

– O naszej ziemi dużo mówią wszędzie. Poważają cudzoziemcy Jarosława, bo dba on nie tylko o dniu dzisiejszym, a również o przyszłości swego państwa. Oto chociażby cerkiew św. Zofii. Będzie tu i księgozbiór, gdzie księgi będą przechowywać, a także tłumaczyć i przepisywać, będzie i szkoła, gdzie będą uczyć chętnych do nauki dzieci. Dlatego i mówią, że gęsto zasiał Jarosław ruskie ziemie ziarnami mądrości. Minie całkiem nie wiele czasu – zejdą te ziarna, zakwitną sumiastym kwiatem, pomnożą siłę Kijowskiego państwa.

Słońce zwróciło na zachód, kiedy Żdanko z nauczycielem – tak stał nazywać chłopiec mistrza – weszły do Zofii. Wkrótce cienkie, przejrzyste farby położyły się na wilgotny tynk. Tak rodził się fresk. Oto tłumny Kijów z ulicznymi muzykami, a oto i książęca rodzina z wielkim kijowskim księciem, który pozostanie dla potomków Mądrym.

Księża-podróżniczka

– Oto tu, księżniczko, będziesz uczyć się czytać i pisać, – klucznica¹ leciutko wypchnęła Annę na środek świetlicy². – Nie wiem, czy masz do tej nauki siły, i z ojcem twoim, wielkim Książem Jarosławem, nie da rady sprzeczać się. Kiedy byliście mniejsze, do moich porad chętniej przysłuchiwaliście się. „Ratuj, matko, gorączka”, „Oj, oby nie febra³”, – lamentowały niańki-mamki i biegły do mnie po trawy i wywary. A teraz – na wszystko książęca wola. No, bywaj, serdeczko, – i za chwilę już terkotała gdzieś na dworze.

Pozostawszy sama, księżniczka rozejrzała się. Wielka świetlica była zastawiona wąskimi stołami, na których piętrzyły się zwoje, stosy grubych ksiąg, leżały pióra. Na jednym stole w kącie pokoju migotała świeca. Tylko teraz księżniczka zauważyła pochyloną postać. Przysłuchiwała się i usłyszała, jak skrzypi pióro. „Kopista”, – pomyślała Anna, a że była dociekliwa i ruchliwa, odważyła się podejść.

– To i jest słynny scriptorium⁴?

– Tak, księżniczko. Tu według książęcego rozkazu przepisujemy księgi, żeby napoili oni ziemię naszą mądrością, jak rzeki życiodajna wilgocia.

– A co przepisyujesz? – chytrze przymrużywszy się, spytała dziewczyna. Lecz kopista milczał.

– Ty czasem nie ogłuchłeś, kopiście, od samotnej ciszy? – głos dziewczynki dźwięczał aż pod sufitem.

– Przecież, księżniczko, nie na wygon przyszłaś, – nareszcie odezwał się mnich. – Kiedy tak będziesz krzyczała, spłoszysz myśli, a bez nich nie ma mądrości. Czego wtedy będziesz uczyć się?

– A chyba ty mnie będziesz uczył?

– Innych nauczycieli tu nie ma tymczasem.

– Też mi nauczyciel, – drwiąco mówiła Anna.. – Książkowi mężowie powinni być siwogłowe, poważne i zgarbione...

– O to chodzi! – uśmiechnął się mnich. – Cóż, kiedy nie ufasz, przyjmuj egzamin.

¹ Klucznica – trzymała klucze od pańskiego majątku, ekonomii.

² Świetlica – czysty, światły galowy pokój w domu.

³ Febra – ostra choroba infekcyjna.

⁴ Scriptorium – pracownia, w której przepisywano księgi.

Księżniczka tylko tego i czekała. Pytania posypały się, jak po napisanym.

– Jak masz na imię?

– Makarios.

– Co oznacza twoje imię?

– A skąd znasz, że imiona coś oznaczają?

– Przecież nie ja zdaję egzamin, – zaśmiała się księżniczka. – Odpowiadaj!

– Moje imię jest greckie, oznacza ono „szczęśliwy”, „błogi”.

– Gdzie studiowałeś nauki książkowe?

– W Carogrodzie.

– Co teraz przepisujesz?

– Ewangeliczne odświeżne czytania, – całkiem cicho, z nabożeństwem odpowiedział Makarios i raptem stanowczo dodał: – Dość gawędzenia. Słowo nie wybacza pośpiechu i gadulstwa.

– Tak zawsze, – zasmuciła się dziewczynka, – właśnie chciała spytać o najciekawsze. Pozwól ostatnie pytanie, bardzo proszę.

– Dobra, pytaj.

– Dlaczego twoja księga jest taka malutka? Na tych stołach są wszystkie większe niż ona.

– Dlatego że ta księga ma służyć jednemu człowiekowi, – prosto odpowiedział Makarios, – być zawsze pod ręką, wskazując prawdę, tobie, na przykład.

Niewidocznie uciekł czas. Księżniczka dowiedziała się tego dnia o alfabecie i nawet nauczyła się pisać swoje imię. A wieczorem bez przerwy opowiadała o zobaczonym i usłyszonym w scriptorium siostrom i służącej Miłosławie.

– Widzę, księżniczko, że otumaniał ci głowę młody kopista, – śmiała się Miłosława. – Chodźmy tylko na dwór, powrózimy. Dzisiaj jest czarodziejska noc. Może, czegoś i o Makariosie dowiemy się.

– Miłosławo, czy nie dość tej wróżby? Więc niedawno wróżyliśmy i co mi wyszło? – kpiała z przyjaciółki Anna. – Upadł trzewiczek noskiem na zachód... Gdzieś daleko leży mój los.

– Wcześniej ci, księżniczko, jeszcze o losie myśleć. Wtedy pomylił się trzewiczek, a dziś wieczór jest taki, że jakie imię męskie dziewczyna pierwsze usłyszy, tak i nazywa się jej sądzony.

– Kiedy tak, to biegnijmy pod okna wielkiej sali, gdzie księżę ma radę. Tam wiele przeróżnych imion nazywają, – podchwyciła się Anna i pierwszą wybiegła na zaproszony śniegiem ganek.

I oto dziewczyny przylgnęły do zmarzniętych szyb. Mróz pomalował je w fantastyczne wizerunki!

– Wzór – jak plecenie liter, – zauważyła Anna.

Dziewczyny prasnęły śmiechem:

– Gdybyś powiedziała, że jak wyhaftowane albo namalowane kwiaty, było by zrozumiale, a to – jak litery.

– Milczcie, śmieszki, a to całą wróżbę przegapimy.

U księcia Jarosława i rzeczywiście była ważna rada. Chodziło o sprawach państwowych. Wspominały wielu obcych władców. Przez okna mało co można było usłyszeć. Rada huczała, jak ul. I raptem krępy bojar, który mierzył krokami świetlicę, huknął: „Henryk”! Anna, usłyszawszy to dziwaczne zamorskie imię, z niespodzianki upadła w śnieg.

Minęło wiele lat.

Tego majowego ranka na Zieloną niedzielę¹ Anna szła do ślubu z francuskim królem Henrykiem I. Nic w dawnym francuskim mieście Reims, gdzie odbywała się ceremonia, nie przypominało księżniczce o jej rodzimym Kijowie. Lecz w rękach trzymała niewielką piękną książeczkę odświętnych czytań ewangelijnych. Chimeryczne plecenie liter, które kiedyś zdawało się jej podobnym do mroźnych wzorów, teraz wcieślało ją własny los – los królowej-cudzoziemki. Więc i teraz każdemu, kto interesuje się tą starożytną kijowską książką, opowiadają o jej pierwszej posiadaczce – francuskiej królowej, córce kijowskiego księcia Jarosława Mądrego Annie.

Pod zielonym namiotem Zofiówki

Ukraińskie miasteczko Humań już od pół roku żyło w jakimś podnieconym nastroju. Szczególny ruch obserwował się dookoła ogrodu Cesarzowej – sławnej Zofiówki. Od rana z zielonych kniej ogrodu donosił się nie ptasi śpiew, a gwara mistrzów, stuk siekier, wrzask pił i dziwacznych maszyn, za pomocą których czyszczono parkowe zbiorniki wodne i fontanny.

Josyp każdego rana podążał do ogrodu z ojcem, który służył pomocnikiem ogrodnika. Tego rana chłopiec miał weselszą kompanię. Na letnie wakacje z Kijowa przyjechał jego kolega Mykoła.

– Zdziwisz się, Josypie, lecz o Zofiówce wiedzą i w naszym gimnazjum, – wdychając na pełne piersi zielone pachnidła lata, mówił Mykoła. –

¹ Zielona niedziela – religijne święto, 7 tygodni po Wielkanocy.

Jeden z naszych wykładowców nabierał się doświadczenia od tutejszych ogrodników.

– Cóż tu dziwnego. W tym roku przyjeżdża wielu słynnych ogrodników, agronomów, nauczycieli, nawet profesorów... Już nie mówiąc o malarzach! Przygotowują się do jubileuszu.

– Czyżby Zofiówka ma sto lat?

– Nie, Mykoło, będzie świętowany nie jubileusz ogrodu. Chociaż on rzeczywiście bez kilku lat ma sto. Uroczystości są poświęcone 50-leciu głównej szkoły sadownictwa. Ich planują na Boże Narodzenie. Mówią i bal będzie jak za hrabiego Feliksa Potockiego. Oczekują najszanowniejszych gości. Więc nie tylko ogród, ale i całe miasto upiększa się.

– To przez ten zimowy festyn cała ta bieganina? Jednak wiesz, cieszę się, że w parku tłucze się tyle ludu. Nie tak samotnie będzie mi rysować. Ja, przyjacielu, postanowiłem ostatecznie: będę malarzem. A ty nie zostawiłeś swoje marzenie stać się inżynierem-hydraulikiem? – spytał Mykoła.

Josyp zszedł z centralnej alei na wąską ścieżkę i, wydawało się nie słyszał towarzysza. Lecz raptem krzyknął.

– Chodź, pokażę ci fontannę, którą sam zreperowałem. Ona nie pracowała – nie uwierzysz, – przez jakichś 80 lat . Powiadają, od śmierci hrabiny Zofii.

Ścieżka doprowadziła przyjaciół do odległego zakątka parku, nad którym wznosiła się granitowa skała. Przypatrzywszy się, Mykoła zauważył w skale wąski wąwóz. Wcisnąwszy się przez nią, chłopcy znalazły się w niewielkiej grocie. Gdzieś w ciemności z rzadka padały krople.

– Widzisz, skąd kapie? – spytał Josyp.

Mykoła uważniej przypatrzył się i zobaczył, że woda niby toczy się prosto z głazu, cieniutkim strumykiem zbiega kamieniem i pada do marmurowej wazy.

– Kiedy waza wypełni się, zapracuje fontanna – bryzgi wielopłatkowym kwiatem okryją wazę i tak będzie trwało przez kilka sekund, dopóki nie wycieknie woda, a wtedy – wszystko od początku, – opowiadał Josyp. – Starzy mieszkańcy Humani opowiadali ojcowi, że fontanna rozkwitała zawsze o tym samym czasie. Kiedy właśnie, znała tylko hrabina. I zawsze przychodziła pozachwycać się. To była jej tajemnica.

– To już odgadłeś wszystkie zagadki ogrodu? – spytał Mykoła.

– Gdzie tam! Chociaż ojciec mówi, że tajemnica ogrodu jest prosta, ona – w miłości.

– A czemu nie, – podchwycił myśl Mykoła. – Pomyśl sam: wszyscy wiedzą, że ten park hrabia Potocki zamyślał stworzyć jak prezent dla swojej żony Zofii. O tym świadczył i napis na jednym z obelisków przy bramie wejściowej – „Miłość podnosi Zofii”. Twórca parku – inżynier Ludwik Metzel, w przeszłości adiutant hrabiego, jego bliski przyjaciel i zarządca majątkiem, wcielając zamyśl Potockiego, pragnął zachować wytworną piękność uroczyska rzeki Kamienicy, gdzie powinien być postać park, bo lubił przyrodę i uważał ją za wzór doskonałości.

– Co znaczy zachować? – zdziwił się Josyp. – Chyba nie wiesz, że wszystkie przynęty parku są sztuczne, zbudowane.

– Czyżby myślisz, że przez lata nauczania się w Kijowie zdążyłem to zapomnieć. Jednak mam na myśli nie altany i fontanny, a ruczaje i jeziora, skały i wodospady.

– Właśnie o tym i mówię, – zauważał Josyp. – Ojciec opowiadał, że na budownictwie parku pracowały tysiące pracowników. Wszystkie nasze skały i tarasy – to wytwór ich rąk.

– Cóż, – zamyślił się Mykoła, – wtedy wiersze poety Trębeckiego, którego zaprosił hrabia Potocki, żeby on wsławił piękność ogrodu, naprawdę wsławiają ludzką pracę, zdolną i pustkowiem przekształcić na raj.

– Dobrze mówisz, – przyłączył się do rozmowy ojciec Josypa, który nareszcie znalazł chłopaków. – Dodam tylko, że dokładało pracy w Zofiówce nie jedno pokolenie pracowników. Z czasem, kiedy park stał się własnością rosyjskiej cesarzowej (stąd jego inna nazwa – ogród Cesarzowej), tu niestrudzenie pracowali budowniczcy, mistrzowie, ogrodnicy. Założono szklarnie, gdzie rosły egzotyczne rośliny z różnych zakątków świata. Pracowała duża pasieka. 1859 roku do Humaniu z Odessy przeprowadzono główną szkołę sadownictwa. Wysiłkami wykładowców i studentów park stał się prawdziwym muzeum rzadkich roślin. Tak praca pomnażała piękność tego rajskiego zakątka.

Legendy starego zamku

Michaś szedł przez lasy już trzecią dobę, ciągnąc za sobą na łańcuchu niedźwiadka Kudłatka. Przez tego niedźwiadka Michaś i odważył się na wyprawę z rodzimej wsi do książęcego Łucka. Zresztą, miał chłopiec i inne podstawy, żeby pójść z domu na poszukiwanie lepszego losu. Bo życie Michasia nie było słodkie. Chłopiec rósł samotnie. A że od małego nie

był zręczny i biegły, często czuł się źle i jeszcze na prawą nogę kulał, rówieśnicy nie przyjaźnili się z nim. Dlatego chłopiec przepadał w lesie: znał każde źdźbło, umiał rozpoznać ptaków z głosu, słyszał zwierzę na długo przed tym, jak widział go. Jakoś znalazł w lesie słabego niedźwiadka. Najpierw zaczął go odkarmiać. A potem po trosze nauczył różnych sztuk: bić ukłony, wywracać się przez głowę, skakać z przysiadami. We wsi śmiały się z niego: jakby, leniuch rośnie z chłopca. Lecz co go obchodzą te gadania, ponieważ nikt, oprócz niego, nie wiedział, że w książęcym zamku jest wiele wyszkolonych zwierząt, które podczas bankietów książęcych gości cieszą. Michaś o tym dowiedział się od wędrownych muzyków-skomorochów.

Tak sobie myśląc, Michaś dostał się wreszcie książęcego zamku, żeby wstąpić na służbę razem z Kudłatkiem. Około bramy tłukli się ludzie, stały kilka wozów, ładownych workami, koszykami, donicami, tłumokami, – widać, dostarczały do książęcego stołu jedzenie. Wzbierając w górę do zamku, Michaś słyszał, jak mężczyźni narzekali o napadach wilków na furmanki z żywnością. „Jeśli nie dostaniemy się za bramę do wieczora, – gadali chłopci, – to będą gustować nasze chleby-miody nie książę i bojarzy, a szare wilki”.

– Ech, Kudłatku, przyjdzie się nam z tobą inną bramę do zamku szukać, bo jak żywność nie puszczają, czego nam spodziewać się, – Michaś poskrobał niedźwiadka za uchem. Tu chłopiec zauważył, że od drogi w prawo wila się ścieżka.

Stępiwszy kilka kroków, Michaś znalazł się w niewoli krzaków.

– Dziwnie, Kudłatku, ścieżka ubita, a porośla są takie, niby tu nikt nie chodzi, – podzielił się swoim zdaniem Michaś i mocniej szarpnął łańcuch. Bo z niedźwiadkiem działo się coś dziwnego: stało się uparte i lękliwe, więc musiał omal nie ciągnąć go.

Za kilka kroków Michaś znalazł się przed bardzo wysokim murem. Stała niema cisza. Gdzieś chrupnęła gałąź. Potoczył się kamień. I raptem kroki, starczy oddych. Następnej chwili chłopiec zobaczył księcia. W tym, że to był właśnie Świdrygiełło, chłopiec nie miał żadnej wątpliwości: wysoki, krępy, z kosmatymi siwymi włosami, on wspierał się nie na pałkę, a na miecz. A o tym, że Świdrygiełło miecza z rąk nigdy nie wypuszczał, wiedzieli na Wołyniu wszyscy.

Książę wzbierał z wąwozu inną ścieżką i nie mógł widzieć chłopca. Nie mógł on widzieć i pary drapieżnych oczu, co czatowały za nim z krzaków. Michaś też nie widział zwierza, jednak odczuł jego, zrozumiawszy, dlacze-

go tak dziwnie opierał się Kudłatek. Świdrygiełło zrobił jeszcze krok, oto jego bary już widać z wąwozu, a oto wilczur, gotowy skoczyć...

– Miecz! – tylko i zdążył krzyknąć Michaś.

Tylko raz mignęła stalowa błyskawica. Księcia uratowano.

– Skąd, chłopcze, tu wzięłeś się? I czego wrzeszczysz, jak niemowlę? – zabrzmiał książę, a wtedy, zauważywszy niedźwiadka, zaśmiał się: – A niech mu! Myślałem, rycerz, a teraz widzę – kuglarz. Ale cóż, muszę się odwdziżyć za ratunek.

– Nie, jaśniepanie księciu, nie jestem muzykiem. Tylko chciałem niedźwiadka swego oswojonego do zamku oddać. We wsi mu nie można być.

– Co nie dobrze, to nie dobrze, – zgodził się książę. – Tak samo, jak rycerzowi nie dobrze bez miecza chodzić, a księciu bez wojska. Czas mi chłopcze, jak twojemu niedźwiadkowi, godniejszego miejsca szukać, bo już i zwierzowi sam nie dam rady. Chodź, chłopcze, przeprowadzę cię do zamku. Mam tu tajemne wejście.

Z jaskini Michaś trafił prosto do wieży – nie tej wysokiej Nadbramnej, co właśnie zawiadamiała dzwonem o wieczorowej porze, a niższej i przytulnej Styrowej. Stamtąd książę pokazał Michasiowi wołyńskie widnokęgi, co ich mieczem bronił tyle lat.

– Tak samo kiedyś wyglądałem przez strzelnice¹ swego siostrzeńca², rycerza nad rycerzami, księcia Chrobrego. Szlachetny i zapalony, on był nadzieją polskiego króla, jemu proponowano czeską koronę, a on wybrał rycerską waleczność, chociaż od dziecka był wątki i słaby, – opowiadał Świdrygiełło. – Stał po mojej stronie, kiedy chciałem dla Wołynia, i Kijowszczyzny, i Czernihowszczyzny, i Podola wolę zdobyć. W rozstrzygającej bitwie na rzeczce Świętej on był przywódcą, moją nadzieją. Bił się jak lew, lecz nie udało się. Gdy by wtedy nie śmierć Chrobrego, myślę, po innemu złożył się by i los bitwy, i los tego zamku. Bo teraz – pozostaje mu tylko stać na straży przeszłości. Strzec legendy...

Tak i pozostał Michaś przy dworze. Wstąpił na służbę kustosa zamku. Książę Świdrygiełło nazywał chłopca Okrzyknikiem za ten ostrzegawczy okrzyk. Opowiedział mu o wszystkich swoich rycerskich wyprawach, chciał nauczyć władać mieczem, lecz Michaś odmówił.

– Przecież mam Kudłatka. Lepiej, – mówił, – będę strzegł legendy. One tu są w każdej cegle.

¹ Strzelnica – otwór w ścianie zamku, twierdzy dla strzelania.

² Siostrzeniec – bratanek.

Wiele, wiele lat po śmierci Świdrygiełła widziano Okrzyknika czy to w wieżach, czy to na dworze. Mówią, że i dotychczas słyszeć jego kroki w górnych galeriach. Komuś czasem zdaje się, że on okrzykuje swego niedźwiadka. A tym, kto wierzy w legendy, pojawia się obrazkiem na dawnej cegle – malutkim człowieczkiem, który huka z mroku przeszłości.

SPIS TREŚCI

WYBIERASZ SIĘ NA WYCIECZKĘ W PRZESZŁOŚĆ...	3
--	---

Rozdział 1. SKĄD I JAK HISTORYCY DOWIADUJĄ SIĘ O PRZESZŁOŚCI

§1. Podróż zaczyna się, albo historia jako nauka	9
§2. Jego mość czas, albo co to jest chronologia	15
§3. Kiedy rzeczy zaczynają mówić, albo co to jest archeologia	22
§4. Znajomi nieznajomi, albo historia w symbolach i znakach	29
§5. Przewodnicy do przeszłości, albo pisane źródła w historii	35
§6. Drzewo rodzinne, albo o czym można dowiedzieć się z rodzinnego albumu zdjęć	41
Praca praktyczna № 1	41
§7. Nie prosto słowa, albo język jako źródło wiedzy o przeszłości	45
§8. Zagadkowe nazwy, albo jakie nazwy w twoim mieście (wsi) przypominają o przeszłości	51
Praca praktyczna № 2	51
§9. Na skrzydłach piosenki, albo historia i folklor	53
§10. Czy można zobaczyć przeszłość, albo historia na mapie	61
<i>Przeczytaj w czasie wolnym</i>	70

Rozdział 2. O CZYM I O KIM OPOWIADA HISTORIA

§11. Bezimienni i znane bohaterzy, albo ludzie w historii	79
§12. Bitwy, podróże, odkrycia, albo wydarzenia historyczne	89
§13. Chleb powszedni, albo życie powszednie w czasach Rusi Kijowskiej	97
§14. Znana i słyszana we wszystkich końcach ziemi, albo najwybitniejsze wydarzenia Rusi Kijowskiej	105
§15. I sława, i wola, albo ukraińskie kozacy w bitwach i wyprawach	113
§16. Sad wiśniowy koło chaty, albo ukraińska wieś i miasto w 18–19 w.	122
§17. Światło nauki i wiedzy, albo pierwsze uniwersytety na Ukrainie	132
§18. Burzliwe lata, albo rewolucja ukraińska i pierwsze dziesięciolecie władzy bolszewickiej	137
§19. I znów bój, albo Ukraina w Drugiej wojnie światowej	146
§20. We współczesnej Ukrainie, albo Ukraina niepodległa	154
§21. Pieśniarski kraj zawziętości i pracy, albo o czym i o kim opowiada historia kraju rodzimego	159
Praca praktyczna № 3	159
<i>Przeczytaj w czasie wolnym</i>	162

Rozdział 3. DLACZEGO PAMIĄTKI KULTURY NALEŻĄ DO SPUŚCIZNY HISTORYCZNEJ

§22. Unosząc chwałę Bogu, albo najsłynniejsze cerkwie Ukrainy	189
§23. Podobne do Boga obrazy, albo ikony jako zabytki historyczne	197
§24. Źródła mądrości, albo księgi i miniatury	203
§25. Kamienna kronika, albo twierdze, zamki i pałace Ukrainy	211
§26. Miejskie tajemnice, albo ulice i place Ukrainy jako świadkowie przeszłości.	218
§27. Pod zielonym namiotem, albo parki i ogrody Ukrainy.	224
§28. Na straży pamięci, albo jakie zabytki historyczne rodzimego kraju opowiadają o przeszłości	231
Praca praktyczna № 4	231
§29. Podróż trwa, albo wspomnijmy najważniejsze.	234
Praca praktyczna № 5	234
<i>Przeczytaj w czasie wolnym</i>	241